

AZ
OSZTRÁK BIRODALOM
RÖVID STATISZTIKÁJA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

A MAGYAR ÁLLAMRA.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS

A MAGY. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA S A K. JÓZSEF MŰEGYETEMEN A STATISZTIKA,
FÖLDRAJZ ÉS TÖRTÉNELEM R. TANÁRA.

PEST,
EMICH GUSZTÁV SAJÁTJA.
1867.

P E S T,
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV
MAGY. AKAD. KÖNYVNYOMDÁSNÁL.

1867.

ELŐSZÓ.

E kis munkámban az osztrák összbirodalom s különösen a magyar korona alatti országok azon statisztikai viszonyait szándékoztam előadni, melyekről most, midőn hazánk ősi alkotmánya helyreállítatott, minden hazafinak, ki a közügyek elintézésében s a köztanácskozásokban részt venni akar, tudomással s némi tájékozottsággal bírnia kell. A szóbőséget, a hosszas fejtegetéseket és okoskodásokat kerültem, a helyett a tényeket, a számadatokat igyekeztem minél teljesebben egybeállítani, melyeket kiki céljához képest használhasson. Minthogy kimerítő statisztikát nem akartam írni, azért a közjogi, közigazgatási és törvénykezési viszonyokat, melyek úgyis most teljesen át fognak alakulni, elmellőztem.

Buda 1867 ápril 10.

A szerző,

AZ OSZTRÁK BIRODALOM

RÖVID STATISZTIKÁJA.

Sajtóhibák.

7.	lap	9 sor	felülről	18. ₅	helyett olvass :	18.
13.	"	20	"	9. ₅	"	6. ₅
14.	"	9	"	69,713	"	649,713
16.	"	7	"	43. ₆	"	43. ₃
18.	"	9	"	alulról 49. ₃	"	49. ₃
21.	"	19	"	felülről 109. ₂	"	107. ₂
25.	"	9	"	94. ₃	"	94. ₃
28.	"	14	"	alulról 106. ₃	"	1603
28.	"	6	"	gőzkép 1268	"	gőzkép 1259
28.	"	3	"	gőzgép	"	gőzgép
31.	"	14	"	felülről 34,727,000	"	31,484,000
32.	"	9	"	alulról emezéke	"	emezé
32.	"	4	"	" 378,000	"	478,000
37.	"	9	"	" 291,828,000	"	291,761,000
39.	"	15	"	felülről szenbenikói	"	szebenikói
51.	"	15	"	" 434	"	424
51.	"	1	"	" Karintiábao	"	Karintiában
64.	"	1	"	" 186 ³ / ₄	"	186 ³ / ₄
64.	"	4	"	" 488,309	"	488,300
65.	"	1	"	" 0. ₃	"	0. ₂
67.	"	17	"	" 11,942,000	"	11,943,000
69.	"	4	"	alulról 118	"	148
77.	"	12	"	" gyujtóhámor	"	nyujtóhámor
80.	"	7	"	" 8	"	8
85.	"	17	"	" 36,006	"	36,000
86.	"	8	"	" hívánatos	"	kivánatos
88.	"	7	"	felülről a 1855	"	az 1855
101.	"	18	"	" 68,596,417	"	68,590,417
102.	"	7	"	" 3,457. ¹⁴⁴ / ₁₀₀	"	3,457. ¹⁴⁴ / ₁₀₀
106.	"	7	"	alulról 1,599,643	"	1,596,643
107.	"	7	"	" 25,802. ⁰⁶ / ₁₀₀	"	25,802. ⁰⁶ / ₁₀₀
108.	"	8	"	" többéje 22. ₀	"	tökéje 22. ₀
109.	"	2	"	felülről 49. ₂	"	49. ₇
109.	"	8	"	" 16. ₁	"	16. ₄
109.	"	10	"	alulról nev.	"	nov.
109.	"	7	"	" 4796	"	4692
111.	"	15	"	felülről 3,800	"	3,700
112.	"	17	"	" 33. ₆	"	33. ₀
114.	"	10	"	" 12,588	"	12,593
119.	"	20	"	alulról 1. ₈₈₃	"	1. ₈₃₃
119.	"	16	"	" 15. ₈₈₈	"	15. ₈₃₃
119.	"	14	"	" 0. ₆₁₀	"	0. ₀₁₀
119.	"	7	"	" 0. ₃₈₅	"	0. ₂₈₅
120.	"	20	"	felülről 18—30	"	18—20
124.	"	13	"	" 325. ₃ és 331. ₃	"	325. ₆ és 331. ₂
125.	"	15	"	" külföldi	"	külföldi
126.	"	14	"	alulról 1762	"	1862
129.	"	6	"	felülről 10,465,478	"	10,465,678
130.	"	10	"	" 289. ₈	"	289. ₄

SAJTÓHIBÁK.

142. lap	7 sor alólól	1. ₂	helyett olvass	0. ₂
143. „	7 „ felölól	0. ₆₀₁	„ „	0. ₆₀₁
143. „	15 „ „	1. ₂	„ „	1. ₃
144. „	4 „ „	20.292,390	„ „	20.293,390
149. „	4 „ alólól	12. ₈	„ „	112. ₈
154. „	11 „ „	5. ₃	„ „	5. ₈
158. „	6 „ felölól	1. ₈₀₆	„ „	1. ₃₀₆
158. „	12 „ alólól	13. ₆₇₃	„ „	13. ₆₇₈
159. „	8 „ felölól	0. ₂₂₉	„ „	0. ₂₂₉
160. „	15 „ „	15. ₈₀₃ és 13. ₈₆₂	„ „	15. ₈₀₅ és 13. ₈₆₂
160. „	12 „ alólól	7. ₄₃₅	„ „	7. ₄₅₅
160. „	8 „ „	0. ₉₇₄	„ „	0. ₉₇₄
164. „	5 „ felölól	457. ₂₄₉	„ „	457. ₂₄₀
164. „	13 „ alólól	545. ₈₀₅	„ „	545. ₆₀₁
165. „	13 „ „	114. ₂	„ „	114. ₉
168. „	5 „ „	0. ₁₃	„ „	0. ₁₁₃
168. „	1 „ „	40. ₅₉	„ „	40. ₅₀
169. „	12 „ felölól	3. ₃₁₉	„ „	3. ₃₄₀
170. „	9 „ „	96. ₈₃₇	„ „	90. ₅₃₇
170. „	11 „ alólól	13. ₆₈₅	„ „	13. ₆₈₃
176. „	17 „ „	1,063. ₁	„ „	1,053. ₁
176. „	2 „ „	2,522. ₂	„ „	2,527. ₂
176. „	1 „ „	3. ₉₈₃	„ „	3. ₉₁₅

I. FEJEZET.

Terület és népesség.

Az osztrák birodalom nagysága és alkotó részei.

	Osztrák □ mfd.	Földirati □ mfd. *)
Alsó-Ausztria, főhercezség	344. ⁴⁹	360. ⁹⁷
Felső-Ausztria, főhercezség	208. ⁴⁷	217. ⁹⁰
Salzburg, hercezség	124. ⁵²	130. ¹⁵
Stájerország, hercezség	390. ¹⁹	407. ⁸⁴
Karinthia, hercezség	180. ²⁶	188. ⁴²
Krajna, hercezség	173. ⁵⁷	181. ⁴²
Görz, Gradiskai } görz és gradiskai fejedelmített grófság	138. ⁸²	145. ⁰⁹
Isztria, Trieszt } az isztr. örgrófsággal és Trieszt város.		
Tirol és Vorarlberg, fejedelmített grófság	509. ⁰⁰	532. ⁰³
Csehország, királyság	902. ⁸⁵	913. ⁷⁰
Morvaország, örgrófság	386. ²⁹	403. ⁷⁷
Szilézia, hercezség	89. ⁴⁵	93. ⁵⁰
Galiczia, királyság	1,364. ⁰⁶	1,425. ⁷⁸
Bukovina, hercezség	181. ⁶⁰	189. ³¹
Összesen	4,993. ⁸⁷	5,219. ⁵⁸
Magyarország, királyság	3,727. ⁶⁷	3,896. ³³
Horvát-Szlavonország, királyság	335. ⁰⁰	350. ¹⁶
Dalmátország, királyság	222. ²⁰	232. ³⁶
Erdély, nagyfejedelemség	954. ³³	997. ⁵¹
Katonai Végvidék	583. ⁰⁰	609. ³⁸
A magyar korona tartományai	5,822. ³⁰	6,085. ⁷⁴
Dalmátország nélkül	5,600	5,853. ⁸⁸
Egész osztrák birodalom	10,815. ⁹⁰	11,305. ³¹ **)

*) Egy földirati hossz mért föld = 3911 bécsi öl, egy földirati □ mfd = 9,567.¹² katasztralis (1600 □ öles) hold, míg egy osztrák □ mfd = 10,000 katasztralis hold. Tehát 100 osztrák □ mfd = 104.⁵² földirati □ mfd.

**) Az 1859-diki zürichi békekötés értelmében Ausztria Lombardia legnagyobb részét, kerékszámmal 366 f. □ mfdet, az 1866 okt. 3-kán Bécsben kötött béke pontjai szerint Lombardia hátralevő részét és Velenczét veszté el, 456 f. □ mfdet. A két békekötés tehát 822 f. □ mfdel kibécsítette az osztrák birodalmat.

E szerint a magyar korona tartományai, ha Dalmátországo is, mint kell, odaszámítjuk, 866, Dalmátországo nélkül pedig 634 □^t mfd-dal haladják meg az osztrák birodalom nyugati felét. A prágai békekötésnél fogva Ausztria kilépett a német államok jogköréből, miután a német szövetség tetteleg már felbomlott vala.

A nem-magyar tartományok közigazgatási tekintetben különböző nagyságú kerületekre (Kreis) és járásokra (Bezirk), a magyar tartományok megyékre (kerületekre, a székelyeknél és erdélyi szászoknál székekre) osztatnak. A katonai Végvidék a horvát-szlavon és bánági Végvidékre, amaz ismét 10, emez pedig 2 ezredre s egy zászlóaljra szakad. Az egyes megyék nagysága igen különböző s 11 és 200 mfd között változik. Legnagyobb megyék: Bihar 201, Pest-Pilis és Solt 197, Bács-Bodrog 186, Mármaros 188, Torontál 124 mfdnyi területtel; legkisebb megyék: Torna 11, Esztergom 19, Turóc 20, Ugocsa 21 mfdnyi területtel. Erdélyben a szászoknál és székelyeknél még kisebb törvényhatóságok vannak: a szerdahelyi szék 3.₉, az újgyházi 5.₂₁, a szász-sebesi 5.₈₇, Aranyos-szék 6.₃₅ □ mfd. (Erdélyben a magyarok földje 626.₅₉, a széke-lyeké 215.₁₇, a szászoké 155.₄₃ □ mfd). Köztudomásu dolog, hogy némely magyar község határa igen nagy, de az egyes legnagyobb határookra nézve eltérők az adatok. A m. k. Helytartótanács rendletéből kiadott: „Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövédelme“ szerint Szabadka határa 16.₅, Szegedé 13.₈, Kecskemété 11.₉, Breznóbányáé 6.₂, Vercseé 5.₃, Nagybányáé is 5.₃; Palugyay szerint Debreczen határa 18, Szegedé 13.₉; az 1857-diki népszámlálásra vonatkozó kimutatás szerint Kecskemét határa 14.₃₂, Nagy-Köröse 7.₂₃, Szegedé 7.₅ □ mfd.

Általános és viszonylagos népesség.

Az 1857-diki népszámlálás szerint az osztrák birodalom tetteleg polgári népessége 37.129,867, a külföldi várőrségen kívüli katonaság 579,989 lélekre rúgott. Lombard-Velence akkor népessége 5.136,854 volt, tehát a birodalom mostani tartományainak népessége a katonákkal együtt 32.573,002 lelket tett. Azóta új népszámlálás nem levén, a népesség létszámát a születések feleséből számítják ki, s így a birodalom tetteleges népességét Lombard-Velenczével együtt 1862-ben 36.267,648, 1863-ban 36.646,762, 1864-ben 37.024,343 lélekre tették. A katonasággal, a beköltözöt-

tekkel s a távollévőkkel együtt a birodalom népessége 1863-ban 37.710,000-re s 1864-ben 37.884,000-re emelkedett. Most Lombard-Velencze népességét, mely 1863-ban 2.576,185 lélekre vététt, le kell vonni, marad tehát 1863-ra körülbelül 35.134,000, 1864-re pedig 35,300,000 lélek. Az 1857-ben megolvasott s 1863 és 64 végére kiszámított népesség ekkép oszlott meg az egyes tartományok között:

Ország	általános népesség 1857.	viszonylagos 1 geogr. □ mfdra eső népesség 1857.	általános népesség 1863.	általános népesség 1864.
Alsó-Ausztria .	1.681,697	4669	1.715,800	1.753,816
Felső-Ausztria .	707,450	3246	716,072	719,228
Salzburg . .	146,769	1127	146,930	147,191
Stájerország .	1,056,773	2590	1.080,196	1.087,508
Karinthia . .	332,456	1764	310,202	342,469
Krajna . . .	451,941	2491	468,918	473,393
Isztria *) . .	520,978	3589	557,366	562,875
Tirol **) . .	851,016	1597	873,316	876,890
Csehország . .	4.705,525	4985	5.059,125	5.107,313
Morvaország .	1.867,094	4623	1.983,324	1.990,755
Sziléczia . . .	443,912	4747	483,108	487,885
Galiczia . . .	4.597,470	3232	5.004,568	5.102,074
Bukovina . .	456,920	2410	501,038	510,634
Összesen .	18.224,500	3685	18.959,858	19.162,031
Magyarország .	9.890,436	2541	10.567,590	10.684,354 ***)
Erdély . . .	1.923,592	1928	2.053,292	2.074,457
Horvát-Tótország	892,516	3548	941,630	952,223
Katonai Végvidék	1.061,969	1741	1.111,014	1.119,120
Dalmátország .	404,499	1740	437,788	440,705
Együtt	14.173,012	2330	15.110,314	15.271,859
Egész birodalom	31.993,013	2830	34.070,172	34.432,890
A katonasággal, távollévőkkel stb. együtt			35.133,410	35.292,547.

Az egész mostani birodalom általános népességét tehát 1866 végén legfeljebb 35.₃ millió lélekre tehetjük, a magyar tartományoké aligha több mint 15.₂ millió. A viszonylagos népesség 1857-ben az egész birodalomra nézve 2830, a német és szláv

*) E nevet fogjuk használni a : „Görz, Gradiska, Isztria és Trieszt városa” helyett.

**) Mindig Vorarlberget is hozzá értjük.

***) A m. k. Helytartótanács rendeletéből kiadott kimutatás szerint Magyarország népessége 1864-ben 10.482,788 lélek.

tartományokra nézve 3685, a magyar tartományokat illetőleg Dalmátország nélkül 2345 volt. 1863-ban a német-szláv tartományokban 3632, a magyar tartományokban 2500, az egész birodalomban 0390; mostanában pedig az egész birodalomban legfeljebb 3100.

Legsűrűbb népesség Csehországban, Morvában és Sziléziában van. Csehországban a königgraczi, bunczlaui és jicsini kerületekben 6183—6323, a leitmericzi kerületben 7168 lélek lakik egy-egy □ mfdön. Magyarországon aránylag legnépesebb megyék: Nyitra 3835, Győr 3772, Soprony 3543, Vas 3174, Zala 3064, Békés 3032, Csongrád 3112, Torontál 3128 lélekkel egy-egy □ mfdön. Leggyéresebb népesség van Salzburgban, Tirolban, Karintiában, Dalmátországban, a katonai Végvidéken s a magyar megyék közül Máramarosban (970), Szabolcsban (1854), Ungban (1783), Beregben (1933), Liptóban (1766), Zólyomban (1793), Árvaiban (1913).

A birodalom népességének állandó viszonyai.

E viszonyokat illetőleg az 1857-diki népszámláláskor csak a belföldi s az illető helyre honosított népességre voltak tekintettel, mely Lombard-Velenczén s a katonaságon kívül 31.655,746 lélekre rúgott.

1. A nemi viszony. Az egész birodalomban 15.442,689 fi-, s 16.213,057 nőlakos találtatott; ezekből 14.326,632 fi- és 15.338,607 nőlakos helyben tartózkodott, 1.116,057 fi s 874,450 nő pedig távol volt. A magyar korona tartományaiban, Dalmátország nélkül, a finembeli lakosok száma 6.751,860, a nőnembelieké 6.916,008 volt. Tehát a nőnem az egész birodalomban 51.₂₁₈, a magyar országokban 50.₆₀₂ százalékát tette a népességnek. A két nem közötti arány ekkép állott az egyes országokban; nőszemély jutott:

	1000 filakosra		1000 filakosra
Sziléziában	1122	Krajnában	1056
Morvában	1103	Magyarországon	1032
Karintiában	1095	Erdélyben	1019
Salzburgban	1093	Horvát-Szlavonországban	1015
Csehországban	1088	Isztriában	1009
Alsó-Ausztriában	1072	Tirolban	1009
Felső-Ausztriában	1071	Bukovinában	1001
Stájerországban	1070	Dalmátországban	976
Galicziában	1064	Katonai végvidéken	974

Általában véve tehát áll azon szabály, miszerint a nőnem túlnyomósága a finem felett éjszakról dél felé s nyugatról kelet felé mindinkább fogy. Aránylag legtöbb nő Galicziában a vadoviczei kerületben van, hol 1000 filakosra 1129 nőlakos esik. — Nagyobb s iparos városokban rendszeren a nőnem aránylag túlnyomóbb. Így az 1857-diki népszámlálás szerint 1000 filakóra esett :

Salzburg városában . .	1287 nőlakos	Temesvár városában . .	1109 nőlakos
Grác	1236 „	Nagy-Szeben	1084 „
Bécs	1142 „	Budapest	1076 „
Kassa	1144 „	Soprony	1072 „
Pozsony	1126 „	Nagy-Várad	1045 „

2. A népesség életkor szerinti különbsége. Erre nálunk az 1857-diki népszámláláskor először voltak tekintettel. Annak eredményei szerint az összes népességnek tették :

életkor	az összes birodalomban	a magyar országokban	a nem-magyar országokban
0—6 évesek	15. ₃ / ₀	17. ₂ / ₀	14. ₅
6—12 „	12. ₆₈	13. ₂₀	12. ₃₂
6—14 „	17. ₁	18. ₁	16. ₅
tehát a 0—14 „	32. ₇	35. ₃	31. ₂
14—24 „	20. ₄	20. ₃	20. ₃
24—40 „	23. ₇	24. ₁	23. ₃
40—60 „	17. ₈	15. ₉	18. ₈
60 éven fölüliek	5. ₁	4. ₄	6. ₀

Ezekből látjuk, hogy a magyar országokban a gyermekkorban levők, vagyis a 0—14 évesek, továbbá a 24—40 évesek aránylag nagyobb számmal vannak, mint a nem-magyar tartományokban. A keresetre képesek, vagyis a 14—60 évesek az egész osztrák birodalomban a népességnek 62.₆, a magyar korona területén csak 59.₈; az iskolára kötelezett 6—12 éves fiúk Magyarországon 6.₇₅, a magyar korona területén 6.₆₂, az egész birodalomban 6.₂₉, a 6—12 éves lányok Magyarországon 6.₄₈, a magyar korona területén 6.₅₈, az egész birodalomban 6.₃₉ százalékát teszik a népességnek. A nőnem a nem-magyar tartományokban csak a 6—14 s a 24—40 évesek között túlnyomó, a magyar országokban pedig azon korosztályokon kívül még a 14—24 évesek között is meghaladja a finemet. Az egész birodalomban a népesség életkor és nem szerint ekkép oszlik fel százalékokban :

Éves	finemü	nőnemü	éves	finemü	nőnemü
0—6	7. ₆₀	7. ₅₁	21—40	11. ₉₂	12. ₂₉
6—12	6. ₂₉	6. ₃₉	40—60	8. ₈₁	8. ₆₆
6—14	8. ₄₂	8. ₆₄	60 felül	2. ₆₇	2. ₅₉
14—24	10. ₄₇	10. ₄₂			

Finemü	Egész birod.	Magyar tart.	Nem-magy. tart.
20 éves	0. ₉₆	0. ₉₅	0. ₉₆
21 „	0. ₇₅	0. ₆₈	0. ₇₆
21—24 éves	2. ₀₂	2. ₀₃	2. ₀₃

3. A népesség polgári állapota szerint. Az összes népességből esik :

	az egész birodalomban	a magyar országokban	a nem-magyar tartományokban
a nőtlenekre és hajadonokra . . .	58 ⁰ / ₁₀₀	54 ⁰ / ₁₀₀	60. ₅ ⁰ / ₁₀₀
a házassokra és férjezettekre . . .	36 „	40 „	33. ₄ „
az özvegyekre	6 „	6 „	6. ₁ „

Ha külön tekintjük a nemeket, úgy találjuk; hogy :

	az egész birodalomban		a magyar országokban	
	fi	nő	fi	nő
nőtlen és hajadon	60. ₀	56. ₂	56. ₅	51. ₂
házas és férjezett	36. ₄	35. ₃	40. ₂	39. ₈
özvegy	3. ₆	8. ₃	3. ₃	9. ₀

Aránylag legkevesebb házastaláltott :

Karintiában, hol	24. ₂	Stájerországban, hol	28. ₇
Salzburgban, hol	24. ₃	Krajinában, hol	29. ₉
Tirolban, hol	25. ₆	Felső-Ausztriában, hol	31. ₉

százaléka a filakosságnak volt nők. Mig ellenben

Magyarország volt öt kerületében	39. ₈	Erdélyben	40. ₇
a temesi bánságban és Bácskában	41. ₉	Katonai Végrevidéken	42. ₁
Horvát-Szlavonországban	40. ₃		

százaléka a filakosságnak házasságban élt.

A házasságban élők száma néhány év óta a birodalom legtöbb országában folytonosan csökkent. Így 100 filakos közül házasságban volt :

	1827-ben	1857-ben		1827-ben	1857-ben
Alsó-Ausztriában	36. ₄	34. ₄	Sziléziában	35. ₃	32. ₈
Stájerországban	32. ₄	28. ₇	Galicziában	36. ₃	35. ₄
Morvában	37. ₁	35. ₈			

Ily csökkenést a magyar országokban is tapasztalunk 1850 óta, mert 100 filakos közül házasságban volt :

	1850-ben	1857-ben		1850-ben	1857-ben
Magyarországban	42. ₁	40. ₂	Erdélyben	42. ₀	39. ₈
Horvát-Szlavonorsz.	10. ₇	40. ₃			

4. Egyházi tekintetben a belföldi népesség ekkép oszlik fel :

	az egész birodalomban a katonasággal együtt	a magyar korona területén Dalmátországgal együtt, de a katonaság nélkül
Római katolikus	21.569,713 = 64. ₃ %	6.873,504 = 48. ₁ %
Görög "	3.526,872 } = 11. ₂ "	1.381,425 } = 10. ₃ "
Örmény "	9,736 }	5,991 }
Görög keleti	2.918,036 } = 9. ₂ "	2.522,777 } = 18. ₈ "
Örmény keleti	3,505 }	1,035 }
Helvét hitvallású	1.963,732 = 6. ₂ "	1.828,051 = 13. ₂ "
Ágostai "	1.218,750 = 3. ₈ "	1.008,557 = 7. ₃ "
Unitarius	50,857 = 0. ₃ "	49,039 = 0. ₃ "
Izraelita	1.053,448 = 3. ₃ "	413,020 = 3. ₁ "
Egyéb vallású	3,944 —	97 —

A magyar korona egyes országaiban különbözőleg alakulnak e viszonyok.

	Magyarország	Erdély	Horvát-Szlavonország.
Római katolikus	5.138,013 = 52. ₃ %	228,095 = 11. ₉ %	720,893 = 83. ₅ %
Gör. és örm. kath.	827,702 = 8. ₄ "	551,994 = 28. ₇ "	1,814 —
Görög keleti	1.106,388 = 11. ₂ "	623,055 = 32. ₂ "	129,737 = 15. ₃ "
Helvét hitvallású	1.553,368 = 15. ₉ "	265,976 = 13. ₇ "	4,425 —
Ágostai "	795,930 = 8. ₁ "	195,861 = 10. ₂ "	885 —
Unitarius	964 —	48,040 = 3. ₂ "	31 —
Izraelita	393,105 = 3. ₁ "	14,152 = 0. ₆ "	5,041 —

A katonai Végvidéken 448,703 r. kath., 587,269 görög keleti 15,864 ágostai hitvallású van, a többi felekezetbeliek együtt véve 10,000-et sem tesznek. Dalmátországban 337,800 róm. kath. s 77,139 görög keleti számláltatott, a többi felekezetek csak igen kis mértékben képviselvek.

Fényes Magyarország népességét 1864-ben 10.074,225 lélekre teszi, s ezekből volt ;

Római katolikus	5.305,898	Ágostai hitvallású	875,885
Helvét hitvallású	1.726,923	Görög kath.	689,195
Görög keleti	1.104,736	Izraelita	371,591.

Római kath. aránylag legtöbb van : Tirol, Krajna, Salzburg, Stájer, Karintia, Isztria, Morva, Cseh, Horvát és Tót országokban. Sziléziában is a népesség 85, Dalmátországban pedig 81 százaléka r. katolikus.

Görög kath. legtöbb van a ruthénok és rumánok között, tehát déli és délkeleti Galicziában, továbbá Máramaros, Bereg, Ugocsa Ung megyékben, Erdélyben és Bukovinában.

A görög keleti egyház hívei jobbára rumánok és szerbek s leginkább Erdélyben, a katonai Végvidéken, Krassó, Temes, Arad és Bihar megyékben, Bukovinában, Dalmátországnak cattarói és zárai kerületeiben és Szlavonországban laknak.

A helvét hitvallásuak vagyis kálvinisták jobbára magyarok s aránylag legszámosabbak Bihar, Szabolcs, Borsod, Pest, Szatmár, Békés, Csanád, Komárom, Zemplén, Ung, Gömör megyékben, a Jászkúnságban; a birodalom nyugati felében is vannak hitsorsosaik, kivált Cseh- és Morvországban.

Az ágostai hitvallásuak leginkább németek és tótok, aránylag legszámosabbak : Liptó, Zólyom, Gömör, Hont, Nógrád, Árva, Turóc, Nyitra, Sáros, Szepes, Soprony, Mosony és Vas, továbbá Békés, Csanád, Győr, Veszprém és Tolna megyékben, Erdélyben a szászok földjén, Sziléziában stb.

Izraelita aránylag legtöbb Galicziában és Magyarországon lakik, legkevesebb Felső-Ausztriában, Stájer- és Dalmátországon.

5. Népiségi tekintetben a birodalom még nagyobb tarkaságot mutat, mint egyházi tekintetben. De az egyes népfajok és ágak létszámát bajos meghatározni. Az 1857-diki népszámláláskor e mozzanat egészen elmellőztetett, tehát rendesen az 1850/-diki népszámlálás igen hiányos és bizonytalan eredményeire történik hivatkozás még most is. Ezen hiányos adatok szerint a birodalom 1857-diki népességéből volna :

	a birodalom mostani kiterjedésében	a magyar korona területén Dalmátor- szággal együtt
Német	7.877,675=24.4%	1.484,948=10.6%
Magyar	4.947,134=15.3 „	4.869,234=35.4 „
Cseh, morva, tót	6.132,742=18.8 „	1.631,732=11.7 „
Lengyel	2.159,648= 6.6 „	—
Ruthén (rusznyák, orosz)	2.752,482= 8.4 „	424,263= 3.0 „
Szlovén (vindus)	1.156,641= 3.5 „	54,779= 0.3 „
Horvát	1.337,010= 4.0 „	1.198,964= 8.5 „
Szerb (illir, sokác, bunyevác, szla- von, dalmát)	1.438,201= 4.3 „	1.363,171= 9.6 „
Bolgár	24,030 —	24,030 —
A szláv népek összesen	15.000,754=45.6%	4.696,939=33.1%
Rumán (oláh)	2.595,453= 7.4 „	2.416,874=18.0 „
Olasz	487,788= 1.2 „	887 —
Friauli és ladini	63,338 —	— —

	a birodalom mostani kiterjedésében	a magyar korona területén Dalmátor- szággal együtt
Izraelita	1.053,448 = 3.1 %	413,020 = 3.0 %
Albániai (klementinus)	3,175	3,175
Görög s makedó-oláh vagy czingézár	2,105 } = 0.3 "	450 } = 0.3 "
Örmény	16,121	9,864
Czigány	146,100 = 0.3 "	143,150 = 1.0 "

E kimutatásban a magyarok száma bizonyosan kelleténél csekélyebbre van téve. *Fényes* hihetőleg közelebb jár a valósághoz, midőn a magyarok számát 6.555,124-re teszi. Szerinte Magyarország 1864-diki népességéből volt :

magyar	5.314,202	izraelita	372,191	czigány	36,842
tót	1.412,303	szerb	293,648	bolgár	23,454
oláh	1.132,525	horvát	94,128	görög	6,749
német	880,734	dalmát	70,102	örmény	3,327
rusznyák	381,986	vindus	52,034		

Az erdélyi magyarok és székelyek számát *Fényes* 832,900-ra teszi; Horvát-Szlavonországban s a katonai Végvidéken legalább 40,000, Bukovinában vagy 15,000, magában Bécsben legalább 50,000 magyar lakik.

A szlávok csakugyan a viszonylagos többséget teszik a birodalom népességében, de sok külön ágra szakadnak, melyek nyelvre, vallásra, műveltségre, történelmi multjokra stb. nézve nagyon különböznek egymástól. Először is az éjszaki és déli szlávokat különböztetik meg. Az éjszakiakhoz tartoznak: a csehek, morvaiak és tótok, azután a lengyelek és ruthénok. Már ezek sem egyeznek egymással. A csehek és morvaiak leginkább a róluk nevezett országokban, a tótok Magyarország éjszaki megyéiben, a lengyelek Galícia nyugati és éjszaki részeiben, Sziléziában és Bukovinában, a ruthénok (rusznyákok, kis-oroszok) Galícia keleti és déli vidékeiben s éjszakkeleti Magyarországon laknak. A déli szlávok meg sem értik az éjszakiak nyelveit; hozzájuk számíttatnak: a szlovénok vagyis vindusok, horvátok, szerbek, szlavónok, dalmátok és bolgárok. A szlovénok leginkább Krajna, Stájer és Isztria országokban s Vas és Zala megyékben találtnak; a horvátok a róluk nevezett országban s a horvát katonai Végvidéken, szórványosan Isztriában, Krajnában s némely dunántúli megyében is laknak. A szerbek, szlavónok, dalmátok Isztriában, Tótországban, a gradiskai és bródi ezredek területén s Dalmátországban lak-

nak leginkább, de tetemes számmal Bács, Torontál és Temes megyékben, szórványosan pedig Baranya, Somogy, Pest stb. megyékben is találatnak. A bolgárok Torontál, Temes és Krassó megyékben vannak elszórva.

A németek szintén több ágra szakadnak, de közös irodalmi nyelvöknél fogva megértik egymást. Az egész birodalomban vannak elszórva; legtömegesebben Salzburg, Felső- és Alsó-Ausztria, Cseh, Morva, Szilézia, Stájer, Karintia és Tirol országokban laknak; Magyarországot illetőleg aránylag legszámosabbak: Mosony, Soprony, Vas, Baranya, Tolna, Szepes, Torontál, Temes, Bács, Bars, Somogy, Szatmár és Arad megyékben, s általában a városokban. Erdélyben a szászok németek.

A magyarok a róluk nevezett ország közepét lakják leg­sűrűbben s Erdélyben a székelyek földjét.

Az olaszok Tirolnak trienti kerületében, Isztriában, a quarnerói szigeteken s általában az osztrák és magyar partvidék tengeri városaiban fordulnak elő leginkább.

Az oláhok vagy rumánok leginkább Erdélyben, azután Krassó, Temes, Bács, Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékben laknak.

6. A népesség eloszlása a lakóhelyek szerint. Az osztrák birodalom s kivált a magyar országok népessége túlnyomólag falusi helységekből lakik. Az 1857-diki számlálás szerint van :

	város	mezővár.	falu és puszta	lakóház	lakófél
A mostani osztrák birodalomban	846	2100	63,756	4.945,651	7.083,413
A magyar tartományokban, Dalmát- országgal együtt	141	905	17,689	2.339,914	3.030,067
E szerint az egész birodalomban 13. ₄ □ mfdre egy város, 5. ₄ □ mfdre egy mezőváros, 5. ₆ falu egy □ mfdre s 439 lakóház egy □ mfdre jutna. A magyar tartományokban Dalmátország nélkül 40. ₅ □ mfdre esnék egy város, 6. ₇ □ mfdre egy mezőváros, 2. ₉ falu s 385 lakóház egy □ mfdre. Még pedig külön esett :					
Magyarországban egy város	34. ₄	□ mfdre	egy mfdre	2. ₈	mezőváros.
Bács, Torontál, Temes, Krassó megyék- ben egy város	68. ₁	"	"	"	1. ₄ "
Erdély "	44. ₁	"	"	"	2. ₄ "
Horvát-Tótország egy város	36. ₉	"	"	"	9. ₇ "
Végvidék "	50. ₈	"	"	"	2. ₉ "
Dalmátország "	15. ₅	"	"	"	4. ₁ "

De a városok száma nagyon ingatag, minthogy a város fogalma sincs kellőleg megállapítva. Aránylag legtöbb város Csehországban van, hol már 2—3 □ mfdre esik egy; Morvában és Sziléziában 3—4, Stájerországban 20, Tirolban 23, Salzburgban 43, a katonai Végvidéken 50 □ mfdre jut egy város. Magyarországon kedvezőbb volna az arány, ha minden községet, melynek rendezett tanácsa van, városnak tekintenénk, mert ily község a legszorosb értelemben vett Magyarországon 142 van.

Fényes már 1846-ban az Erdély nélküli magyar tartományokban 126 várost s 792 mezővárost számított; a faluhelyek számát 13,766-ra a népes puszta két pedig 1204-re tette.

Ujabb hivatalos kimutatás szerint Magyarországon 10,017 község volna.

A magyar tartományokban falusi község is aránylag kevés van. Bizonyos, hogy a magyar tartományokban aránylag kevesebb, de sokkal népesebb helység van, mint a Lajtán túli országokban. Az egy-egy □ mfdre eső falvak s az egy helységre átlagosan eső lakó házak és lakosok száma ez :

	1 □ mfdre esik falu	egy helységre esik lakóház	egy helységre esik lakos
Felső-Ausztriában . . .	30. ₈	16	108
Krajnában	18. ₄	23	140
Karintiában	15. ₈	17	114
Csehországban	13. ₅	48	366
Alsó-Ausztriában	12. ₇	37	362
Horvát-Tótországban . . .	9. ₃	36	285
Stájerországban	8. ₇	50	298
Morvaországban	7. ₈	82	564
Sziléziában	7. ₄	83	633
Isztriában	6. ₉	79	515
Salzburgban	5. ₈	33	197
Galicziában	4. ₈	115	698
Dalmátországban	4. ₄	82	389
Tirolban	3. ₀	85	540
Végvidéken	3. ₀	66	597
Erdélyben	2. ₃	166	799
Magyarországon	2. ₄	170	1032
Bukovinában	1. ₃	248	1360

Az 1857-diki számlálás szerint több mint 2000 lakossal bíró helység volt :

Alsó-Ausztriában	81	Tirol és Vorarlbergben	76
Felső-Ausztriában	78	Karintiában	36
Salzburgban	8	Krajnában	42
Csehországban	297	Isztriában	56
Morvaországban	130	Galicziában	264
Sziléziában	45	Bukovinában	60
Stájerországban	52		
		Összesen	1225

A magyar tartományokban pedig több mint 2000 lakossal bíró helység volt :

Magyarország volt 5 kerületében	639	Erdély	113
Bács, Torontál, Temes és Krassó		Horvát-Szlavonország	134
megyében	235	Dalmátország	58
		Összesen	1179

	a magyar korona területén	a nem-magyar tartományokb.
E helységek közül több mint 50,000 lakossal volt	4	6
25—50,000 lakossal volt	10	3
10—25,000 „ „	67	31
2—10,000 „ „	1098	1185
	Összesen	1225

Több mint 20,000 lélekkel való helység a magyar tartományokban 21 volt, s ezekben a polgári népesség 798,259 lélekre ruggott, a nem-magyar tartományokban ily helység csak 11 volt, s ezek polgári népessége 1.031,692 volt, ebből magára Bécsre 476,222 esett, a többire 555,470 maradt. A nem magyar tartományok ezen városai :

Bécs 1857-ben 476,222 l. (a katonasággal együtt 516,105 l.). 1861-ben 514,000 l. 1864-ben 578,525. l.	
Prága 1857-ben . . . . . 142,588 l.	Brünn 1857-ben . . . . . 58,809 l.
„ 1861-ben . . . . . 152,811 l.	Krakó „ . . . . . 41,086 l.
Trieszt 1857-ben . . . . . 104,707 l.	Lincz „ . . . . . 27,628 l.
Lemberg „ . . . . . 70,384 l.	Csernovicz 1857-ben . . . . . 26,433 l.
Grác „ . . . . . 63,176 l.	Lajbach „ . . . . . 20,747 l.
„ 1861-ben . . . . . 66,022 l.	

A magyar tartományokban :

Pest 1857-ben 131,705 l., 1863-ban 135,000 l.	
Szeged 1857-ben . . . . . 62,700 l.	Békés-Csaba 1857-ben . . . . . 27,865 l.
Buda „ . . . . . 55,240 l.	Arad „ . . . . . 26,959 l.
Szabadka „ . . . . . 53,499 l.	Brassó „ . . . . . 26,826 l.
Pozsony „ . . . . . 43,863 l.	Sign (Dalmát) „ . . . . . 26,433 l.
Hódmező-Vásárhely 1857-ben 42,501 l.	Szentes „ . . . . . 26,094 l.
Kecskemét 1857-ben . . . . . 39,454 l.	Makó „ . . . . . 25,595 l.
Debreczen „ . . . . . 36,283 l.	Imoski (Dalmát) „ . . . . . 22,608 l.

Knin (Dalmát) 1857-ben	22,508 l.	Zombor 1857-ben	22,436 l.
Temesvár	22,507 l.	Kolozsvár	20,747 l.
Nagyvárad	22,443 l.	Békés	20,125 l.

A városi népesség a birodalom összes népességének körülbelül 14 százalékát teszi; ez kisebb százalék, mint az, melyet Európa legtöbb egyéb államában találunk; Angliában pl. a népességnek nagyobb fele városban lakik. A városi népesség a birodalomban átlag véve mintegy 3 százalékkal szaporodik évenként, mi leginkább a vidékről való beköltözésnek eredménye. Ha a városi lakóházak számát a népesség számával vetjük össze, úgy találjuk, hogy Ausztriában, kivált a városokban több ember lakik egy-egy házban, mint pl. Angliában, Belgiomban, Franciaországban; t. i. Ausztriában a 30,000-nél több lakossal bíró városokban egyremásra 18 ember esik egy-egy házra, míg Angliában csak 6 jut. Bécsben 50, Prágában 41, Pesten 29 ember lakik átlag egy-egy házban, míg Londonban csak 7, Brüsszelben 9; Párisban is 35 lakó jut egy-egy házra. Átlag egy lakó házra esik:

Alsó-Ausztriában	10. ₀	Isztriában	7. ₃	Bukovinában	6. ₂
Felső-Ausztriában	7. ₀	Tirolban	7. ₅	Dalmátországban	6. ₄
Salzburgban	7. ₀	Csehországban	6. ₀	Magyarországban	6. ₃
Stájerországban	6. ₈	Morvaországban	9. ₅	Horvát-Tótországban	6. ₅
Karintiában	7. ₃	Sziléziában	7. ₁	Erdélyben	5. ₃
Krajnában	7. ₁	Galicziában	7. ₄	Végvidéken	9. ₄

7. A népesség kereset és foglalkozás szerinti különbsége. Az ide vágó adatok meglehetősen ingatagok. Ezek szerint 1857-ben a népesség ekkép oszlott el:

	a birodalom mostani kiterjedésében	a magy. tartományokban Dalmátország nélkül
Egyházi személy	48,819	19,606 = 0. ₂ %
Hivatalnok	149,497	52,798 = 0. ₄ %
Az állandó hadseregben való személy	652,845	— —
Az állandó hadsereg köteléke alá nem tartozó katonai személy	138,540	66,560 = 0. ₃ %
Író s művész	29,924	12,571 = 0. ₁ %
Ügyvéd s jegyző	6,312	3,345 } = 0. ₁ %
Egészségügyi személy	24,027	7,267 }
Földbirtokos	2,872,774	1,365,466 = 10. ₀ %
Háztulajdonos és tőkepenzes	694,849	171,273 = 1. ₃ %
Gyáros és ipartűző	622,304	227,279 = 1. ₇ %
Kereskedő	106,655	42,443 = 0. ₃ %
Hajós és halász	37,923	7,394 = 0. ₀ %

	a birodalom mostani kiterjedésében	a magyar tartományokban Dalmátország nélkül
Mezei segéd munkás	3.089,551	902,411 = 6. ⁰ / ₆
Műipari segéd munkás	1.022,085	182,733 = 1. ₃ „
Kereskedői segéd munkás	73,610	24,315 = 0. ₂ „
Egyéb szolgáló személy	848,951	376,919 = 2. ₈ „
Napszámos	2.070,050	761,255 = 5. ₆ „
14 éven felüli, bizonytalan keresetű		
férfi	1.219,970	69,713 = 4. ₈ „
Nők és gyermekek	18.599,951	8.791,886 = 61. ₁ „

Nagyobb csoportokba egyesítvén a birodalom népességét, úgy találjuk, hogy :

1) A papság, hivatalnokok, katonák, frók, ügyvédek, művészek, orvosok a népesség 3.₀₆ , 2) a földmiveléssel foglalkozók 22.₂ , 3) az iparosok 8.₇₂ , 4) a kereskedők 0.₇₈ , 5) egyéb férfiak 8.₀₈ , 6) a nők és gyermekek 57.₁₄ százalékát teszik.

A népesedési mozgalom.

Ezt az esketések, születések és halálozások általános s a népességhez arányosított számai tüntetik fel. Az illető adatokat az egyes hitfelekezetek lelkészei által vitt anyakönyvek szolgáltatják, melyek 1851 óta az egész birodalomban egyformán kezeltetnek. A feldolgozott adatok a nem-magyar tartományokat illetőleg az 1852-től 1861-ig terjedő évtizedre, a magyar országokat illetőleg pedig csak az 1852-től 1858-ig való s az 1863 és 64 évekre vonatkoznak.

1. A z e s k e t é s e k. Ezek száma az újabb időben folytonosan csökkent, mi arra mutat, hogy a család eltartása mind nehezebbé vált. Minden évben fogyatkozás tapasztaltatott az előbbi évhez képest, s e fogyatkozás az egész birodalomra nézve 1—13 a magyar országokra nézve 5—20 százalékot tett. Csak a kolera járvány által bélyegzett 1855-re s az olasz háborúról nevezetes 1859-re következett években volt szaporodás az esketések számában. De 1855-ben több mint 30, 1859-ben pedig 26 százaléknyi fogyatkozás volt 1851-hez képest. Ennek következménye az, hogy az egész birodalmat tekintve a múlt évtizedben csak 121 lélekre esett egy-egy új esketés, holott a nem-magyar tartományokban 1830—47-ig való években átlag 119, s 1848—50-ig átlag 117 lélekre jutott vala egy-egy új házasság. Az esketések aránylagos száma keletről nyugatra s délről éjszakra mind kisebb, míg a nőnemnek számbeli túlnyomósága a finem felett épen ellenkezőleg a birodalom nyugati

és éjszaki tartományokban nagyobb. Tehát aránylag ott van kevesebb esketés, hol a nők túlnyomósága nagyobb. Legcsekélyebb esketési arány az alpesi tartományokban, legnagyobb pedig a katonai Végvidéken, hol még a házközösségi intézmény áll fenn, s Horvát-Tótországban van. Különben a magyar korona országaiban együttvéve is kedvezőbb esketési arányt találunk még, mint a nem magyar tartományokban; mert amott 108, emitt pedig csak 128 lélekre jut átlag egy új esketés. A magyar tartományok közül Erdélyben legkedvezőtlenebb e viszony. Jut t. i. egy új esketés:

Magyarország volt öt kerületében	114 lélekre
Bács, Temes, Torontál és Krassó megyékben	70 „
A katonai Végvidéken	64 „
Horvát-Szlavonországban	80 „
Erdélyben	125 „

A nem-magyar tartományokban, Dalmátországban s a Végvidéken 1861-ben 120₆, 1862-ben 110₅ lélekre jutott egy esketés.

1863-ban Magyarország kivételével 119, 1864-ben pedig az egész birodalomban 117, Magyarországon 123, Horvát-Tótországban 106, Erdélyben 119, a Végvidéken 97, Dalmátországban 134, a magyar tartományokban együtt 119, a német-szláv tartományokban 113 lélekre jutott egy esketés; tehát e viszony 1864-ben a magyar tartományokban igen mostoha volt.

Összehasonlításul megemlítjük, hogy egy esketés jut:

Oroszországban	95 lélekre	Angliában és Walesben	125 lélekre
Szász királyságban	117 „	Franciaországban	126 „
Hannoverában	122 „	Görögországban	153 „
Poroszorsz. az előbbi években	118 „	Portugalliában	157 „
Dániában	123 „	Bajorországban	161 „

Társadalmi és egyéb tekintetben fontos, hogy a házasulók se nagyon fiatalok, se igen öregek ne legyenek. A magyar korona területén erre nézve is kedvezőbb viszonyt találunk, mint a nem-magyar tartományokban. Amott az egy évben esketett vőlegények 50₄ százaléka a 24 éves kort még nem haladta meg; az egy évben férjhez menő nők közül pedig 44₆ százalék 20 évnél fiatalabb. A nem-magyar tartományokban pedig a 24 éven aluli vőlegények átlag 24—25, s a 20 éven aluli menyasszonyok 17—18 százalékot tesznek. Az egész birodalomra nézve ez arányszámok 33₇ és 20₄. A 30 éves korig való vőlegények száma a magyar tartományokban 71₃, a nem-magyar tartományokban 53₄; a 24 éves korig való menyasszonyok a magyar tartományokban 65₆, a nem-magyar tartományokban 43₇ százalékát teszik az összes vőlegényeknek

és menyasszonyoknak. A fiatal korúak házasságai a katonai Végvidéken leggyakoribbak. Az évenként átlag esketett személyek közül :

Katonai Végvidéken . . .	65.2 %	a völegényeknek 51.7 %	a menyasszonyoknak
Magyarországban . . .	52.0 %	"	48.6 %
Horvát-Tótorszában . . .	45.9 %	"	40.8 %
Erdélyben	43.6 %	"	32.6 %

a 24 s illetőleg 20 éves kort még nem érte el.

A magyar tartományokban általában véve a házasságok legnagyobb részt az egyenlő, vagy egymástól csak keveset eltérő korban kötnek. Így 1854—1857-ig a 24 éven alúli völegények 85 százaléka fiatalabb vagy hasonlókorú nőkkel kelt egybe; ugyanazon években a 24—30 éves völegények körülbelül hasonló arányban 30 évnél fiatalabb nőket vettek el.

Midőn oly férfi, ki házasságban még nem élt, hajadont vesz el, akkor mindkét félre első ízbeli házasság (tisztán protogam), az özvegy férfi és özvegy nő közötti házasság mindkét félre nézve ismételt (tisztán palingam). Végre a házasság egyik félre első ízbeli, másikkra ismételt lehet.

Több évi átlagos arány szerint az esketések között van :

	mindkét félre első ízbeli	mindkét félre ismételt	özvegy férfi s hajadon közötti	nőtlen férfi s öz. nő köz.
Az összes birodalomban	67.8 %	11.3 %	14.7 %	6.2 %
A magyar tartományokban	64.8 %	16.5 %	13.8 %	5.1 %

A mindkét félre nézve első ízbeli házasságok számaránya mind az egész birodalomban, mind a magyar tartományokban is évről évre növekedik. Jóval több özvegy férfi házasodik meg újra, mint sem özvegy nő megint férjhez megy. Ha a nemeket külön tekintjük, úgy találjuk, hogy :

	első ízbeli házasság		ismételt házasság	
	a finemnél	a nőnemnél	a finemnél	a nőnemnél
Az egész birodalomban . . .	74.0 %	82.5 %	26.0 %	17.5 %
A magyar tartományokban . .	69.8 %	78.5 %	30.0 %	21.5 %

Ebből, mit a házasulók életkoráról mondtunk, önkényt következik, hogy az alpesi tartományokban az ismételt esketések legritkábbak, a katonai Végvidéken pedig leggyakoribbak.

A házassági kötelék közép tartama az egész birodalomban átlag 20, a magyar tartományokban 18 évre tehető.

Hogy a társadalmi viszonyok, állami intézkedések a házassá-

gokat közvetve és közvetlen gyarapítják, vagy csökkentik, az kétségtelen. A keresethiány, közinség, háboru stb. mindenesetre csökkentik a házasságok számát. Vajjon a különböző nemzetiség és vallás gyakorol-e határozott befolyást az esketések számarányára, azt bajos kimutatni. Vegyes házasság általában és aránylag a magyar tartományokban fordul elő legtöbb; az összes birodalomban minden 78-dik, a magyar tartományokban már minden 45-dik, a nem-magyar tartományokban pedig csak minden 176-dik házasság vegyes; a hadseregnél már minden 35-dik házasság az. Leggyakoriabbak a katolikusok és evangélikusok közötti egybekelések.

Az évszakot illetőleg, a téli hónapokban fordul elő legtöbb esketés Ausztriában; az évszakok egyes hónapjai közül novemberre, azután februárra és májusra esik legtöbb esketés.

	Évszak, melyben legtöbb esketés esik.	Az évszakok egyes hónapjai, melyekben aránylag legtöbb esketés esik.
Ausztria	tél	nov., febr., máj.
Belgium	tavas	máj., nov., febr.
Franciaország	tél	febr., nov., jun.
Németalföld	tavas	máj., nov., febr.
Svédország	ősz	decz., nov., april.
Norvégország	ősz	jun., nov., jul.

2. A születések. A születések nagy száma magában véve még nem kedvező viszony, a gyermekek nagy halálózása t. i. kedvezőtlennek teszi. A születések számaránya ez:

Egy születés esik:		Egy születés esik:	
Az összes osztr. birodalomban	24. ₅ lélekre	Norvégiában	30. ₃ lélekre
A magyar tartományokban .	22. ₅ „	Dániában	30. ₇ „
A nem-magyar tartományokb.	26 „	Anglia és Walesben .	31. ₀ „
Oroszországban	20. ₅ „	Hannoverában	32. ₉ „
Poroszországban	25. ₅ „	Belgiumban	33. ₀ „
Spanyolországban	27. ₄ „	Görögországban . . .	34. ₇ „
Portugalliában	27. ₉ „	Franciaországban . .	39. ₂ „

Ezekből látjuk, hogy a születési arányszám az osztrák birodalomban s kivált a magyar tartományokban kedvezőbb mint, Oroszországot kivéve, a többi európai államokban. A nem-magyar tartományokat tekintve, a születési arányszám legnagyobb Bukovinában és Galicziában, legkisebb Salzburg, Karintia, Felső-Ausztria és Tirolban. Egyébiránt mikép a házasságok, úgy a születések aránylagos száma is mind az egész birodalomban, mind külön a magyar tartományokban is csökkenőben van. — Egy születés

a nem-magyar tartományokban, Dalmátországban s a Végvidéken 1861-ben 26.₄₉, 1862-ben 28.₁₂, 1863-ban a német-szláv tartományokban 23.₈, 1864-ben 24.₉, ugyancsak 1864-ben az egész birodalomban 24.₉, a magyar tartományokban 24.₀ lélekre esett.

Ellenben a törvénytelen ágyból született gyermekek száma folyvást növekedik. Az összes születésekből a törvénytelen gyermekekre esett átlag :

	az 1851—57-ig való időszakban	1853—59 években	1863-ban	1864-ben
Karintiában	37. ₁ %	40. ₁ %	43. ₄ %	45. ₅ %
Alsó-Ausztriában	27. ₅ „	29. ₅ „	29. ₅ „	30. ₅ „
Stájerországban	26. ₁ „	28. ₃ „	30. ₀ „	30. ₄ „
Salzburgban	25. ₄ „	28. ₄ „	30. ₄ „	30. ₁ „
Felső-Ausztriában	20. ₈ „	22. ₄ „	20. ₆ „	21. ₃ „
Csehországban	14. ₃ „	16. ₉ „	15. ₈ „	15. ₉ „
Sziléziában	13. ₁ „	15. ₉ „	12. ₈ „	13. ₈ „
Morvaországban	13. ₀ „	15. ₄ „	13. ₅ „	14. ₁ „
Krajnában	8. ₇ „	10. ₉ „	11. ₄ „	12. ₃ „
Galicziában	8. ₄ „	12. ₁ „	10. ₂ „	9. ₁ „
Bukovinában	8. ₂ „	11. ₆ „	9. ₇ „	9. ₂ „
Isztriában	8. ₀ „	8. ₆ „	9. ₇ „	9. ₀ „
Tirolban	5. ₅ „	5. ₆ „	6. ₁ „	6. ₁ „
Horvát-Szlavonországban	4. ₀ „	?	5. ₇ „	6. ₃ „
Erdélyben	3. ₉ „	6. ₂ „	6. ₁ „	6. ₅ „
Magyarországban	3. ₄ „	5. ₆ „	?	7. ₇ „
Dalmátországban	2. ₈ „	3. ₈ „	3. ₆ „	4. ₄ „
Katonai Végvidéken	1. ₃ „	1. ₄ „	1. ₂ „	1. ₄ „
Egészben véve	8. ₉ „	11. ₄ „	12. ₄ „	11. ₁ „

A nem-magyar tartományokban, Dalmátországban s a Végvidéken 1861-ben 13.₁, 1862-ben 12.₃ százalékot tettek a törvénytelen gyermekek.

A városokban e viszony még sokkal kedvezőtlenebb.

Az összes születésekből a törvénytelen gyermekekre esett :

	1851—1857	1858—1859		1851—1857	1858—1859
	átlag	átlag		átlag	átlag
Grác	67. ₄ %	64. ₆ %	Csernovicz	34. ₅ %	40. ₄ %
Olmütz	65. ₈ „	70. ₂ „	Krakó	27. ₇ „	29. ₅ „
Linex	62. ₂ „	63. ₂ „	Trieszt	27. ₅ „	29. ₀ „
Klagenfurt	61. ₃ „	65. ₈ „	Troppan	25. ₆ „	28. ₆ „
Lemberg	50. ₂ „	56. ₂ „	Pest	25. ₆ „	36. ₇ „
Bécs	49. ₃ „	50. ₈ „	Innsbruck	25. ₅ „	36. ₀ „
Prága	48. ₈ „	50. ₅ „	Buda	20. ₂ „	26. ₃ „
Salzburg	43. ₁ „	47. ₁ „	Temesvár	16. ₁ „	22. ₂ „
Brünn	36. ₅ „	48. ₁ „	N. Szeben	14. ₃ „	20. ₅ „
Lajbach	36. ₄ „	38. ₂ „	Zára	13. ₅ „	18. ₀ „
Zágráb	35. ₀ „	?			

A tartományok ezen fővárosaiban átlag 40.₆ „ 44.₀ „

Az 1859-ig való időszakban az összes birodalomban 10, a magyar tartományokban 5 s a nem-magyar tartományokban az

1861-ig való időszakban 14 százalékot tettek átlag a törvénytelen gyermekek. Jelenleg az egész birodalomban legalább 12 százalékot tesznek.

Angliában 6.₅, Franciaországban 7.₁, Belgiomban 8.₆, Poroszországban 7.₂, Németalföldön 4.₇ % esik a törvénytelen gyermekekre.

Az évszakot és hónapot illetőleg, melyben legtöbb születés esik, azt találjuk, hogy Ausztriában, Belgiomban, Franciaországban, Németalföldön, Svédországban a télre (jan., febr., marc.), Görögországban az ősze (okt., nov., decz.) az egyes hónapok közül pedig az említett országokban mindenütt februárban és szeptemberben, (Görögországban szept. helyett novemberben) esik aránylag legtöbb születés.

A holtan született gyermekek az egész osztrák birodalomban 1.₆—1.₇, a magyar tartományokban 0.₉—1.₀, a nem-magyar tartományokban 2—3 százalékát teszik az összes született gyermekeknek. A törvénytelen születések között a holtan született gyermekek száma egy-két százalékkal nagyobb.

Európában mindenütt több fiú gyermek születik, mint leány. Az osztrák birodalomban 100 leányra átlag 106 fiú esik; de a holtan született fiúk száma aránylag nagyobb, mert 100 holtan született leányra 132 holtan született fiú esik. A törvénytelen és iker vagy többes szüléseknél 100 leányra csak 103—104 fiú jut. Belgiomban 104.₂, Angliában 104.₄, Franciaországban 104.₈, Poroszországban 105.₅ fiú jut 100 leányra.

Egy iker szülés az osztrák birodalomban 85, a magyar tartományokban 75, egy hármas szülés az osztrák birodalomban 5500, a magyar tartományokban 4530 egyes szülésre esik.

3. A halálozás. A halálozási arányszámok az osztrák birodalomban igen kedvezőtlen viszonyokra mutatnak.

Egy haláleset jut átlag

az egész birodalomban	a magyar tartományokban	a nem-magyar tartományokban
30 lélekre	27. ₅ lélekre	32. ₂ lélekre.
1864. 31. ₁ „	29. ₆ „	32. ₅ „

Ez arány még kedvezőtlenebb, ha a holtanszületett gyermekeket is beleszámítjuk.

Más európai országokban aránylag sokkal kisebb a halandóság; pl. egy haláleset jut: Poroszországban 38, Németalföldön 40,

Franciaországban 41.₇, Belgiomban 44.₃, Dániában 46.₆, Svédországban 47.₇, Angliában és Walesben 53.₃, Norvégiában 58.₄ lélekre.

Az osztrák birodalom egyes tartományait illetőleg a halálozási arányszám Dalmátországban, Erdélyben, Bukovinában és Sziléziában legkedvezőbb, hol 38—47 lélekre esik átlag egy haláleset; ellenben a katonai Végvidéken, Magyarországon, Alsó-Ausztriában és Galiciában legkedvezőtlenebb, mert ott már 25.₇—32 lélekre jut egy haláleset. A nem-magyar tartományokban, Dalmátországban s a Végvidéken 1861-ben 33.₂₇, 1862-ben 34.₄₇ lélekre esett egy halál. Az első évben elhalt csecsemők 1861-ben 33.₀₆, 1862-ben 32.₄₈ százalékát tették az összes elhunytaknak; az összes született gyermekek közül pedig 1861-ben 26.₄, 1862-ben 24.₄₇, még pedig a törvényes gyermekek közül 1861-ben 25.₄, 1862-ben 23.₆ s a törvénytelen gyermekek közül 1861-ben 36.₇ és 1862-ben 34.₇ százalék halt meg első éves korban. 1864-ben az összes elhalt fineműeknek 52.₇% a 0—5 éves korban meghalt fiúkra, s az elhalt nőneműeknek 48.₇% a 0—5 éves korban meghalt lányokra esik.

Kivált a gyermekek nagy halálozása teszi Ausztriában a halandósági arányszámot oly kedvezőtlennek, s onnan van, hogy azon tartományokban, hol aránylag több gyermek születik, a halálozás is általában és aránylag nagyobb mint más tartományokban. A legtöbb európai országban a születésüktől az első éves korig meghalni szokott gyermekek, ide nem értve a holtan születetteket, rendszeren 25.₅, a magyar országokban pedig a 0—1 éves korban meghalt csecsemők 31.₅ százalékát teszik az egy évi haláleseteknek. A 0—5 éves gyermekek más európai államokban 40, az osztrák birodalomban pedig 47, sőt a magyar tartományokban majdnem 50 százalékát teszik az összes haláleseteknek.

A törvénytelen ágyból született gyermekek halandósága természetesen aránylag még nagyobb. A törvényes gyermekek közül az egész birodalomban 23.₅, a törvénytelen gyermekek közül pedig 33.₅ százalék hal el a 0—1 éves korban.

Az egyes korosztályokat illetőleg a következő arányokat találjuk a magyar országokban az elhunytak között (az 1855—1857-diki átlagos szám szerint); 10,000 közül meghal :

A 0—5 éves korban . . .	4718	A 20—25 éves korban . . .	300
5—10 „ „ . . .	562	25—30 „ „ . . .	345
10—15 „ „ . . .	296	30—35 „ „ . . .	354
15—20 „ „ . . .	292	35—40 „ „ . . .	386

Az 40—45 éves korban . . .	323	A 75—80 éves korban . . .	149
45—50 " " . . .	415	80—85 " " . . .	74
50—55 " " . . .	347	85—90 " " . . .	35
55—60 " " . . .	439	90—95 " " . . .	13
60—65 " " . . .	405	95—100 " " . . .	8
65—70 " " . . .	312	100 éven felüli . . .	3
70—75 " " . . .	219	ismeretlen korú . . .	5

Az elhunytak nembeli különbségét illetőleg mint mindenütt, úgy nálunk is a finem túlnyomó, kivált a 15 éves korig; ettől kezdve a 45 éves korig aránylag több nő szokott elhalni, azután a halálózásra nézve a két nem között némi egyensúly áll elő, de a nagy korban újra több férfi hal el.

Az 1855—57-diki átlagos szám szerint a magyar tartományokban 100 nőnemű halottra esik :

A 0—5 éves korig 113. ₈ finemű	A 45—65 éves korig 106. ₆ finemű
5—15 " " 106. ₁ "	65—85 " " 103. ₉ "
15—25 " " 94. ₃ "	85—100 felülig 110. ₀ "
25—45 " " 97. ₆ "	ismeretlen korú 135. ₀ "

Tehát 100 nőnemű elhunyra átlag 109.₂ finemű esik.

Tekintve az évszakot úgy találjuk, hogy rendes években az őszi és téli időben aránylag legtöbben, nyáron pedig legkevésbé halnak meg; de ha járványok uralkodnak, a legnagyobb halandóság a nyári hónapokra esik.

Igy a magyar tartományokban az 1853—1857-ki átlagos szám szerint az összes halálesetekből jut :

a téli hónapokra	25. ₉ %	a tavaszi hónapokra	25. ₈ %
az őszi "	26. ₀ "	a nyári "	22. ₈ "

Különösen marczius azon hónap, mely nemcsak az osztrák birodalomban, hanem Belgium, Franciaország, Hollandiában és Svédországban is legtöbb áldozatot ragad el, utána szeptember és april következek.

A halálózás okait tekintve, azt tapasztaljuk, hogy a járványok a magyar országokban aránylag nagyobb pusztításokat tesznek, mint az osztrák birodalom nyugati felében s egyéb európai országokban. Az egész birodalom a haláleseteknek 4, a magyar tartományokban 6—7, külön Magyarországon 9 százaléka esik a járványokra; az 1854—1859-ig terjedő időszak alatt a birodalomban elhalt kolerabetegeknek több mint két harmada a magyar tartományokra jut. A himlőben a magyar tartományokban majdnem három annyi ember hal meg, mint a birodalom nyugati felében.

1855-ben a kolerában a magyar tartományokban 169,762, az egész osztrák birodalomban 281,322 ember halt meg. Nehéz szülés következtében is a magyar tartományokban aránylag több nő hal el. Az erőszakos halálesetek is nagyon gyakoriak. Orgyilkolás és agyonütés következtében a magyar tartományokban 590, a birodalom másik felében 400 egyén múlik ki átlagosan minden évben. A kivégeztettek száma az 1854—59-ig való időszakban a magyar tartományokban évenként 60, a birodalom másik felében 15 volt. Csak az öngyilkosok száma aránylag kisebb a magyar tartományokban, t. i. az említett időszak alatt évenként 25,543, az örökös tartományokban pedig 18,455 lélekre esett egy öngyilkos; tehát a magyar tartományokban évenként egyremásra 539, a nem-magyar tartományokban pedig 1,120 öngyilkosság történik.

4. Be- és Kivándorlás. A népességi hullámzást, melyet a be- és kivándorlások okoznak, Ausztriában nem lehet szabatosan meghatározni. A meglevő hézagok szerint a birodalom nyugati feléből átlag 2730, a magyar tartományokból pedig 2500 ember vándorolna ki évenként; legtöbb kiköltözés Csehországra esik. A bevándorlók száma egy-egy évben 1000 emberre sem rúg.

5. Népszaporodás. Az osztrák birodalom népszaporodása az 1856—1857-diki népszámlalások eredményei szerint összesen 3.₈, a születések és halálozások egybevetése szerint 3.₅₆, tehát évenként 0.₆₁ százalék. A nem-magyar tartományokban a népesség 1818-tól 1857-ig évenként 0.₆ százalékkal szaporodott. A szaporodás aránylag legnagyobb: Dalmátország, Galiczia, Bukovina, Szilécia, Horvát-Tótország és Csehországban; legkisebb: Salzburg, Felső-Ausztria, Tirol, Stájer, Karintia és Krajna országokban. Magyarországon 1854-ben 13,321, 1855-ben 75,911 emberrel több halt meg mintsem született, 1852—1857-ig tehát a születések többlete körülbelül csak $\frac{1}{2}$ százaléki népszaporodást eredményez.

Francziaországban 1821—1861-ig 0.₅₁, Poroszországban 1817-től 1861-ig 1.₆₈, Angliában és Skótszországban 1801—1861-ig 1.₉₄ százalékkal szaporodott évenként a népesség. Bécs városának népessége 1857-től 1864-ig 74,019 lélekkel szaporodott, tehát évenként 2.₂ százalékkal. De Berlin népessége 1840—1864-ig évenként 4.₁ százalékkal szaporodott.

II. FEJEZET.

Termelés.

I. Mezőgazdaság, baromtenyésztés, bányászat.

A termő föld kiterjedése s felosztása.

Az osztrák birodalom mostani területéből, a legújabb hivatalos közlések szerint,*) 9381.₆ osztrák □ mfd.**) termő vagyis produktív, s 1434.₃ □ mfd. nem-termő vagyis improduktív. A termő földből a nem-magyar tartományokra 4554.₁, a magyar tartományokra pedig Dalmátországgal együtt 4927.₅, Dalmátország nélkül 4713.₃ □ mfd. esik. Tehát a nem-magyar tartományok improduktív földje 539.₅, a magyar tartományoké 886.₇ □ mfd.

A magyar tartományok termő földje egyenként ez :

Magyarország	31.297,991 kat. hold ; az egész terület 83. ₉₆ %
Erdély	8.261,255 " " " " " 86. ₅₂ "
Végvidék	4.672,779 " " " " " 80. ₁₅ "
Horvát-Tótország	2.901,403 " " " " " 86. ₆₃ "
Dalmátország	2.142,522 " " " " " 96. ₃₈ "
Összesen	49.275,950 " " " " " 84. ₈ "

A magy. k. Helytartótanács által közzétett kimutatás szerint Magyarország termő területe 3411.₉, termőtlen területe 261.₉, összesen 3673.₈ osztrák □ mfd.

*) A mezőgazdasági statistika nálunk még nagyon hiányos és hézagos, nemcsak a magánosok által közlött adatok térnek el gyakran a hivatalos közlésektől, hanem ezekben is sok eltérés van. Így a „Statistisches Jahrbuch“ sok tekintetben más adatokat közöl, mint a „Tafeln zur Statistik.“ Még eltérőbb adatokat találunk a „Magyarország mívelési ágak szerinti terjedelme és földjővedelme“ című munkában, mely a magy. kir. Helytartótanács rendeletéből bocsátott közre.

**) Egy osztrák □ mfd épen 10,000 kat. hold, azért e fejezetben osztrák □ mfdeket értünk mindenütt.

Tehát a termőld 92.₈, a termőtlen 7.₂ százalékot tenne, a mi nem valószínű.

Azon feljebbi adatok szerint a termő föld az összes területnek teszi :

Az egész birodalomban átlag . . .	86. ₉ százalékát ;
a magyar tartományokban . . .	84. ₈ „
a nem-magyar tartományokban . . .	89. ₂ „

A termő föld az egyes művelési ágak közt ekkép oszlik fel :

	az egész birodalomban		a magyar tartományokban	
	általán osztr. mfd	százalék	általán osztr. mfd	százalék
Szántóföld	3354. ₄	31. ₆	1732. ₁	29. ₇
Erdő	3146. ₇	28. ₂	1533. ₆	26. ₃
Legelő	1449. ₈	13. ₄	865. ₄	14. ₈
Rét és kert	1321. ₀	12. ₁	715. ₁	12. ₃
Szőlő	104. ₅	0. ₃	77. ₀	1. ₃

Azonkívül ki van még mutatva : rizsföld Isztriában 1026 hold ; olajfa, babér- és gesztenyeliget Isztriában 8166, déli Tirolban 528, Dalmátországban 41,765 hold. Gesztenyések Magyarországon is vannak, de kiterjedésük nincs kimutatva. Rizsföld is van, vagy legalább volt. *Bárány Csörnyig* a nádasokat is a termő földhez számítja, s kiterjedéseket az egész birodalomban 39.₃, a magyar tartományokban 37.₅ □ mfdre teszi.

Franciaországban (Szavoya és Nizza nélkül) a termő föld 85.261,100 kat. hold, tehát az összes területnek 94.₃ százaléka ; Poroszországban (a legújabb szerzemények nélkül) 41.573,000 kat. hold, az összes területnek 85.%.
 Franciaország termő földjéből 44.445,800 k. hold szántóföld s 3.666,800 k. hold szőlő ; Poroszország termő földjéből 22.432,000 k. hold szántóföld.

Egy-egy lélekre esik :

	Ausztriában hold	Franciaországban hold	Poroszországban hold
a termőföldből	2. ₅₃	2. ₃₃	2. ₂₄
a szántóföldből	0. ₈₅	1. ₂₁	1. ₂₁
a szőlőből	0. ₀₄	0. ₁₀	—

Összehasonlításként ezek szolgálhatnak. Az állam egész területének teszik :

	Osztrák birodalom ‰	Magyar birodalom ‰	Francia- ország ‰	Porosz- ország ‰
a szántóföldek	31. ₆	29. ₇	49. ₁	45. ₈
az erdők	28. ₂	26. ₃	14. ₂	22. ₅
a rétek és kertek	12. ₁	12. ₃	12. ₃	9. ₃
a legelők	13. ₄	14. ₈	13. ₈	7. ₄
a szőlők	0. ₉	1. ₃	4. ₀	—
összes termőföld	86. ₉	84. ₈	94. ₈	85. ₀
összes termőtlen föld	13. ₁	15. ₂	5. ₇	15. ₀

Az osztrák birodalom egyes tartományai között ekkép oszlanak el :

1. A szántóföldek.

Tartomány	általán	viszonyítva a tartom. termő földéhez
Morvaország	196. ₁ □ mfd	52. ₇ ‰
Csehország	388. ₈ „	49. ₉ „
Szilézia	41. ₂ „	46. ₃ „
Galiczia	553. ₄ „	46. ₆ „
Alsó-Ausztria	139. ₈ „	42. ₇ „
Felső-Ausztria	73. ₆ „	38. ₉ „
Bukovina	44. ₆ „	25. ₂ „
Stájerország	72. ₇ „	20. ₃ „
Isztria	24. ₁ „	18. ₆ „
Karintia	23. ₇ „	15. ₀ „
Krajna	23. ₃ „	14. ₂ „
Salzburg	11. ₇ „	11. ₄ „
Tirol	28. ₈ „	6. ₈ „
nem-magyar tartományok	1622. ₂ „	36. ₄ „
Magyarország	1265. ₃ „	40. ₃ „
Horvát-Tótország	89. ₁ „	30. ₇ „
Végvidék	137. ₉ „	29. ₆ „
Erdély	216. ₁ „	26. ₂ „
Dalmátország	23. ₈ „	11. ₁ „
Magyar tartományok	1732. ₂ „	35. ₁ „

2. Az erdőségek.

Salzburg	67. ₁ „	65. ₅ „
Karintia	96. ₂ „	60. ₉ „
Stájerország	175. ₄ „	48. ₈ „
Tirol	199. ₆ „	47. ₃ „
Bukovina	83. ₁ „	47. ₀ „
Krajna	74. ₇ „	45. ₆ „
Felső-Ausztria	70. ₃ „	37. ₂ „

Tartomány	általán	viszynyítva a tartom. termő földjéhez
Szilézia	31. ₈ mfd	35. ₈ ⁰² ₀
Alsó-Ausztria	109. ₇ "	33. ₅ "
Csehország	231. ₃ "	29. ₈ "
Galiczia	341. ₉ "	29. ₆ "
Morvaország	100. ₀ "	26. ₈ "
Isztria	31. ₇ "	24. ₄ "
nem-magyar tartományok	1613. ₄ "	36. ₂ "
Horvát-Tótország	125. ₃ "	43. ₂ "
Erdély	356. ₃ "	43. ₁ "
Végvidék	162. ₄ "	34. ₇ "
Magyarország	841. ₇ "	26. ₈ "
Dalmátország	47. ₅ "	22. ₂ "
Magyar tartományok	1533. ₂ "	31. ₀ "

3. A rétek és kertek.

Felső-Ausztria	37. ₁ "	19. ₇ "
Krajna	28. ₈ "	17. ₅ "
Bukovina	27. ₁ "	15. ₄ "
Galiczia	176. ₁ "	14. ₈ "
Tirol	57. ₁ "	13. ₅ "
Salzburg	13. ₈ "	13. ₅ "
Alsó-Ausztria	44. ₃ "	13. ₅ "
Stájerország	45. ₆ "	12. ₇ "
Karintia	19. ₇ "	12. ₅ "
Csehország	96. ₈ "	12. ₄ "
Isztria	16. ₁ "	12. ₀ "
Szilézia	9. ₉ "	11. ₂ "
Morvaország	33. ₀ "	8. ₉ "
nem-magyar tartományok	606. ₀ "	13. ₈ "
Erdély	157. ₅ "	19. ₁ "
Végvidék	83. ₉ "	17. ₉ "
Magyarország	434. ₁ "	13. ₈ "
Horvát-Tótország	37. ₄ "	12. ₉ "
Dalmátország	2. ₁ "	1. ₀ "
Magyar tartományok	715. ₂ "	14. ₅ "

4. A legelők.

Isztria	53. ₅ "	41. ₃ "
Tirol	131. ₆ "	31. ₂ "
Krajna	35. ₅ "	21. ₆ "
Stájerország	59. ₇ "	16. ₆ "
Bukovina	21. ₇ "	12. ₈ "

Tartomány	általán	viszonyítva a tartom. termő földjéhez
Karintia	18.2 □ mfd	11.5 %
Morvaország	39.0 "	10.5 "
Galiczia	114.2 "	9.8 "
Salzburg	9.7 "	9.5 "
Alsó-Ausztria	25.6 "	7.9 "
Csehország	61.1 "	7.8 "
Szilézia	5.9 "	7.1 "
Felső-Ausztria	8.0 "	4.3 "
nem magyar tartományok	584.4 "	13.1 "
Dalmátország	125.4 "	58.5 "
Magyarország	538.0 "	18.1 "
Végvidék	77.9 "	17.1 "
Horvát-Tótország	32.5 "	11.2 "
Erdély	91.3 "	11.1 "
Magyar tartományok	867.1 "	17.6 "

5. A szőlők.

Alsó-Ausztria	79,249 k. hold	2.4 %
Isztria	32,204 "	2.4 "
Stájerország	54,655 "	1.5 "
Tirol	45,118 "	1.1 "
Krajna	16,767 "	1.1 "
Morvaország	41,652 "	1.0 "
Csehország	4,439 "	—
Karintia	114 "	—
Bukovina	110 "	—
nem-magyar tartományok	274,308 "	0.9 "
Dalmátország	111,441 "	5.8 "
Horvát-Tótország	57,124 "	1.9 "
Magyarország	504,776 "	1.6 "
Végvidék	49,938 "	1.0 "
Erdély	46,989 "	0.5 "
Magyar tartományok	770,268 "	1.6 "

Mindezen adatoktól tetemesen elér a magy. k. Helytartótanács által közzétett kimutatás; e szerint t. i. Magyarországon összes termő földje 3411.9 osztrák □ mfd, ebből esik: a szántóföldekre 1362.7 □ mfd, vagyis 40%, a rétekre 457.7 □ mfd, vagyis 13.4%, a legelőkre 571.7 □ mfd, vagyis 16.7%; a szőlőkre 57.4 □ mfd, vagyis 1.7%; az erdőkre 932 □ mfd, vagyis 27.3%, a nádasokra

30 □ mfd. vagyis 0,9 százalék. Az egyes megyéket tekintve a legnagyobb s legkisebb arányszámok ezek :

		legnagyobb					legkisebb				
		a	r	á	n	y	s	z	á	m	
Termőföld . . .	Turóc . . .	96,9				%	Szabolcs . . .	86,0			%
Szántóföld . . .	Torontál . . .	66,0				n	Mármaros . . .	40,9			n
Rét	Kővárvidék . . .	23,2				n	Bács	5,0			n
Legelő	Jászkunság . . .	36,0				n	Gömör	5,5			n
Szőlő	Baranya	5,7				n	Zólyom	0,1			n
Erdő	Mármaros	67,4				n	Csongrád	0,7			n
Nádas	Csongrád	5,8				n	Kraszna	0,1			n

De vannak megyék, hol épen semmi szőlő és nádas nincsen.

A mezőgazdasággal foglalkozók száma, a telkek feldarabolása és rendezése.

Az 1857-ki népszámlálás szerint a birodalom mostani területén 2.872,774 földbirtokos s 3.089,551 mezei munkás volt. Az ugyanazon évről szóló telek-adó kivetés szerint pedig a földbirtokosok száma Lombard-Velenczével együtt 6.479,592, s ezekből a magyar tartományokra Dalmátország nélkül 2.658,387 esik. A napszámok számát a népszámlálás 2.070,050-re teszi, ezeknek fele bizonyosan a mezei gazdaságnál van elfoglalva. Igen hihető, hogy ebből egészen véve vagy 16 millió ember él.

Az emberi munkát a gépek pótolják vagy sikeresítik. Hivatalos kimutatás szerint 1863-ban az egész birodalomban 220 álló és mozgó gőzpék összesen 1808 lóerővel volt a mezőgazdaságnál alkalmazva. Ezekből esett :

Magyarországra . . .	194 gőzgép	1063 lóerővel,
Csehországra	8 „	64 „
Horvát-Tótországra . .	8 „	58 „
Isztriára	4 „	40 „
Bukovinára	2 „	18 „
Morvaországra	2 „	11 „
Galicziára	1 „	8 „
Sziléziára	1 „	6 „

És pedig Magyarországon 163 gőzkép 1268 lóerővel, Horvát-Tótországon pedig mind a 8 gőzgép cséplőgép. A többi országokban együttvéve csak 14 cséplőgép volt alkalmazva 109 lóerővel. Továbbá Magyarországon még 27 gőzkép cséplésre és őrlésre, 2 gőzgép 32 lóerővel az eke hajtására, s végre 2 gőzgép 80 lóerővel tűzegtégla készítésére használtatott.

A birtokjogi viszonyok rendezését illetőleg 1848-ban úgy a magyar mint az osztrák országgyűlés elhatározá a földtehermentesítést, de a tetteges kárpótlást későbbi legfelsőbb rendeletek foganasították. A nem-magyar tartományokra nézve a 1849 marc. 4. és 1850 szept. 25. kelt rendeletek által a jobbágyi és urasági viszonyból eredő személyes tartozások egyszerűen, minden kárpótlás nélkül, a birtokviszonyon alapuló terhek pedig kárpótlással töröltettek el, egyéb állandó, vagy szerződéseken alapuló tartozások megválthatóknak jelentettettek ki: a kárpótlás egy harmada magokra a jogosult földesurakra, egy harmada a volt jobbágyokra s egy harmada az országos alapra, illetőleg az államra hárullik. — Magyar-, Horvát s Tótországokra nézve az 1853 marc. 2, Erdélyre nézve az 1854 jun. 21. kelt rendeletek intézték el a földtehermentesítési ügyet, miszerint a megállapítandó kárpótlás az országos alapokra rovatott, melyek a közvetlen adó arányához szabott külön pótlékokból keletkeznek. Oly kötelezettségek, melyek nem úrbéri viszonyból származnak, az illető kötelezettek által megválthatók.

A telkek tagosítása és összesítése iránt Magyarországra nézve az 1836-diki és 1848-diki törvények, továbbá az 1855 aug. 30. és 1857 máj. 17. kelt legfelsőbb rendeletek intézkednek. Az ügy hol egyezkedési, hol peres úton sok helyütt már végre is hajtattott, de hány községben történt meg a dolog s mennyi terület van már tetteleg tagosítva és összesítve, nem tudjuk.

A nagy és kis birtokok számát sem tudjuk. Ha az adókimetés alapjául vett birtokosok számával az összes földbirtokot felosztjuk, úgy találjuk, hogy átlag az egész birodalomban körülbelül 14.₃, a magyar tartományokban pedig 17.₇ hold esik egy-egy birtokosra. Az egyes tartományokban a következő átlagos számokat találjuk:

A telekadó alatti földbirtokból esik egy birtokosra:

	hold		hold
Morvaországban	9. ₁	Galicziában	22. ₃
Iztriában	11. ₀	Bukovinában	27. ₂
Alsó-Ausztriában	11. ₁	Karintiában	24. ₉
Csehországban	11. ₀	Salzburgban	37. ₀
Krajnában	13. ₈	Erdélyben	13. ₈
Sziléziában	13. ₃	Horvát-Tótországban	17. ₀
Stájerországban	16. ₆	Magyarországban	18. ₀
Felső-Ausztriában	16. ₁	Végvidéken	48. ₀

A szorosb értelemben vett Magyarországon a nagy birtokosok számát 3600-ra teszik, ezek közül némelyek 150,000—20,000 hold mezőt bírnak; az 5000—6000 holdnyi birtokok száma vagy 600, az 1000—5000 holdnyi birtokok száma pedig vagy 2500.

A mezei termékek mennyisége és pénzértéke.

A mezei termés évi átlagos mennyiségéről és pénzértékéről a hivatalos és nem-hivatalos adatok még bizonytalanabbak, mint a termőföld kiterjedéséről és felosztásáról. Az egész birodalomban a gabnaföldek körülbelül 2000, a takarmányvetések 650, a fűzelek és hüvelyes vetemények 190, a kereskedelmi növények 80 □ mfdet foglalnak el, a többi ugarnak marad. A magyar tartományokban, Dalmátország nélkül, az őszi vetések körülbelül 496, a tavaszi vetések 658, az ugar 374, még pedig a búzavetések mintegy 160, a kétszeres-vetések 110, a rozsvetések 230, a zabvetések 240, a kukoricavetések 240 s az árpa-vetések 110 □ mfdet foglalnak el.

Kétszeres csakis a magyar tartományokban termesztetik; búzát ezeken kívül Cseh- és Morvaország is természet jókora mennyiségben. Rozs leginkább a német-szláv tartományokban, továbbá Magyarország éjszaki megyéiben és Erdélyben; árpa főleg Cseh-, Morva-, Magyarországon, Galicziában s a két Ausztriában; zab Galicziában, Magyarországon, Ausztria és Morvaországban, tengeri kivált a magyar tartományokban és Bukovinában termesztetik.*

Az átlagos termékek mennyiségét és pénzértékét báró Czörnig s a legujabb hivatalos közlések egyenlőn teszik ki, az 1856—57-re, 1859-re és 1864-re vonatkozó hivatalos kimutatások pedig azoktól tetemesen eltérnek.*) Itt egymás mellé állítjuk b. Czörnig felveté-

---

*) A magyar k. Helytartótanács által kiadott „Átnézeti kimutatása az 1864-diki összes termékek eredményeinek” szerint Magyarország termése ez:

búza	33.591,084 p. mérő	tengeri	20.792,600 p. mérő
kétszeres	2.962,615 „ „	köles	609,662 „ „
rozsa	21.046,666 „ „	paszuly és bab	299,037 „ „
árpa	15.624,469 „ „	lencse	42,022 „ „
repce	465,405 „ „	burgonya	18.161,848 „ „
zab	18.381,520 „ „	répa	7.242,181 „ „

seit, melyek az egész birodalomra vonatkoznak s még Lombard-Velenczét is magokban foglalják, s az 1864-ről szóló hivatalos kimutatásokat, melyekből a Lombard-Velenczét illető összegek már ki vannak vonva.

1.) G a b n a.

	B. Czörnig szerint egész birodalom	1864-ben egész birodalom	1864-ben magyar tartományok
Búza	48.584,000 b. mérő	50.162,000 b. mérő	35.584,000 b. mérő
Kétszeres . .	15.000,000 „ „	5.941,000 „ „	5.941,000 „ „
Rozs	64.518.000 „ „	54.653,000 „ „	26.025,000 „ „
Árpa	49.958,000 „ „	34.828.000 „ „	17.836,000 „ „
Zab	99.544,000 „ „	56.726,000 „ „	23,809,000 „ „
Összesen	277.604,000 „ „	202.110,000 „ „	109.195,000 „ „
Tengeri . . .	43.076,000 „ „	34.727,000 „ „	34.727,000 „ „
Egyéb szemesélet	9.731.000 „ „	5.995,000 „ „	2.050,000 „ „
Gabnafélék összes.	330.411,000 „ „	242.832,000 „ „	145.972,000 „ „

2.) Főzelékek s hüvelyes vetemények.

Burgonya . .	119.502,000 „ „	80.741,000 „ „	17.596,000 „ „
Képoszta . . .	59.666,000 mázsa	43.837,000 silling	25.479,000 silling
Répa, murek .	10.000,000 b. mérő	?	?
Hüvelyesek . .	4.904,000 „ „	4.575,000 b. mérő	2.013,000 b. mérő

3.) Kereskedelmi növények.

Len és kender .	2.688,000 mázsa	2.546,606 mázsa	1.268,598 mázsa
Len és kendermag	2.286,000 mérő	1.957,450 mérő	1.121,000 mérő
Repczemag . .	1.200,000 „	665,550 „	508,410 „
Czukorrépa . .	18.500,000 mázsa	31.143,561 mázsa *)	10.750,945 m. **)
Dohány	1.120,000 „	998,259 „	914,499 mázsa
Egyéb kereskedelmi növények	224,000 „	?	?

széna	43.996,310 mázsa	bükköny	800,334 mázsa
sarju	10.617,512 „	bor	2.335,099 akó
muhar	895,129 „	gyümölcs	941,883 mérő
lóher	2.374,656 „	selyemgubó	52,760 font

*) és **) Ez összegekben mindenféle répa foglaltatik, a cukorrépa 19—20 millió mázsa, a magyar tartományokra vagy 3—4 millió mázsa esik.

4.) Takarmány.

	B. Czörnig szerint egész birodalom	1864 ben egész birodalom	1864-ben magyar tartományok
Takarmányrépa	19.627,000 mérő	?	?
Lóhere s más zöld takarmány	202.000,000 mázsa	29.945,000 m. *)	7.670,000 m. *)
Az ugar szénaértéke	10.000,000 „		
Szalma	398.000,000 „	499.257,000 mázsa	253.099,000 mázsa

5.) Kerti és réti termények.

Faolaj	101,000 mázsa	115,762 mázsa	91,652 (Dalm.)
Komló	90,000 „	38,553 „	1,257 mázsa
Gyümölcs	13.225,000 mérő	6.129,000 **)	2.314,000 †)
Fűzelék	15.680,000 mázsa	?	?
Széna és sarjú	312.000,000 „	297.359,000 mázsa	123.709,000 mázsa

6.) A legelők.)

Széna egyenértéke 51.000,000 „ ? ?

Rizs most csak Isztriában termesztetik, évenként vagy 42,000 mérő, 1864-re csak 24,140 mérő van felvéve.

Burgonya aránylag legtöbb termesztetik Csehországban 19.₃, Morvaországban 13 és Galicziában 24.₄ millió mérő; Sziléziára 3.₇, Alsó-Ausztriára 3, Felső-Ausztriára 2.₅, Magyarországra 16.₂ millió mérő esik, az egész birodalom burgonyatermése 1859-ben 87 millió mérőre van téve.

A czukorrépából Csehországra 8—9, Morvaországra 6, Sziléziára 1.₇, Magyarországra 3—4 millió mázsa esik.

Alen- és kendertermesztés néhány év óta gyarapodik. A múlt évek átlaga szerint 248,000 hold lenmaggal s 260,000 hold kendermaggal volt bevetve. Az évi termés 990,000 mázsa gerebenezett lent, s 1,580,000 mázsa gerebenezett kender adott, amannak pénzértéke 25, emezéke 28 mil. ft; a len- és kendermag összesen 1 mil. mázsára rúg s pénzértéke 8 millió ft. Aránylag legtöbb len és kender Cseh- és Morvaországban, Sziléziában, Felső-Ausztriában és Galicziában termesztetik. Nevezetesen a lenből Magyarországra 263,000, Galicziára 254,000, Csehországra 137,000; a kenderből Magyarországra 570,000, Erdélyre 235,000 Galicziára 378,000 esik. A beltermesz-

*) Csak lóhere.

**) Ebből 77,136 mérő gesztenye.

†) Ebből 3,900 mérő gesztenye.

tés nem fedezi a szükségletet, mert az 1854—63-ig való tíz évi átlag szerint a len és kender behozatala 190,631, kivitele 69,667 mázst tett; 1863-ban 441,135, 1864-ben 344,484 mázsára rúgott a behozatal, a kivitel pedig 1863-ban 103,089 s 1864-ben 84,616 mázst tett.

Dohányt 1851, vagyis az állami egyedárúságnak a magyar korona területére való kiterjesztése, előtt a magyar tartományokon kívül csak Galicziában a Dnyeszter mellékein és Tirolban termesztettek, de keveset. Az egyedárúság behozatala után nálunk sok helyütt felhagytak vele és az első évben csak 35,000 holdat ültettek be dohánynal. De csakhamar mind többen ismét kezdék termesztetni s 1858-ban már 125,712 holdat ültettek be vele. Ez évi termés a magyar tartományokban 1.479,000, a többi tartományokban 232,000 mázsára rúgott. Ennyit a kormány nem lévén képes beváltani és értékesíteni, 1859-ben 76,000 s 1860-ban 66,900 holdra szorítá meg a dohánytermesztést. Noha némi kárpótlást is adott azoknak, kik a természetssel felhagyni kényszerültek, mégis sok alapos panasz volt a megszorítás ellen, tehát az egyedárúság szigora némileg enyhítették s megengedték, hogy a külföldre való kivitel számára is természetessék dohány. De az elvesztett külföldi piacokat nem lehetett oly könnyen ismét megnyerni. A kormány által 1851—1859-ben beváltott dohány évi átlagos mennyisége 686,864 mázsa volt; ebből esett: a magyar tartományokra 595,436, Galicziára 83,438, Lombard-Velenczére 4587, Tirolra 3,385 mázsa. Ehhez járult évenként egyremásra 96,422 mázsa külföldi dohány és 12 millió darab külföldi szivar. Az utóbbi években beváltott belföldi dohány volt:

1860-ban	760,131 mázsa	1863-ban	438,000 mázsa
1861-ben	699,242 „	1864-ben	800,000 „

Az ezen utóbbi évben beváltott 800,000 mázsáért 8.634,000 ftot fizetett a kormány.

Komló főleg Csehországban termesztetik, az Éger völgyében, Saaz városában és környékén stb. A hivatalos kimutatás csekélyre teszi a komlótermést; 1865-ben magában Csehországban több mint 85,000, Felső-Ausztriában pedig 9000 mázsa termett. Bajorország vagy 133,000, Anglia 5—600,000 mázsa komlót termeszt.

Összehasonlításul közöljük Franciaország mezei termését.

Búza	161.449,000 mérő	Burgonya	139.836,000 mérő
Kétszeres	15.762,000 „	Hüvelyesek	8.130,000 „
Rozs	43.701,000 „	Len és kender	1.956,000 mázsa
Árpa	35.733,000 „	Len és kendermag	2.379,000 mérő
Zab	134.611,000 „	Repczemag	5.731,000 „
Kukoricza	15.250,000 „	Czukorrépa	64.000,000 mázsa
Köles, tatárka	19.324,000 „	Dohány	487,000 „
Összesen	425.830,000 „	Egyéb keresk. növény	740,000 „

A felsorolt mezői termények pénzértéke b. *Czörnig* és az 1859-diki hivatalos kimutatás szerint a következő.)*

	Báró Czörnig szerint az egész birodalom.	Az 1859-diki kimutatás szerint	
		egész birod.	magyar tartom.
Búza	170 ₀ millió ft	191 ₉₅₀ millió ft	104 ₀₀₀ millió ft
Kétszeres	39 ₄ „ „	—	63 ₉₉₄ „ „
Rozs	146 ₈ „ „	229 ₄₇₁ „ „	91 ₆₀₀ „ „
Árpa	87 ₄ „ „	100 ₀₇₀ „ „	43 ₀₀₀ „ „
Zab	113 ₂ „ „	131 ₁₃₈ „ „	55 ₀₀₀ „ „
Kukoricza	83 ₀ „ „	108 ₆₁₈ „ „	86 ₄₀₀ „ „
Köles, tatárka	20 ₄ „ „	36 ₇₆₉ „ „	7 ₃₀₀ „ „
Rizs	4 ₈ „ „	4 ₈₈₅ „ „	—
Összes gabna	665 ₀ „ „	802 ₈₉₉ „ „	451 ₂₉₄ „ „
Burgonya	50 „ „	151 ₅₉₄ „ „	30 ₀₀₀ „ „
Káposzta	28 „ „	30 ₉₇₈ „ „	13 ₃₀₀ „ „
Tarló répa	2 ₆ „ „	?	?
Hüvelyesek	15 ₅ „ „	35 ₂₅₈ „ „	11 ₆₀₀ „ „
Összesen	96 ₁ „ „		
Len és kender	50 ₄ „ „	51 ₉₉₈ „ „	26 ₀₀₀ „ „
Len és kendermag	10 ₀ „ „	8 ₅₄₉ „ „	4 ₅₀₀ „ „
Repczemag	10 ₂ „ „	?	?
Czukorrépa	8 ₈ „ „	?	?
Dohány	10 ₅ „ „	9 ₅₃₈ „ „	8 ₈₈₀ „ „
Egyéb keresk. növ.	2 ₁ „ „	?	?
Összesen	91 ₈ „ „		
Takarmányrépa	7 ₀ „ „	?	?
Lóhere stb.	157 ₅ „ „	?	?
Az ugar szénáértéke	6 ₀ „ „	?	?
Szalma	93 ₄ „ „	599 ₈₉₉ „ „	280 ₀₀₀ „ „
Összesen	263 ₉ „ „		

*) A pénzérték kiszámítása az egész birodalomra vonatkozik, beleértvén még Lombard-Velenczét is.

Faolaj	2. ₈ millió ft	2. ₆₅₂ millió ft	—
Komló	5. ₀ „ „	3. ₆₈₆ „ „	0. ₇₀₁ millió ft
Gyümölcs	10. ₃ „ „	8. ₀₄₉ „ „	4. ₀₀ „ „
Főzelék	19. ₆ „ „	?	?
Összesen	37. ₇ „ „		
Széna	190. ₀ „ „	736. ₁₉₂ „ „*)	111. ₇₀₀ „ „*)
A legelők szénaért.	37. ₀ „ „	?	?

A föld termékeinek pénzértéke tehát a szőlők és erdők terményein kívül báró Czörnig s a legújabb hivatalos közlések szerint 1381.₅, az 1859-re vonatkozó kimutatás szerint pedig 2475.₉₆₅ millió ft. De az utóbbi kimutatás leginkább a takarmányra, széna, lóherére s a szalmára nézve tér el, mert az összes takarmány pénzértékét b. Czörnig 397.₅, a szalmaét 93.₄, a hivatalos közlések pedig a takarmányét 736.₁₉₂, a szalmaét 599.₈₉₉ millió ftra teszik. Ha az összes gabnafélék pénzértéke csak 802 millió, képtelenség a szalma értékét 600 millióra tenni. Báró Czörnig szerint tehát a szántó-
földek átlagos termésének pénzértéke ez :

Gabnafélék összesen	665. ₀ millió ft
Főzelékek és hüvelyesek	96. ₁ „ „
Kereskedelmi növények	91. ₈ „ „
Takarmány és szalma	263. ₉ „ „
Összesen	1,116. ₈ „ „
A kertek és rétek termése	227. ₇ „ „
A legelők termése	37. ₀ „ „
Együtt	1,381. ₅ „ „

E szerint a szántóföldek . . . egy holdjára 33.₀₉ ft összes jövedelem esik
a rétek és kertek . . . „ „ 16.₅₂ ft „ „ „ „
a legelők . . . „ „ 2.₁₃ ft „ „ „ „

Ha ugyanazon átlagos árak szerint Franciaország mezei termékeinek pénzértékét kiszámítjuk, úgy találjuk, hogy ott a gabnafélék összes pénzértéke 993.₈, a kereskedelmi növényeké 133.₀ millió ft. A szőlők termésének pénzértéke az osztrák birodalomban 125—140, Franciaországban legalább 400 millió ft.

Tehát Ausztriában a mezei termés pénzértéke a takarmányon és szalmán kívül b. Czörnig szerint 1030, az 1859-re vonatkozó kimutatás szerint 1265 ft, Franciaországban pedig 1690 ft. Ha a

*) A sarjú, széna és lóhere pénzértéke együtt véve.

takarmányt és szalmát is hozzátudjuk, melynek pénzértékét bajos kiszámítani, b. Czörnig felvetése szerint 1521.₅, az 1859-re vonatkozó kimutatás szerint 2601 millió ftot kapunk. De Franciaországra a takarmányból és szalmából legalább is szintén annyit kell számítani, mint az osztrák birodalomra. Ez tehát nem vátoztat a dolgon, s mindkét esetben úgy találjuk, hogy Franciaországban mint egy 7 ftal több esik egy-egy holdra.

Gabnafogyasztás, behozatal és kivitel.

Hihető fölvetések szerint egy-egy ember évenként 4.₄ bécsi mérő rozst, vagy ennek megfelelő mennyiséget más szemes életből*) fogyaszt. Egy mérő rozsból 94 font jó kenyeret lehet sütni, tehát egy-egy emberre naponként 1.₁ font kenyér esnék átlagosan. Azonban az egyes tartományokra különböző fogyasztási mennyiségeket számítanak, Stájerországra legtöbbit t. i. 6 mérőt, Dalmátországra legkevesebbet, t. i. 3½ mérőt. Az összes szemes élet átlagos évi termése b. Czörnig szerint 330.₄, az 1856—57-re vonatkozó hivatalos kimutatás szerint 348.₁₅₆, az 1859-re vonatkozó kimutatás szerint 328.₉₅₅ millió mérő. Vegyünk kerék számmal 340 milliót, akkor azt 37 millió ember között felosztván, jut egy lélekre 9.₂ mérő. De a vetésre, barom táplálására, szesz- és serfőzésre legalább 100 millió mérőt le kell vonnunk, jut tehát egy lélekre 6.₅ mérő. E fölvetések szerint csak Magyar, Horvát- és Tótországok, továbbá Cseh- és Morvaország meg Felső-Ausztria természetnek többit, mint a mennyit magok elfogyasztanak. Ha a magyar tartományokra 15 millió lelket számítunk, akkor a feljebbiek szerint az évi gabnafogyasztás 66 millió mérőt tenne. A magra legalább 30, az állatok táplálására 20, a szesz-, sörfőzésre stb. 10 millió mérő kell. Tehát az évi fogyasztás összesen vagy 126 mérőre rúg. A hivatalos kimutatások szerint az összes szemes életből a magyar tartományokban 1857-ben 172.₂₄₂, 1859-ben 168.₉₁₃, 1864-ben 145.₉₇₄ millió mérő termett, (az adóbizottságok felvetése szerint az évi átlagos termés csak 148 millió mérő); e szerint az évi felesleg vagy 12 millió

---

*) Egy mérő rozsnak a táplálásra nézve megfelel $\frac{9}{10}$ mérő búza, $\frac{4}{5}$ mérő tengeri, $\frac{16}{13}$ mérő árpa, $\frac{11}{7}$ mérő zab, 2 mérő tatárka, $\frac{25}{27}$ mérő köles, $\frac{5}{12}$ mérő rizs. Más számítás szerint úgy állnak az arányok: búza 1.₀₀₀, rozs 0.₈₈₅, árpa 0.₅₇₅, hüvelyes vetemények 1.₁₇₅, kukorica 0.₈₀₁, burgonya 0.₃₁₆.

mérő volna. S e mennyiség alkalmasint közel jár a valósághoz. *) Mert bizonyos, hogy az osztrák birodalom gabnakivittele kirekesztőleg vagy legnagyobbbrészt a magyar országokra rovandó. Már pedig a birodalomból kivitt gabna- és liszt mennyiségek, levonván a behozatalt, a következők voltak :

	1861-ben	1862-ben	1863-ban
Gabna	6.531,460 mázsa	5.971,786 mázsa	1.929,192 mázsa
Liszt	524,000 „	702,000 „	412,000 „

A pesti ipar- és kereskedelmi kamara kimutatásai szerint a magyar gabnából következő mennyiségek szállitattak kifelé :

	1861-ben	1862-ben
Gőzösökön	5.527,474 mérő	3.935,320 mérő
Közönséges hajókon	5.828,656 „	4.120,340 „
Összesen	11.356,130 „	7.055,660 „
Vaspályán	2.402,754 mázsa	1.534,155 mázsa

A külföldre leginkább búza vitetik ki, pl. az 1861-diki kivitelből a buzára és tönkölyre 5.828,297 mázsa esik.

E kivitelből épen nem következik az, hogy a birodalom népessége jól táplálkozik és csak a felesleget adja el másnak. Mert ha a közlött termési mennyiségeket buzaegyenértékekké átszámítjuk s a porosz és franciaországi mennyiségekkel összehasonlítjuk, nem igen örvendetes eredményekre jutunk. Ugyanis azon számokat kapjuk :

Egyenértékek	Ausztria mérő	Poroszország mérő	Franciaország mérő
Búza	63.584,000	13.744,000	176.211,000
Rozs	42.904,000	42.991,000	29.061,000
Árpa	28.726,000	12.713,000	20.546,000
Hüvelyesek	5.762,000	17.614,000	9.553,090
Kukoricza	30.494,000	—	12.215,090
Burgonya	35.867,000	63.342,000	44.182,000
Összeg	207.337,000	150.304,000	291.828,000

E szerint egy-egy lélekre esik Ausztriában 5.₃₆, Poroszországban 8.₁₃, Franciaországban 7.₈₁ mérő.

A b o r t e r m e l é s .

A közlött hivatalos kimutatások szerint az egész birodalomban 1.044,676, a magyar tartományokban 770,268 kat. hold van

*) A m. k. Helytartótanács által 1864-ről kiadott kimutatás szerint Magyarországon a felesleg volt : búza, kétszeres, rozs, őszi árpában és repcében 4 297,353, tavaszi árpában, zab, tengeri, köles és hüvelyesekben 580,217 mérő.

szőlővel beültetve. Azonban a hivatalos és nem-hivatalos adatok a szőlőhegyek kiterjedését illetőleg nagyon eltérnek egymástól. Ép oly eltérők az adatok a bor évi terméséről is. Az 1859-re vonatkozó hivatalos kimutatás a bor mennyiségét az egész birodalomban (t. i. Velence nélkül) 26.108,000 bécsi akóra teszi, s e mennyiségből esik :

Magyarországra	14.203,000	Alsó-Ausztriára	2.738,000
Horvát-Tótországra	1.784,000	Stájerországra	1.962,000
Erdélyre	496,000	Krajnára	522,000
Végvidékre	657,000	Isztriára	779,010
Dalmátországra	1.897,000	Tirolra	1.692,000
Magyar tartományok	19.037,000	Morvaországra	378,000
		Német-szláv tartom.	7.071,000

1864-ben az egész birodalomban 30.⁵⁹⁷⁸, a magyar tartományokban 23.⁵⁷⁶ millió akó bor termett volna, 1857-ben pedig a magyar tartományokban Dalmátország nélkül 18.596,000, Dalmátországgal együtt 19.796,000, az egész birodalomban 35.422,000, Lombard-Velence nélkül 31.896,000 b. akó. Báró Czörnig a birodalom évi átlagos bortermését 33.²⁶⁸ millió akóra, *Galgóczy* a szorosán vett Magyarország évi bortermését kerék számmal 12, *Korizmics* ellenben majdnem 24 millió akóra becsülik.

A magy. k. Helytartótanács által kiadott, „Átnézeti kimutatása az 1864-dik évi termés eredményeinek“ Magyarország összes bortermését csak 2.335,099, a későbbi kimutatás pedig 7.441,267 akóra teszi. Ebből 2.674,191 akó helyben fogyasztatik el, 4.767,076 akó pedig forgalomba kerül. 5.663,176 akó fehér és 1.778,091 akó veres bor. A bortermelő községek száma 3,173. Árva, Turóc, Szepes, Sáros, Máramaros és Zaránd megyékben nincs szőlő, Kővárvidéken csak 77, Trencsén megyében 175 és Zólyomban 398 hold szőlő van. Az évi bortermés pénzértéke csak 29.774,889 frtra tétetik. — Franciaország évi bortermése 67 millió akó.

Az évi bortermés pénzértékét az egész birodalomban b. Czörnig 140, mások 108—130, a magyar tartományokban 50—80 millió frtra teszik.

A magyarországi termésből a 22 vidéken és 272 határban termelt jelesebb borra mintegy 2.969,000 akó esik; a többi közönséges bor, mely szélesebb körben üzött kereskedésnek tárgya alig lehet. Jeles bortermő vidékek ezek: Hegyalja, Hegyalja szomszédsága, Ménés-Magyarát, Ruszt és Soprony, Somlyó és Veszprém

megye, Badacsony és Balaton melléke, Neszmély vidéke, Érmellék, Eger-Visonta vidéke, Szegszárd, Villány, Baranya megye, Buda vidéke, pesti Kőbánya, Szerednye, Nógrád, hont, pozsony, fehér, somogy, vas megyei vidékek és Vág-Újhely vidéke. Nevezetesen a legjelesb aszú borok : a Hegyalján a tarczali, mádi, tokaji ; a ménesi, ruszti, sz.-györgyi ; a legjelesb fehér borok : a somlyói, magyaráti, badacsonyi, érmelléki, kőbányai, neszmélyi, szadai, váli, penczi ; a legjelesb veres borok : a ménesi, szegszárdi, villányi, egri, visontai, budai. Jeles borok továbbá a szerémi, fehértemplomi, verseczi, moszlavinai, Erdélyben a megyesi, krakóvidéki (hegyaljai) ; Alsó-Ausztriában a gumpoldszkircheni, vöszlaui, mailbergi, grinzinger, nuszdorfi, weidlingi ; Csehországban a melniki és csernoszeki ; Morvaországban a bizenczi ; Stájerországban a luttenbergi, radkerszburgi, marburgi, pettauai, kerszbachi ; Isztriában a proszekói, pikoliti, trienti, csepicsi ; Dalmátországban a raguzai, szenbenikói, almisszai.

Jóllehet az osztrák birodalom s különösen Magyarország sok s részint igen jó bort termeszt, mégis az 1841—50 és 1851—60-diki évtizedekben mindig több külföldi bor hozatott be mint belföldi kivitetett. 1863-ban is a külföldre kivitt bor csak 214,122, a behozott külföldi bor pedig 158,696 mázsát tett. Franciaország évenként körülbelül 2.878,000 akó bort visz ki.

Az erdőszeti viszonyok.

Említettük már, hogy az osztrák birodalom erdős területei egészben 3146,7 □ mfdet foglalnak el, miből a magyar tartományokra 1533,6 □ mfd esik. Az egész földterületből a cseh- és lengyel tartományokban 30, az alpesi tartományokban 39, a magyar korona területén 31 százalék az erdőkre esik. Az összes erdőkből 1863-ig, *Feistmantel* miniszteri tanácsos szerint, mintegy 13 százalék, azaz 407 □ mfd az állam birtokában volt ; de ebből 30 □ mfd az államadósság fejében a nemzeti banknak adatott át úgy, hogy a finanszminiszterium kezelése alatt csak 377 □ mfd volt. A horvát-szlavon és bánági Végvidéken levő erdők, összesen 162,4 □ mfd, a hadügy-miniszterium által kezeltetnek, de tulajdonkép nem állami erdők. A nemzeti banknak lekötött erdők lassankint eladandók, s néhány mfd már el is adatott. A finanszminiszterium által kezelt erdőkből 101 □ mfd az alpesi tartományokban, 64,1 □ mfd Gali-

czában és Bukovinában és 3.₈ □ mfd Csehországban van. — A finanszminiszterium által közzétett „Erlaeuterungen zum Staatsvoranschlage für die Finanzperiode 1864“ című munkában az állami erdők kiterjedése ekkép határoztatik meg : az egész birodalomban kamarai erdő 264.₆ □ mfd, ehhez járul 86.₇ □ mfd bányakincstári erdő, együtt 351.₃ □ mfd. Ebből a magyar korona területére esik 174.₃ □ mfd kamarai és koronai s 47.₃ □ mfd bányakincstári, összesen 221.₇ □ mfd. Azonkívül a nemzeti banknak el volt zálogosítva 29.₆ □ mfd. Ez utóbbi erdőkből 7.₇ □ mfd Magyarországon s 1.₈ □ mfd Erdélyben volt. A legújabb munka*) szerint Magyarország erdőségeiből az állam bír : 27.₅ □ mfd bányakincstári, 107.₂ □ mfd kamarai s 11.₄ □ mfd közalapítványi erdőt, összesen 156 □ mfdet; a 44 sz. k. város 23, a falusi községek együtt 86 □ mfd községi erdőt birnak, 625 □ mfd magánbirtok, t. i. 580 □ mfd földesuri, s 45 □ mfd parasztbirtok.

Feistmantel az állami erdők összes évi fatermését körülbelől 2.130,000 normal öltre, az összes jövedelmet 10, a tiszta jövedelmet 2 millió ftra teszi. Szerinte tehát az évi fatermés holdanként átlag 56 köblábat, a tiszta jövedelem holdanként 54 krt s a szolgálmányi értékek számbavételével 78 krt tesz. Az említett miniszteri kimutatáshoz az állami erdők (ide értvén a velencei királyságban volt 30000 holdat is) tiszta jövedelme 2.469,656 ftra van téve.

A magánosok által kezelt erdőkben, a birodalom nagy részében divatozó gazdálkodás mellett nagyobb évi fatermést nem vehetünk fel, mint az állami erdőkben; ha tehát az évi fatermést holdanként 56 köblábbal számítjuk, úgy találjuk, hogy az egész birodalomban az évi fatermés 16.874,480 normal-öl (100 köbláb fatartalommal), vagyis 23.437,220 bécsi (3 láb hosszú hasábokkal való) öl. A magyar tartományokra 8.588,160 normal-öl, vagyis 11.927,920 bécsi öl esik.

Az 1859-re és 1864-re vonatkozó hivatalos kimutatások a birodalomban vágott fanyenyiséget 28.287,000 öltre, pénzértékét 97.₉₈₂ millió ftra teszik, ebből a magyar tartományokra 12.382,000 s illetőleg 12.703,000 öl és 41.₅ millió ft. esik. B. Czörnig az évi átlagos fatermelést 29.₅₆₂ millió öltre s pénzértékét 52 millió ftra becsüli.

*) Die Staatsforste Oesterreichs, Oest. Revue. 1864.

**) Die Bodenculturverhältnisse des Oesterr. Staates Dr. Jos. R. Lorenz. Bécs 1866.

Bizonyos, hogy a mostani gazdálkodás mellett a fafogyasztás nagyobb, mint a rendes fatermés, hogy tehát az erdők sok vidéken pusztúlnak. Az állami erdők Poroszországban 35, Bajorországban 80, Württembergben 88, Szászországban 145, Hannoverban 95, az összes erdők Poroszországban 56.₃, a többi német államokban 90.₁ köbláb fát szolgáltatnak holdanként. A tiszta jövedelem az állami erdőkből holdanként tesz : az osztrák birodalomban 54 krt, Franciaországban 6³/₄, Szászországban 5¹/₂, az említett többi német országokban 3¹/₄—3³/₄ ftot.

Az erdei melléktermények : a makk, gubacs, cserkéreg, tapló, alom, szurok, terpentín stb.

A gubacs évi termését az egész birodalomban 500,000 mázsára, pénzértékét 3 millió ftra teszik, Magyarországon évenként több mint 100,000 köböl gubacs szedetik (köble 8—16 ft); a cserkéreg mennyisége 4 millió, a terpentín és szurok mennyisége 390,000 mázsára tétetik. Az erdei melléktermények pénzértéke az egész birodalomban legalább 16 millió ft. E szerint az erdei termények összes pénzértéke a birodalomban körülbelül 114 millió ft. De né mely erdei terménynek mennyiségét és pénzértékét nem igen lehet felszámítani; továbbá az erdei legelők, makkoltatás stb. pénzértékét is bajos meghatározni. Végre az erdők üdvös befolyása a földmívelésre, az égalji és egészségügyi viszonyokra is tekintetbe veendő. Az erdők faterméséből eredő tiszta jövedelmet a birodalomban csak 17—20 s külön a magyar tartományokban 7—9 millió ftra lehet tenni, de azon jövedelem teljességgel nem fejezi ki az erdők értékét.

A nemzetközi fatermeskedést illetőleg, a birodalomból kivitt és behozott tűzelő fa mennyisége ez :

1862-ben	5 millió k. láb	behozott s	5. ₆ mil. k. láb	kivitetett;
1863-ban	4. ₈ " " "	"	5. ₅ " " "	"
1864-ben	4. ₂ " " "	"	4. ₇ " " "	"
1865-ben	3. ₈ " " "	"	5. ₅ " " "	"

Építő, mű- és szerszámfa :

1862-ben	6. ₇ millió k. láb	behozott s	64. ₄ mil. k. láb	kivitetett;
1863-ban	5. ₉ " " "	"	59 " " "	"
1864-ben	4. ₄ " " "	"	52. ₂ " " "	"
1865-ben	4. ₅ " " "	"	53. ₀ " " "	"

Tehát évenként 21—23 millió ftára több fa vitetik ki, mintsem behozatik.

Magából Horvát-Tótországból kivitetik : 2.₃₅₀ millió k. láb szelvényes fa, 2.₉₀₀ millió k. láb építő fa, 19 millió db francia donga, 1.₆ millió akó német hordó, 3000 mázsa hamuzsír, 40,000 mázsa gubacs, 8000 öl tűzelőfa.

Baromtenyésztés.

A birodalomban (a legujabban elvesztett velencei tartományt még bele értve) évenként termesztett szalmát 398, a szénát és legelők szénaértékét 363, a lóherét s egyéb fűféle takarmányt 202 millió mázsára teszi b. Czörnig. Az 1859-re vonatkozó kimutatás a széna, sarjú és lóhere mennyiségét Lombard-Velenczén kívül 417.³⁰⁸, a szalmáét 490.²⁵⁷ millió mázsára teszi, az elsőből a magyar tartományokra 183.²⁵⁷, a másikkól pedig 253.⁰ millió mázsa esnék. Ha ezen adatok helyesek s a barom létszáma csakugyan az, melyet az 1857-ki számlálás kimutat, akkor Svájcban, Porosz- és Franciaországban majdnem még egyszer annyi takarmány jutna egy-egy darab marhára mint Ausztriában.

Az 1857-diki számlálás szerint a barom létszáma következő :

	az egész birodalomban		a magy. korona területén	
	általán	1 □ mfdön	általán	1 □ mfdön
Ló	3.470,121	307	2.117,061	344
Ménló	83,024		37,130	
Öszvér	14,254		8,669	
Szarvasmarha	13.661,853	1209	5.761,729	947
Bika	104,656		41,407	
Tehén	6.094,934	541	2.206,124	362
Ökör	2.975,287	263	1.597,662	252
Szamar	63,421		45,853	
Juh	16.513,480	1469	12.097,437	1988
Kecske	1.458,612		855,060	
Disznó	7.914,963	701	4.537,123	747

Ez adatok szerint aránylag legtöbb ló Galicziában van, hol 449 darab esik egy □ mfdre, azután Magyarország következik 421 darabbal mfdenként; legkevesebb Isztriában és Tirolban van, amott csak 70, emitt 35 db esik egy □ mfdre.

Szarvasmarha a nem-magyar tartományokban 1525, a magyar tartományokban Dalmátország nélkül 1008, Felső-Ausztriában 2346, Sziléziában 2163, Magyarországon 1029 darab esik egy □ mfdre; legkevesebb van Isztriában és Dalmátországban, amott csak 800, emitt 517 esvén egy □ mfdre.

Juh legtöbb van Dalmátországban és Isztriában, amott 3674, emitt 2538 esvén egy □ mfdre, legkevesebb van Stájerországban és Krajnában 496 s 474 darabbal egy □ mfdön.

Kecske, öszvér és szamár általában s aránylag legtöbb van Dalmátországban, kecske 424,087, öszvér 6318, szamár 17,758 van ott.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egész birodalomra vonatkozó számokban a cs. k. hadseregnél és katonai ménesekben létező lovak stb. is benne foglalvák. A lovak száma 1857-ben volt 80,245, az öszvéreké 6, a szarvasmarháké 1531, a szamaraké 6, a juhoké 21, a kecskéké 21 s a sertéseké 98.

Ha a lakosok számát hasonlítjuk össze a barom létszámával, úgy találjuk, hogy 1000 lakosra esik :

	ló	szarvasmarha	juh	sertés
Ausztriában	107	410	450	250
Poroszországban	91	305	943	146
Franciaországban	80	324	950	137
Belgiumban	63	257	143	107

A juhok száma 1857-ben bizonyosan nagyobb volt, kivált Magyarországon, mint felszámított, sőt némelyek még egyszer annyira, tehát 32 millióra teszik. De azóta, kivált Magyarországon, bizonyosan csökkent s mostanában alig tehető többre, mint 1857-ben számítottak. A lovak létszáma elég nagy, mindazáltal nem mondhatni, hogy a lótenyésztés, kivált nálunk, gyarapodott volna; a lóversenyek üdvös befolyását még nem tapasztalni. Legroszabbul áll a szarvasmarha tenyésztése. Általános és viszonylagos létszáma magában véve is már elég csekély, s még csekélyebbnek fogjuk találni, ha meggondoljuk, hogy Ausztriában egy-egy marhadarab *) átlag csak 355, Svájcországban ellenben 648, Poroszországban pedig 661 fontot nyom. Ausztriában 1000 emberre 410, Dániában 800, Nagybritanniában 510, déli Németországban 520, Svájcországban 370 darab szarvasmarha esik. Kivált a tehenek száma a magyar tartományokban aránylag nagyon csekély, egy ausztriai □ mfdön csak 385 levén, míg a nem-magyar tartományokban egy □ mfdre 740, Sziléziában 1308, Felső-Ausztriában 1183, Csehországban 1069 darab tehen esik. Hogy a szarvasmarha nem elegendő,

---

*) Hogy a barmokat össze lehessen hasonlítani, szarvasmarhára számítják át, s ezt úgy teszik, hogy egy szarvasmarhát egyenlőnek vesznek $\frac{2}{3}$ lóval, 10 dbt juhhal, 4 sertéssel, 8 kecskével, 3 szamárral vagy öszvérral. Ez átszámítás sz erin A ausztriában vagy 23 millió darab marha van.

bizonyítja azon tény is, hogy évenként 30—40,000 darab vágómarhával több hozatik be a birodalomba, mint kivitetik.

A marhavész az országos csapások közé tartozik. Hivatalos feljegyzések szerint 1849-től 1863-ig (marciusig) az egész birodalomban 501,189 darab betegedett meg, ezek közül 258,117 darab elhullt s 11,576 db. agyonbunkóztatott. A marhavész leginkább Magyarországot szokta meglátogatni, évenként egyremásra 14,627 darab lesz áldozatává, 1863-ban 70,000 db. hült el. A marhavész által a birodalomban közvetlen okozott évi veszteséget 2,353,000 ftra, a közvetve okozott kárral együtt, vagy 6 millió ftra teszik.

A szárnyas állatok számát hozzávetőleg 60 millióra becsülik, pénzértékét 10 millió ftra. A toll és tojás nem megvetendő kiviteli czikk; 1851—1860-ig évenként átlagosan 28,714, 1861—1863-ig pedig 42,000 mázsa toll vitetett ki, pénzértéke 2.633,000 ft.

Állati termények.

Fogyasztani való hús az egész birodalomban vagy 10 millió mázsa kerül ki évenként, tehát mintegy 29 font esik egy-egy lélekre. A felnőtt vágó marha és egyéb barom húsát megszírját, együttvéve 17.⁵⁸⁴ millió mázsára, a lóbőrök számát 300,000, az ökör- és tehénbőrökét 700,000, a fiatal marha bőreinek számát 1.890,000, a juh-, kecske- és báránybőrökét 3 millió, az összes bőrökét 12 millió darabra teszik évenként.

A tehenek tejét 90, a kecskékét 8.⁶⁵ millió akóra, a vaját 2.³⁶⁶ a sajtot 1.²⁹⁷ millió mázsára becsülik évenként. A magyar tartományokra esik: a tehéntejből 19.¹⁷⁷, a kecsketejből 3.⁰⁷ (magára Dalmátországra 2.⁵⁴⁴ mil.akó), a vajból 776,000, a sajtból 169,000 mázsa.

A gyapjú mennyiségét az 1864-diki kimutatás 458,784 mázsára teszi, s ebből a magyar tartományoknak 303,498 mázsát juttat. De ezen számok a valóságon alul maradnak s a birodalom évi gyapjutermelését legalább 600,000 mázsára kell tenni, a legújabb hivatalos közlés csakugyan 672,000 mázsára teszi; Magyarország maga most is vagy 220,00 mázsát szolgáltat, s ebből 119,000 mázsa finom gyapju.

Az évenként előállított mézet és viaszt némelyek 560,000 mázsára teszik; az 1859-ré és 1864-re vonatkozó hivatalos kimutatások szerint a méz 540,870, illetőleg 260,925, a viasz 88,940, illetőleg 55,984 mázsa; a magyar tartományokra 1859-ben a mézből

262,770, 1864-ben 227,320, a viaszból 1859-ben 46,380, 1864-ben 40,597 mázsa esett volna.

A tojások számát 2400, az évenként leült baromfiét 60 millió darabra teszik; a vadászat körülbelül 1,6, a halászat pedig 1.45 millió mázsa húst szolgáltat.

A selyemtermelés Lombard-Velenczében igen jelentős, e tartomány elveszte után Tirol az, mely aránylag legtöbb selyemgubót állít elő. B. Czörnig szerint a birodalom Lombard-Velenczével együtt 269,000 mázsa gubót állított elő, az 1859-diki kimutatások szerint Lombard-Velence nélkül a gubótermelés csak 45,560 mázsa. E mennyiségből esett:

Tirolra	35,000 mázsa	Magyarországra	5,615 mázsa
Isztriára	1,250 „	Végvidékre	2,900 „
Karintia, Krajnára	56 „	Dalmátországra	650 „
Alsó-Ausztriára	11 „	Horvát-Tótországra	61 „
Csehországra	7 „	Erdélyre	60 „
Nem-magy. tartomány. 36,321 „		Magyar tartományokra	
		9,236 „	

Midőn még egész Lombardia a birodalomhoz tartozott, akkor ez az Európában feldolgozott összes nyers selyemnek 18 százalékát szolgáltatatta, s midőn a birodalomból 1851-től 1860-ig kivitt gazdasági termények pénzértékét 1176 millió ftra teszik, ebből 512 millió a kivitt selyemre esik. — Mária Terézia és II. József buzgólkodtak már a selyemtermelés meghonosításában. Magyarországon is akkor kezdtek vele foglalkozni, de II. József halála után többnyire felhagytak vele. Ujabb időben ismét elővették s 1844-ben Magyarország már 5220 mázsa gubót szolgáltatott. 1846, de különösen 1855 óta Francia-, Olaszországban s másutt a selyembogarakat bizonyos nyavalya szállta meg, s mindinkább terjedezett úgy, hogy most egész Európa a nyers selyemből alig termeli egy harmadát annak, mit azelőtt termelt. Ázsiából kellett a nyers selymet hozni, s ára nagyon felment. A kormány azért új buzgalommal kezdé a selyemtermelést előmozdítani, különösen a magyar tartományokban is; selyemtenyésztési díjakat rendelt, bogártojásokat osztogatott ki stb. 1864—5-ben Magyarországon 345 selyemtenyésztő részesült állami díjban; azok összesen 17,957 font gubót termeltek vala.

Az állati termények pénzértéke ez :

	b. Czörnig szerint az egész birodalomban beleértve Lomb.-Velenczét ft.	az 1859-diki kimutatás szerint	
		az egész birodalomban ft.	a magyar tartományokban ft.
Tehén tej }	127.000,000	140.848,000	34.000,000
Kecske tej }		9.734,000	2.400,000
Fogyasztani való fiatal barom	40.000,000	?	?
A felserdült barom húsa és zsíra	190.000,000	?	?
Bőrök	26.000,000	?	?
Selyemgubók	21.000,000	21.268,000	1.300,000
Gyapjú	56.700,000	51.020,000	32.100,000
Méz és viasz	11.000,000	17.945,000	8.900,000
Tojás	10.000,000	?	?
Fogyasztani való baromfi	10.500,000	?	?
Összesen	492.200,000	?	?
Ehhez járul :			
A vadászat eredménye	25.000,000	?	?
A halászat „	21.000,000	?	?
Egész összeg	538.200,000	?	?

A földbirtok pénzértéke, a mezőgazdaságba fektetett tőke s a belőle nyert évi jövedelem.

Az összes fekvő birtok pénzértéke a finanszminiszterium által, a szedett illetékek alapján, eszközölt felvetés szerint az egész birodalomban Lombard-Velenczével együtt, de a Vigvidék nélkül 9.500,969,740 ft., Lombard-Velence és a Végvidék nélkül pedig 8,500.267,533 ft. Ez összegből esnek :

Magyarországra	2,361.980,335 ft.
Erdélyre	251.607,544 „
Horvát Tótországra	178.500,000 „
Dalmátországra	37.487,764 „
Összesen	2,829.575,643 „

A katonai Végvidékre körülbelül 208.000,000 forint számlítatik, tehát az összes birodalom ingatlan birtokának pénzértéke 8,708.267,533 ft., az összes magyar tartományok fekvőségeinek pénzértéke pedig 3,037.575,643 ft volna. De azon összegből a házak pénzértékére az egész birodalomban Lombard-Velenczével együtt 715.972,588, a magyar tartományokban pedig több mint 34 millió ft. esik. E szerint magára a földbirtokra az egész birodalomban

körülbelül 8,720, a magyar tartományokban 3,033 millió ft maradna. Tehát egy-egy hold termő földre az egész birodalomban 93, a magyar tartományokban 69 ft pénzérték esnék.

Más felvetés*) szerint a birodalom fekvő birtokának (a városi ingatlan birtokon kívül) pénzértéke Lombard Velenczével együtt 9070, a nélkül 8249 millió ft, s ebből Magyarországra 2058, Erdélyre 380, Horvát-Tótországra s a Végvidékre 423, Dalmátországra 83, a magyar korona egész területére 2944 millió esnék.

Ismét más felvetés szerint egy-egy hold földnek átlagos pénzértéke az egyes tartományokban ez :

Csehország	203 ft.	Karintia	85 ft.
Morvaország	189 „	Salzburg	78 „
Alsó-Ausztria	180 „	Horvát-Tótország	74 „
Felső-Ausztria	170 „	Galiczia	73 „
Szilézia	130 „	Magyarország	70 „
Stájerország	115 „	Bukovina	55 „
Krajna	105 „	Végvidék	45 „
Tirol	102 „	Erdély	40 „
Isztria	85 „	Dalmátország	39 „

Ha ezen számok szerint számítjuk ki a birodalom földbirtokának pénzértékét, úgy találjuk, hogy az Lombard-Velence nélkül 8,132.916,000 ft, s ez összegből Magyarországra 2,192.750,000, az összes magyar tartományokra 3,020.173,000, a nem-magyar tartományokra pedig 5.112.743,000 ft esik. Látjuk, hogy azon összegek meglehetősen összevágának. Eltérőbb eredményre jutunk, ha b. Czörnig szerint következőleg számítunk :

		egész birod. millió ft.	magy. tartom. millió ft.
Szántóföld átlagos értéke holdankint	150 ft. =	5,020. ₃	2,598. ₁
Rét és kert „ „ „	160 „ =	2,102. ₁	1,172. ₃
Erdő „ „ „	40 „ =	1,205. ₃	613. ₄
Legelő „ „ „	50 „ =	722. ₅	433. ₆
Szőlő „ „ „	300 „ =	317. ₁	233. ₄
Nádas „ „ „	20 „ =	7. ₃	7. ₅
Összes termő föld		9,376. ₂	5,058. ₃

Hihetőleg nem tévedünk, ha az összes földbirtoknak pénzértékét az egész birodalomban kerék számmal 9000, a magyar tartományokban pedig 4000 millióra tesszük.

Az épületek pénzértékét az egész birodalomban legalább

*) Lorenz : Die Bodenculturverhältnisse des Oest. Staates.

800, a magyar tartományokban 200 millió ftra kell tennünk, ezekből körülbelül fele gazdasági épület lehet, tehát a gazdasági épületek pénzértéke 400 s illetőleg 100 millió ft.

Az élő barom pénzértékének kiszámításánál egy lovat, öszvért és szamarat darabonként átlag 80, egy db. szarvasmarhát 40, egy juhot és kecskét 3 s egy sertést 12 fttal vesznek. E szerint :

	az egész birodalomban	a magyar tartományokban
a lovak pénzértéke	271. ₆ millió ft.	173. ₇ millió ft.
a szarvasmarha pénzértéke	576. ₁ " "	230. ₅ " "
a juhok "	88. ₆ " "	60. ₃ " "
a kecskék "	5. ₃ " "	2. ₆ " "
a sertések "	85. ₂ a " "	51. ₃ " "
Összesen	1,027. ₅ " "	521. ₉ " "

Azon összeghez járulna még : a baromfi pénzértéke 10, s a méh kasoké 12 millió fttal. A legújabb hivatalos kimutatás a baromfi pénzértékét a birodalomban a Végvidék nélkül 996.₇₄₆ millióra s a magyar tartományokban szintén a Végvidék nélkül 472.567,634 ftra teszi.

A gazdasági eszközök, szerszámok és gépek pénzértékét a legújabb hivatalos kimutatás az egész birodalomban a Végvidék nélkül 275.158,780, a magyar tartományokban ugyancsak a Végvidék nélkül 129.776,741 ftra teszi; a Végvidékkel együtt tehát legalább 278.₆ s a magyar tartományokban 133.₂ millióra kell tennünk.

E szerint az összes gazdasági álló tőke ez volna :

	egész birodalom Lomb.-Velence nélkül	magyar tartományok
Földbirtok pénzértéke	9,000 millió ft.	4,000 millió ft.
Gazdasági épületek pénzértéke	400 " "	100 " "
Barom, baromfi, méh "	1,049. ₃ " "	521. ₉ " "
Gazdasági eszközök "	278. ₆ " "	133. ₂ " "
Összesen	10,728. ₁ " "	4,755. ₁ " "

Nézzük már most azon tőke micsoda összes jövedelmet hajt? Láttuk feljebb, hogy b. Czörnig szerint, az egész birodalomban Lombard-Velenczével együtt :

az összes mezei termények pénzértéke	1,521. ₃ millió ft.
az " erdei "	68 " "
az " állati "	538. ₂ " "
Összesen	2,127. ₇ " "

Ez összegtől nem igen különböznek azon eredmények, melyeket b. Czörnig más felvetéssel nyer. T. i. holdanként számítván a szántóföldektől 30, a rétek- és kerte ktől 20, a szőlőktől 70, a legelőktől 2.₂ s az erdőktől 2.₁ ftot, összesen 1,568.₁ millió ftnyi jövedelmet kap. Az állati terményeket 525 millió ftra teszi, tehát az összes mezőgazdasági jövedelem 2,093 millió ft.

E szerint az összes jövedelem a földbirtok pénzértékének 24 s az egész gazdasági álló tőkének 20.₃ százalékát tenné.

A tiszta jövedelmet b. Czörnig úgy számítja ki, hogy az összes jövedelemből $\frac{2}{3}$ -részt levon, mint azon részt, mely a közterhekre és termelési költségekre esik. E szerint a tiszta földjövedelem 502 s illetőleg 529, az egész tiszta gazdasági jövedelem pedig 701 millió ftot tenne. De mások helyesebben az összes jövedelem 77 százalékát veszik a közterhekre és termelési költségekre, s így az összes földjövedelemből csak 350, az összes gazdasági jövedelemből pedig 488 millió ft maradna mint tiszta jövedelem, s akkor az a földértéknek 5.₄, az összes gazdasági tőkének pedig nem egészen 5 százalékát tenné. Akkor sem jutunk sokkal jobb eredményre, ha az 1859-re vonatkozó kimutatást tesszük számvetésünk alapjává, mert a takarmány és szalma pénzértékét nyilván le kellene szállítanunk, s azután az összegekből azon részt is ki kellene vonnunk, mely Lombard-Velenczére esik. A magy. k. Helytartótanács által legujabban közzétett kimutatás Magyarország tiszta évi földjövedelmét csak 101.780,000 ftra teszi. Ebből világos, hogy azon földbirtokos, ki kölcsönözött tőkével gazdálkodik, bár hatos kamatra veszi fel a kölcsönt, ezt le nem törlesztheti, hanem okvetlenül elbukik. Az igazságügyi miniszterium 1857-ben a fekvő birtokot terhelő kölcsönöket állíttatá egybe; az egész birodalomban, Lombard-Velence nélkül, úgy találjuk, hogy 1213 millió ft volt telekkönyvileg bejegyezve, ez összegből Magyarországra 93, Erdélyre 27, Horvát-Tótországra s Végvidékre 8, Dalmátországra 12 millió esett. 1857-től 1865 végéig a galicziai földhitelintézet 2.₇, a nemzeti bank földhiteli osztálya 42.₂, a magyar földhitelintézet 12.₂, az osztrák általános földhitelintézet 14.₀, a csehországi földhitelbank 5.₃ milliót kölcsönöztek falusi birtokra; sok kölcsön a külföldön is szereztetett. Ezen belföldi intézetek kölcsönei együtt 86.₉ millió ftra rugnak, tehát az ingatlan birtokot legalább is 1300 millió ftnyi tartozások terhelik.

Ausztriában egy-egy hold szántóföld átlagos pénzértéke 93 ft, Franciaországban pedig 392 ft, miután ott az ingatlan birtok pénzértéke hivatalosan 33,498 millió ftra becsültetik. Ugyancsak Franciaországban a tiszta évi földjövedelmet hivatalosan 1,057 millió ftra teszik, a mi a földbirtok értéke 3.₁₇ százalékának felel meg. Ha ennyi százalékot Ausztriában is számítunk, akkor évi tiszta földjövedelemül csak 301 millió ftot nyerünk. Franciaországban az 1865-re megállapított földadó egy-egy hold termőföldtől 0.₇₉ ftot tesz, Ausztriában pedig 0.₇₁₈ ftot, nem tekintve az országos és községi pótlékokat. De ha az átlagos földértéket tekintjük, Ausztriában csak 0.₁₉₆ ftnak kellene a telekadónak lennie. Az 1865-diki osztrák költségvetés szerint az országfejedelmi telekadó 68.₅ millió ftot tett, tehát a 301.₂ milliónyi tiszta jövedelemnek 23.₁ százalékát; a francia költségvetés szerint 1865-ben a telekadó 87.₃ millió ftra van szabva, s ez az ottani tiszta jövedelemnek csak 8.₃₇ százalékát teszi. Mindezekből látni, hogy a földbirtok nálunk körülbelül háromszor kevesebbet ér s ugyanannyival jobban van megadóztatva mint Franciaországban.

Hogy a birodalomban a mezeti gazdaság és baromtenyésztés korántsem virágzik úgy, mint kellene, azt a gazdasági termények kivitele és behozatala is bizonyítja. Ugyanis az 1861–63-diki időszakban azon termények kivitele pénzértékben évenként csak 13.197,900 fttal haladta meg átlagosan a behozatalt. Ha a főbb termékek: dohány és dohánykészítmények, kerti és mezeti termények, állatok, állati termények, olajok és zsiradékok, italok és ételek, tüzelő, építő és szerszámfa, a fonásra és szövésre való nyers anyagok kivitelét és behozatalt összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy csakis a kerti és mezeti termények, továbbá a fa és csekély mennyiségben az ételek és italok kivitele haladja meg a behozatalt, és pedig az említett 3 évi időszakban évenként átlagosan 49.984,666 fttal. Ellenben a többi terményekre nézve a behozatal ugyanazon időszakban a kivitt évenként 42.050,057 fttal haladta meg. Felsőtlő különösen, hogy az állatok behozatala 7.451,333 s az állati termények behozatala 3.979,000 fttal haladja meg évenként a kivitt.

Bányászat.

Az osztrák birodalom bányászati viszonyai nem mutatnak gyarapodásra. Ugyanis az összes bányai termények pénzértéke volt :

Év	egész birodalom Lomb.-Velenczével együtt	magyar korona területe Dalmátország nélkül
1860	42.623,313 ft.	13.478,175 ft.
1861	44.952,314 „	13.696,198 „
1862	47.957,378 „	14.491,822 „
1863	46.771,664 „	13.824,290 „
1864	44.920,660 „	15.289,749 „
1865	41.594,972 „	13.712,319 „

Poroszországban a kőszéntermelés 1860-ban 265, 1864-ben 434 millió mázsát tett; az összes bányai termények pénzértéke 1863-ban 34., 1864-ben több mint 41 millió tallérra rúgott. Ugyancsak az összes bányai termények pénzértéke :

Nagybritanniában	1863-ban volt 317 millió ft ;
Franciaországban	„ „ „ 117.2 „ „
Poroszországban	„ „ „ 52.1 „ „

Az 1864-diki bányai nyereség a birodalom egyes tartományai között ekkép oszlott fel :

Alsó-Ausztria . . .	733,034 ft 52 kr.	Krajna . . .	1.293,172 ft 26 kr.
Felső-Ausztria . . .	312,858 „ 19 „	Isztria . . .	153,015 „ 60 „
Stájerország . . .	5.610,265 „ 70 „	Tirol	741,167 „ 63 „
Karintia	2.252,699 „ 70 „	Salzburg . . .	411,162 „ 79 „

Összes német tartományok 11.507,396 „ 39 „

Csehország . . .	11.406,127 ft 64 kr.	Galiczia . . .	1.058,531 ft 87 kr
Morvaország . . .	3.000,330 „ 9 „	Bnkovina . . .	93,530 „ 30 „
Szilézia	2.229,607 „ 37 „		

Cseh és lengyel tartományok 17.783.127 „ 27 „

Budai kapitányság	1.318,316 ft 58 kr.	Zalathnai kapit.	2.251,543 ft 17 kr.
Beszterceb. „	2.746,192 „ 88 „	Zágrábi „	118,321 „ 65 „
Kassai „	5.280,484 „ 77 „	Zárai „	29,212 „ 50 „
Nagybányai „	1.611,119 „ 21 „	Összes magyar tart.	15.318,962 „ 10 „
Oraviczai „	1.960,768 „ 39 „	Lombard-Velence	335,387 „ 50 „
Magyarország	12.916,881 „ 78 „		

1865-ben a német tartományok bányai terményeinek pénzértéke.	8.634,327,
a cseh- és lengyel tartományoké	18.807,264,
Magyarorszáé , ...	11.398,517,
Erdélyé	2.023,995,
Horvát-Tótorszáé	76,835,
Végvidéké	212,972,
Dalmátorszáé	20,425,
Lombard-Velenczéé	289,285.

A bányászkodás főtárgyai: arany, ezüst, réz, ólom, vas, kőszén.
Ezeknek mennyisége ez volt :

Fém	1860 v. font	1861 v. font	1862 v. font	1863 v. font	1864 v. font	1865 v. font
Arany : egész birod.	3,196. ₆₇	3,176	3,459. ₉₀	3,027. ₅₄	3,598. ₀₂	3,647. ₈₉
magy. tart.	3,151. ₂₂	3,134. ₄₈	3,417. ₂₄	2,996. ₀₈	3,598. ₀₂	3,595. ₅₉
Ezüst : egész birod.	68,188. ₁₁	67,716. ₃₈	63,239. ₁₅	70,635. ₈₅	81,926. ₄₉	81,700. ₄₁
magy. tart.	47,801. ₅₅	37,148. ₄₂	35,771. ₃₄	40,003. ₁₈	52,245. ₅₃	52,246. ₅₇
	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa	mázsa
Réz : e. b.	47,022	47,413	48,071	46,718	50,639	51,620
m. t.	34,720	36,026	37,258	36,284	39,820	40,073
Ólom : e. b.	125,019	122,121	101,650	95,626	101,345	90,737
m. t.	41,083	38,378	24,013	29,373	27,815	22,478
Vas : e. bir.	5.581,438	5.641,481	6.218,627	6.367,668	5.696,934	5.220,771
magy. tar.	1.566,835	1.525,616	1.756,266	1.932,184	2.083,230	1.810,765
Kőszén : e. b.	62.569,579	72.593,242	81.294,382	81.676,405	83.233,965	90.648,322
m. t.	8.344,253	8.837,455	10.522,017	10.811,044	10.604,014	11.058,294

Azon fémmennyiségek pénzértéke volt :

	1860 forint	1861 forint	1862 forint	1863 forint	1864 forint
Arany : egész birod.	2.153,704	2.143,921	2.335,932	2.043,538	2.428,665
magy. tart.	2.127,070	2.115,744	2.307,138	2.022,354	2.394,088
Ezüst : egész birod.	3.068,164	3.033,345	2.829,771	3.177,923	3.689,744
magy. tart.	1.791,205	1.671,678	1.608,912	1.800,013	2.351,048
Réz : egész birod.	3.265,677	3.292,871	3.070,128	2.653,721	2.823,317
magy. tart.	2.324,000	2.448,943	2.350,678	2.030,124	2.182,559
Ólom : egész birod.	1.812,775	1.904,783	1.585,683	1.265,495	1.258,142
magy. tart.	599,812	565,660	332,599	332,032	290,651
Vas : egész birod.	19.509,081	19.475,284	22.202,742	21.516,787	17.766,338
magy. tart.	4.219,396	4.375,612	5.204,917	5.262,413	5.361,411
Kőszén : egész birod.	9.586,045	11.294,964	13.389,722	13.801,397	13.945,197
magy. tart.	1.521,754	1.529,645	1.979,035	2.025,955	1.869,734

A r a n y leginkább Erdélyben találtatik, 1864-ben több mint 2061 font nyeretett, míg Magyarországbán 1485, a többi tartományokban együttvéve 51.₂ font állítatott elő. Az e z ü s t b ől 1864-ben a német tartományokra (Tirol, Salzburg) 712.₂, Csehországra

28,968, Lombard-Velenczére 0.₆₂ font esett; a többi Magyarországra és Erdélyre, az utobbira 3885 font. A r é z ből Krajna, Tirol és Salzburgra összesen 6435, Csehországra 260, Sziléziára 6, Bukovinára 373, Lombard-Velenczére 3945, Horvát-Tótországra 333, Erdélyre 3912 mázsa, a többi Magyarországra, leginkább a kassai kapitányság területére, esett. Ó l o m Karintiában nyeretett legtöbb 57,642 mázsa, továbbá még Krajna, Tirol tartományokban, Csehországban (10.574 mázsa), Erdélyben (2585 mázsa), Lombard-Velenczében (383 mázsa) s Magyarországon (25,230 mázsa) állítatott elő.

V a s ből 1864-ben az egész birodalomban 5.081,389 mázsa friss nyers vas termeltetett, ebből esett a német tartományokra 2.005,862, Stájerországra különösen 1.253,015 mázsa, a cseh és lengyel tartományokra 1.139,803 mázsa (legtöbb Cseh- és Morvaországra), a magyar tartományokra 1.935.722 mázsa, (Erdélyre 112,721, Horvát-Tótországra 13,320 mázsa, a többi Magyarországra). Öntött nyersvas összesen 615,545 mázsa termeltetett, ebből esett a német tartományokra 65,065, a cseh és lengyel tartományokra 402,972, a magyar tartományokra 147,508 mázsa. 1865-ben Stájerországban 1,161,951, Cseh- és Morvaországban 1.270,164, Magyarországon 1.699,767, Erdélyben 55,409 mázsa friss és öntött nyersvas nyeretett.

A z á s v á n y o s s z é n ből fekete vagy tulajdonképi kőszén 45,310,803 mázsa aknáztatott ki, ebből esett a német tartományokra (leginkább alsó Ausztriára) 772,995, a cseh és lengyel tartományokra (leginkább Csehországra) 38.296,695, Magyarországra 6.240,983, Lombard-Velenczére 130 mázsa. Barna szén 37.923,162 mázsa termeltetett, ebből esett a német tartományokra 13.739,111, a cseh és lengyel tartományokra (leginkább Csehországra) 38.296,695, Magyarországra 6.240,983, Lombard-Velenczére 130 mázsa. Barna szén 37.923,162 mázsa termeltetett, ebből esett a német tartományokra 13,739,111, a cseh és lengyel tartományokra (leginkább Csehországra) 19.461,176, a magyar tartományokra 4.363,031, Lombard-Velenczére 188,544, Dalmátországra 171,300 mázsa. 1865-ben az egész birodalomban 50.658,667, a magyar tartományokban 6.455,761 mázsa fekete s 39,648,322 s illetőleg 4.602,533 mázsa barnaszén nyeretett.

Egyébb bányai termények 1864-ben nyerettek :

Kén és ű a német tartományokban (Krajinában) 4.475.₇₃, Magyarorszáiban 578.₇₇, Lombard-Velenczében 330, összesen 5,384.₅ mázsa; pénzértéke 736,679 ft. 24 kr.

Réz galicz Salzburgban 297, Csehországban 800, Magyarorszáiban 1834, összesen 2,931 mázsa; pénzértéke 47,091 ft. 75 kr.

Ólom gelét Tirolban 37, Csehországban 21,670, Magyarorszáiban 8395, Erdélyben 2105, összesen 32,207 mázsa; pénzértéke 349,140 ft 61 kr.

Nikol és kobaltércz Stájerországban 309, Salzburgban 7449, Magyarorszáiban 11,075, összesen 18,833 mázsa; pénzértéke 411,434 ft. 36 kr.

Nikol Stájerországban 32.₁₁ mázsa fém, Salzburgban 256 mázsa speise, Csehországban 47.₆₄ mázsa fém, Magyarorszáiban 480.₇₆ mázsa speise, összesen 79.₇₃ mázsa fém és 736.₇₆ mázsa speise; összes pénzértéke 60,012 ft. 69 kr.

Ón Csehországban 462.₈₈ mázsa, pénzértéke 31,843 ft. 76 kr.

Horgany Krajinában 6,264, Tirolban 1,294, Galicziában 16,527, Horvátországban 2,080, Lombard-Velenczében 752, összesen 26,917 mázsa; pénzértéke 275,667 ft 71 kr.

Antimon Csehországban 1543, Magyarorszáiban 4645, Erdélyben 29 mázsa, ebből volt regulus 2478, crudum 3163, speise 576 mázsa, összes pénzértéke 90,937 ft. 44 kr.

Egérkő (arszenik) Salzburgban 1123, Csehországban 661, összesen 1784 mázsa, pénzértéke 12,649 ft. 70 kr.

Biszmüt Csehországban 46.₄₈ mázsa, pénzértéke 29,149 ft.

Biszmütércz Csehországban 376 mázsa, pénzértéke 43,668 ft 5 kr.

Kén Salzburgban 20, Csehországban 10,711, Galicziában 24,323, Horvátországban 1681, Lombard-Velenczében 1067, összesen 37,802 mázsa, pénzértéke 206,362 ft. 46 kr.

Vas galicz Isztriában 252, Csehországban 57,311, Magyarorszáiban 8, Lombard-Velenczében 14,438, összesen 72,000 mázsa; pénzértéke 197,598 ft 25 kr.

Uransárga Csehországban 102.₀₁, pénzértéke 122,412 ft s uranércz ugyanott 154.₄₈ mázsa, pénzértéke 35,079 ft.

Chromércz Stájerországban 2,535, Magyarorszáiban 6109, összesen 8,644 mázsa, pénzértéke 11,725 ft 25 kr.

Grafit Alsó-Ausztriában 6969, Stájerországban 8991,

Karintiába 616, Csehországban 73,502, Morvaországban 24,747, összesen 114,825 mázsa; pénzértéke 105,166 ft 75 kr.

Wolframércz Csehországban 50 mázsa; pénzértéke 404 ft.

Barnakő Felső-Ausztriában 36, Krajnában 2408, Csehországban 544, Magyarországon 5308, összesen 8296 mázsa, pénzértéke 9403 ft.

Tímó Stájerországban 3991, Isztriában 330, Csehországban 21,460, Morvaországban 4684, Magyarországon 5000, összesen 35,465 mázsa; pénzértéke 198,125 ft 86 kr.

Kőolaj Galicziában 3987, Horvátországban 50, összesen 4037 mázsa, pénzértéke 16,629 ft. A kőolaj az 1862 jan. 2-kán kelt legfelsőbb elhatározás következtén nem tartozik többé a bányaregal alá; a mennyiben világító olajul használtatik, azért a hivatalos kimutatásokban elő sem fordul többé. Újabb időben használata mindinkább elterjedvén, kivált Galicziában tetemes mennyiségben, évenként 70,000—100,000 mázsa állittatik elő, Erdélyben, Bukovinában, Oraviazán is termeltetik.

Ásványi festékek Csehországban 500, Magyarországon 400, összesen 900 mázsa, pénzértéke 1200 ft.

Aszfaltkő Tirolban 3,392, Dalmátországban 1650, összesen 4042 mázsa, pénzértéke 921 ft. 50 kr.

Az egész birodalomban 1864 végén adományozva volt bányatelkek kiterjedése ez:

	kincstári kezelés alatt	magán kezelés alatt
Aranyra és ezüstre	15.437,771 ☐ bécsi öl	12.083,602 ☐ bécsi öl
Vaskőre	6.047.899 " " "	46.428,072 " " "
Kőszénre	29.026,634 " " "	216.019,465 " " "
Más ásványokra	5.461,832 " " "	32.518,475 " " "
Összesen	55.974.136 " " "	307.049,615 " " "

Ebből esett a magyar tartományokra Dalmátország nélkül:

Aranyra és ezüstre	10.693,313 ☐ bécsi öl	9.787,560 ☐ bécsi öl
Vaskőre	1.277,284 " " "	10.683,421 " " "
Kőszénre	2.119,936 " " "	24.585,544 " " "
Más ásványokra	1.141,058 " " "	6.903,806 " " "
Összesen	15.231,591 " " "	51.960,331 " " "

Az egész birodalomban tehát az adományozott bányatelkek kiterjedése 363.023,751 b. ☐ öl, vagyis körülbelül 22.₈₂ ☐ mfd; ebből a magyar tartományokra jut 67.191,922 b. ☐ öl, vagyis 4.₂ ☐ mfd.

Az adományozott bányatelkek*) összes kiterjedése a német tartományokban 7.426,185 □ öl kincstári s 58.034,384 □ öl magán kezelés alatt; a cseh és lengyel tartományokban 33.216,008 b. öl kincstári s 196.272,816 □ öl magán kezelés alatt; Lombard-Velenczében 100,352 □ öl kincstári s 330,500 □ öl magán kezelés alatt; Dalmátországban 451,584 □ öl magán kezelés alatt van.

A külső bányatelkekkel**) együtt bányászatilag adományozott összes terület: a német tartományokban 74.120,170, a cseh és lengyel tartományokban 231.606,508, a magyar tartományokban 70.503,768, Lombard-Velenczében 430,852, Dalmátországban 451,584, össz. az egész birodalomban 377,112.882 b. □ öl vagyis körülbelül 23 □ mfd, ebből kincstári kezelés alatt 56.699,780 s magán kezelés alatt 320.413,102 b. □ öl van.

A szabad kutatások***) száma 1864 végén a német tartományokban 808, a cseh és lengyel tartományokban 4,737, a magyar tartományokban 1,371, Lombard-Velenczében 19, Dalmátországban 1, az egész birodalomban 6,936 volt.

A bánya munkások száma 1864 végén:

	férfi	nő és gyermek	együtt
A német tartományokban	18,145	2,155	20,300
A cseh és lengyel tartományokban	45,621	3,793	49,414
A magyar tartományokban	36,775	7,462	44,237
Lombard-Velenczében	926	332	1,258
Dalmátországban	119	—	119
Egész birodalomban	101,586	13,742	115,328
1865 „ „	105,863	15,906	121,769

*) Egy úgynevezett bánya telek (Grubenmass) egy derékszegletű tér, melynek vízszinti kiterjedése 12,544 □ öl, de a mélységben határtalan. Több bánya telek egy bányamezőt képez.

**) Külső bánya telek vagy felszíni bánya tér (Tagmass) alatt oly teret értünk, hol a bányászkodás a föld felszínén és felső rétegeiben csak a szálban levő kőzetig történik, akna és tulajdonképi bánya nélkül. Egy külső telek kiterjedése legfeljebb 32,000 □ öl, mélysége tehát csak a szálban levő kőzetig terjed.

***) Egy szabad kutatás kiszabott területe egy központból 224 ölnyi távolságra vont körlet által befogott tér.

A társ pénztárak vagyonállása 1864 végén :

A német tartományokban	1.440,249 ft 33 kr.
A cseh és lengyel tartományokban	2.226,504 ft 37 kr.
A magyar tartományokban	2.238,786 ft 1 kr.
Lombard-Velenczében	44,844 ft 45 kr.

Összesen 5.950,394 ft 16 kr.

A bányászatnál alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban ez volt :

Csehország	225 gőzgép	4,356 lóerő
Szilézia	87 „	2,593 „
Morvaország	58 „	1,720 „
Galiczia	30 „	968 „
Magyarország	26 „	454 „
Stájerország	14 „	153 „
Alsó-Ausztria	12 „	159 „
Karintia	6 „	90 „
Krajna	1 „	60 „
Bukovina	1 „	12 „
Horvát-Tótország	1 „	16 „

Összesen 461 „ 10,581 „

Egy lóerő körülbelül 7 ember munkájával ér fel, tehát azon gőzgépek 74,067 munkást pótolnak. Azon gőzgépek közül a kőszénbányákban 419 van alkalmazva 9,877 lóerővel, magában Csehországban 203 gőzgép 3,951 lóerővel.

A befizetett összes bányai adózások 1864-ben ezek voltak :

	Jövedelmi adó	bányatelki i l l e t é k e k	szabad kutatási
Német tartományok . .	132,833 ft 07 kr.	31,275 ft 40 kr.	15,543 ft 20 kr.
Cseh és lengyel tartom. .	239,660 „ 94 „	107,759 „ 05 „	90,404 „ 17 „
Magyar tartományok *) .	76,472 „ 07 „	41,209 „ 79 „	30,205 „ 57 „
Lombard-Velence . .	99 „ 61 „	104 „ 34 „	350 „ — „
Dalmátország	224 „ 78 „	137 „ 53 „	20 „ — „
Összesen 449,290 „ 50 „		180,576 „ 13 „	136,522 „ 94 „

A bányavám eltöröltetvén, jelenleg jövedelmi adó fejében a hányajövedelem 5 százaléka szedetik; a bányatelki illeték 4, a szabadkutatási illeték szintén 4 ft.

*) Az adóhivatalok nagy része nem jelentette be a szedett jövedelmi adót, s a Magyarországot illető összeg mintegy 27,900 fttal nagyobbra teendő.

Végre még a só termelésre vonatkozó adatokat közöljük.

	Kőszó b. mázsa	Főtt só b. mázsa	Ipar és marha só b. mázsa	Összesen a ten- geri sóval együtt b. mázsa	Pénzérték forint
1862.					
Egész birod.	3.446,821	2.355,100	456,685	7.053,120	40.245,145
Magyarorsz.	1.063,358	130,134	91,019	1.284,511	8.935,255
Erdély . .	1.011,713	—	71,745	1.083,458	4.695,623
1863.					
Egész birod.	3.034,235	2.263,594	572,264	6.818,040	38.630,742
Magyarorsz.	975,159	—	81,383	1.056,542	7.327,817
Erdély . .	972,429	—	63,976	1.036,405	4.537,149
1864.					
Egész birod.	2.927,195	2.255,469	758,219	6.641,624	37.494,921
Magyarorsz.	931,637	125,221	171,892	1.428,750	8.005,130
Erdély . .	738,960	—	112,120	851,080	3.511,336
1865.					
Egész birod.	2.689,598	2.256,553	977,078	6.970,311	37.440,997
Magyarorsz.	831,503	128,924	132,801	1.100,228	7.241,432
Erdély . .	779,770	—	125,764	905,514	3.712,706

1861-ben az összes konyhasótermelés 7.570,946 mázsát tett, 1864-ben majdnem egy millió mázsával kevesebbet. Ez valóban szomorú jelensége az elszegényedésnek. A konyhasó ára igen nagy; a kincstári raktárakból t. i. a következő megállapított árakon adatik el mázsája: Sóvárott 9 ft 90 kr; Mármarosban 7 ft 47½ kron; Szilágy-Somlyón 8 ft 16¼ kr; Holicson 9 ft 20 kr; Mitroviczban, Zimonyban, Földváron és Nagybányán 9 ft 48¾ kron; az erdélyországi raktárakban 4 ft 60 kr; Terezováczon (Horvátországban) 10 ft 6⅓ kr. A baromtenyésztésre szolgáló só vaséleggel kevertetik, s a kincstári sóhivatalokban mázsája 1 ft—1 ft 60 kr; az iparos célokra szolgáló só mázsája pedig 32 kr—1 fton kapható. Mármaros, Liptó, Turóc, Árva megyékben, a katonai Végvidéken, Dalmátországban, Isztriában s a quarnerói szigeteken bizonyos sómennyiség olcsóbban árultatik. — Londonban pl. a legfinomabb kősonak mázsája csak 1 ft 24 krba kerül, azért van, hogy Nagybritannia legalább 16 millió mázsa konyhasót fogyaszt évenként. A birodalomban földtanilag kipuhalt sótelepek sómennyisége 69,258 millió mázsára becsültetik, s ebből Erdélyre 66,850 millió mázsa esik.

Sótelepeink igazán kimeríthetlenség, s egész Európát láthatnók el konyhasóval, mégis évenként egymásra alig viszünk ki egy millió mázsánál többet, s ezt is jobbra csak azon országokba szállít-

juk, melyek szerződésileg sokkal kevesebbet fizetnek érte*), mint pl. azon erdélyi lakosok, kik a földből kinyulakodó tiszta sóhegyeket tapodják; ellenben a külföldről pl. 1862-ben 509,465, s 1863-ban 630,000 mázsa konyhasót hoztak be. De így vagyunk más bányai terményekkel is. Timsótermelésünk mindinkább hanyatlik, pedig elég anyag kínálkozik annak termelésére Beregben, a Mátrában, Sopronyban stb. s 1863-ban a timsóból csak 3970 mázsát vittünk ki, 4344 mázsát pedig a külföldről hoztunk be. Salétromot és széksót szintén eleget szedhetnénk az alföldi pusztákon, mégis mindkét sónak termelése hazánkban évről évre csökken, s pl. 1863-ban a külföldről behozott széksónak mennyisége 146,969 mázsára rúgott, s ezért 808,329 ft fizettetett.

Ólomból a behozatal 1862-ben 16,048, 1863-ban 13,575 mázsára rúgott, a kivitel pedig az előbbi évben csak 5,085, az utóbbiban 6,255 mázsát tett.

Nyers rézből 1860—1863-ig évenként egyremásra 33,236 mázsa hozatott be a külföldről, míg a kivitel csak 7—8000 mázsa.

Még az ásványos szénből is rendesen többet hozunk be a külföldről, mintsem oda kiviszünk, pl. 1863-ban a behozatal 6.869,339 a kivitel pedig 6.467,423 mázsát tett.

Igen sajnos, hogy még a vasra nézve sem versenyezhetünk a külfölddel, s hogy annyi külföldi vasat fogyasztunk, midőn hegyeink gyomrában igen gazdag és jó vaskötelepek vannak.

1857-től—1864-ig évenként átlagosan 319,949 mázsa nyersvas, 454,356 mázsa higgasztott hengerelt vas és vassin hozatott be a külföldről. (1857-ben 879,422, 1858-ban 1.660,710 mázsa hengerelt vas és vassin hozatott be). Ellenben pl. az aczél kivitele már 30 és több év óta egyenlő maradt, 1831—40-ig évenként egyremásra 78,424, s 1863-ban 84,405, 1864-ben pedig 66,770 mázsára rúgott. 1855—1860-ig a vasúttársaságok leszállított vám mellett összesen 3.129,300 mázsa külföldi vasat hoztak be, melynek pénzértéke, vagy 26.319,000 ft. A vasnak, vasból való félgyártmányoknak, vassineknek, sodrony, horgonyok, lánczok s kovácsolt vasrészeknek

---

*) Állami szerződések következtén Bajorországnak 30,000—200,000, Oroszországnak 738,000, Szerbországnak 135,000 mázsa konyhasó a termelési áron szolgáltatott ki évenként. Hercegovina és Montenegro is leszállított áron kapja az osztrák sót.

behozatala 1862-ben 407,098, 1863-ban 477,049, kivitele pedig az előbbi évben 265,011, az utóbbiban 244,984 mázsát tett.

A mezőgazdaság előmozdítására különböző tanintézetek és egyletek léteznek; az előbbiekről alább szólunk, az egyleteket itt említjük meg. Van a birodalomban vagy 120 egylet; ezek között több mint 50 gazdasági, 10 erdőszeti, vagy 20 kertészeti, gyümölcs- és bormivelő, 9 baromtenyésztő, 22 selyemtermelő és méhtenyésztő, 5 haltenyésztő társulat. Legnevezetesebbek: az országos gazdasági egyletek, melyen 20 van, legrégiebbek a klagenfurti, görzi, lajbachi és prágai, melyek még a múlt században keletkeztek, azután a brünni, bécsi, gráci, lemergi és pesti (1835-ben) következtek. 1838 és 1846 között az innsbrucki, zágrábi, kolozsvári, nagyszombeni, krakói, linczi és salzburgi egyletek támadtak. Magyarországon az országos gazdasági egyleten kívül 38 megyei egylet van; legújabbán a petriniai (Végvidék) támadt. Csehországban 13 kerületi és 79 járási egylet van, melyek az országos egyletnek fiókjai. Hasonló fiókegyletek másutt is léteznek. A 10 erdőszeti egylet közül az 1852-ben keletkezett bécsi, továbbá a cseh, magyar, erdélyi, zágrábi és linczi említendők. Kertészeti egyletek Bécsben, Prágában, Pesten vannak; a bécsi már 1832-ben keletkezett. A bormivelő társaságok közül legnevezetesebbek: a hegyaljai, szegárdi és fehértemplomi. A lótenyésztés előmozdítására 1827 óta Pesten, 1829 óta Bécsben, továbbá Prágában, Lembergben, Kolozsvárott s 1860 óta Debreczenben lóversenytársulatok vannak. Prágában juhtenyésztő társaság van. A selyemtermelést a bécsi, prágai, gráci, lajbachi, klagenfurti, troppau, bialai és más egyletek mozdítják elő. Legrégibb méhtenyésztő egylet a braszó, mely 1844-ben keletkezett. Tevékenyebb a csehországi (Puswitzban) és bécsi. A haltenyésztő egyletek közül legnevezetesebb a salzburgi, mely 1865-ben támadt, a kormánytól is gyámolítottatik.

A bányászati egyletek közül Magyarországon legnevezetesebbek: az 1834-ben keletkezett „felső magyarországi bányapolgárság egyesülete”; az 1852 óta létező „rima-murányi vasgyár-egyesület” s az 1860 óta létező „felső-magyarországi vasgyárosok egyesülete.”

II. Kézművi és gyáripar.

Jóllehet egészben véve az osztrák birodalom műipara 1830 s 1848 óta is nagy előmenetelt tett, mégis más országokkal nem képes versenyezni, melyek műipara azon idő alatt roppant mértékben fejlődött. S a legújabb időben nálunk inkább hanyatlást veszünk észre, mintsem emelkedést. Állami és társadalmi bajok és fonákságok hátráltatják a nemzetgazdasági fejlődést. Ilyen bajok: a pénzérték folytonos ingadozásai; a hitelviszonyok rendezetlensége s a tőkék hiánya és drágasága; a forgalmi eszközök elégtelensége s a szállítás drágasága; az állami intézkedések ingadozása s a viszonyok bizonytalansága; az iparos nevelés hiányossága.

Felette bajos az osztrák birodalom műipari viszonyairól rövid és mégis teljes statisztikai képet szerezni, mert a hivatalos adatok már elavultak, a kereskedelmi és iparkamrák s magánosok által gyűjtött és közzétett adatok pedig hézagosak s gyakran bizonytalanok. A hivatalos felvetések szerint 1843-ban a birodalom gyáripari készítményeinek évi pénzértékét 623, a kézművi készítmények pénzértékét pedig 251 millió ftra teszik. Ezen 874 millió ftnyi összegből magára Bécs városára 63,960,000, Csehországra 148,766,000, Magyar-, Horvát- és Tótországra 103,150,000, Erdélyre 29,540,000, a Végvidékre 11.686,000 esett. Az 1856-ban megindított új hivatalos felvetések szerint némely iparágakban 100 százaléknyi gyarapodás tapasztalható, s azért az összes gyár- és kézműipar évi készítményeinek pénzértékét 1321 millió ftra teszik.

A műiparral közvetlenül és folytonosan foglalkozók száma, az illető iparosok családtagjaival együtt, több mint 5.200,000-re tétetik, úgyhogy a népességnek körülbelől 15%-ja élne a műiparból. E százalék a német és cseh tartományokban 22-re emelkedik, a magyar tartományokban pedig 11.4-re száll le.

Az adóköteles iparosok száma 1862-ben az egész birodalomban 518,974 volt, s ezek összesen 5.877,714 ftnyi keresetadót fizettek.

1863-ban az egész birodalomban a műipari foglalkozásokban összesen 2841 gőzgép 44,410 lóerővel volt alkalmazva, 1852-ben a gőzgépek száma még csak 630, a lóerők száma pedig 8473 volt. A magyar tartományokban 1863-ban 480 gőzgép 8134 lóerővel volt alkalmazva az ipartelepeken, s azokból 308 gőzgép azon üzletekre

esett, melyek tápszerek és italok készítésével foglalkoznak. Ellenben a nem-magyar tartományokban a gőzgépek száma 2361, s a lóerők száma 36,276 volt.

Legiparosabb tartományok : Csehország, Morvaország, Szilézia, Alsó-Ausztria. Csehországban minden jelentős iparág van képviselve, különösen a vászon, gyapju, gyapot, vegyes kelmék, üveg, fémárúk, porcellán, köedények, vegyészeti czikkek, czukor, papir, ser és szesz gyártása. Morvaország és Szilézia fő iparágai : a gyapjuszövés, vászon, vasárúk, czukor, ser és szesz gyártása. Alsó-Ausztria műipara Bécsben központosult, hol különösen a divatárúk és fényüzési czikkek, selyem, arany, ezüst, ötvöztött fémárúk és vegyészeti készítmények, valamint a gépek gyártása virágzik. Fel-ső-Ausztria vasárúk, vászon és gyapot kelmék, Stájerország, Karintia és Krajna vasárúk, Tirol és Vorarlberg selyem, gyapot és fémárúk, Galiczia és Bukovina szesz, len, kender és gyapju szövetek gyártásával foglalkoznak leginkább.

Magyarországban a len, kender és gyapjuipar inkább hanyatlik mintsem emelkedik, a serfőzés, czukorgyártás, timsó és salétrom készítése is hanyatlik vagy pang, nagyobb mozgalmat csak a lisztgyártás, a gazdasági eszközök és gépek, az üveg, papir és bőr gyártása körül tapasztalunk. Erdélyben csak a gyapjuszövés, vászonkészítés s a faárúk gyártása bír némi jelentőséggel. A Végvidéken s Dalmátországban ugyszólván még egy iparág sem honosodott meg.

A). A tápláléki és fogyasztási tárgyak gyártása.

Répaczukorgyártás.

A tápláléki és fogyasztási tárgyak gyártása azon iparágakat foglalja magában, melyek a mezőgazdasággal a legszorosabb kapcsolatban vannak, s azért mezőgazdasági iparágaknak is nevezetnek. Ezeknek hazánkra nézve igen nagy jelentőségök van, miért is különösen azokat kell meghonosítanunk és felvirágoztatunk.

A répaczukorgyártás ugy az egész birodalomban, mint különösen hazánkban is szép fejlődésnek indult, de egykét év óta némi pangás állott be, részint a súlyos adó, részint a belfogyasztási képesség csökkenése, részint a kiviteli nehézségek miatt. Az első répaczukorgyárak a birodalomban 1830-ban keletkeztek; az

átlagos évi cukortermelés volt: 1831—1835-ig 20,000; 1836—39-ig 50,000; 1840—44-ig 100,000; 1845—1848-ig 150,000 1849-ben 200,000 mázsa. A répaczukorgyárak száma ez volt:

1840-ben	60	1861-ben	126	1863-ban	136	1865-ben	147
1851-ben	125	1862-ben	139	1864-ben	145		

1853-ban Csehországban 52, Morvaországban 33, Sziléziában 5, Galicziában 3, Magyarországon 15, Tótországban 1, Erdélyben 1, Alsó-Ausztriában 2, Felső-Ausztriában 1, összesen 113 répaczukorgyár volt. A következő években ekkép oszlottak fel a működő gyárak az egyes országok közt.

	1854	186 $\frac{3}{4}$	186 $\frac{1}{5}$	186 $\frac{3}{6}$
Csehország	57	67	71	70
Morvaország	34	32	33	33
Szilézia , ...	5	9	11	10
Galiczia	3	3	3	3
Alsó-Ausztria	2	4	5	4
Felső-Ausztria	1	1	1	—
Nem-magyar tartom. . .	102	116	124	120
Magyarország	23	20	21	19
Horvát-Szlavonország .	2	—	—	—
Erdély	1	—	—	—
Magyar tartományok . .	26	20	21	19
Egész birodalom . . .	128	136	145	139

A répacukor gyárakban és gyarmati cukor-finomítóknál alkalmazott gőzgépek száma és lóereje 1863-ban a következő volt:

	Répacukor gyárakban a gőzgépek száma	a cukorfinomítóknál a gőzgépek száma	az összes gőz- gépek lóereje
Csehország	282	24	2,323
Morvaország	185	16	1,502
Szilézia	63	8	538
Galiczia	22	6	287
Alsó-Ausztria	14	19	316
Stájerország	—	7	48
Magyarország	111	—	855
Összesen	677	80	5,869

A feldolgozott répa mennyisége ez volt:

	1854 b. mázsa	186 $\frac{3}{4}$ b. mázsa	186 $\frac{1}{5}$ b. mázsa	186 $\frac{3}{6}$ b. mázsa
Csehország	2,471,800	8,329,367	8,428,656	6,959,753
Morvaország	2,365,100	3,308,434	6,047,814	5,821,591
Szilézia	469,700	1,234,390	1,671,752	1,501,345
Alsó-Ausztria	333,800	389,367	761,536	537,875

	1854 b. mázsa	186 ⁵ / ₄ b. mázsa	186 ¹ / ₅ b. mázsa	186 ³ / ₆ b. mázsa
Felső-Ausztria . . .	16,600	25,826	20,040	—
Galiczia	488,309	471,600	638,122	430,724
Nem-magyar tartom. .	6.145,300	13.768,984	17.567,920	16.251,108
Magyarország . . .	1.062,900	1.614,156	3.134,702	1.818,826
Horvát-Tótország . .	44,600	—	—	—
Erdély	10,000	—	—	—
Magyar tartományok .	1.117,500	1.614,156	3.134,702	1.818,826
Egész birodalom . .	7.262,800	15.383,140	20.702,622	17.069,934

1857-ben 617,406, 1861-ben 1.207,341, 186²/₃-ban 1.459,962, 186³/₄-ben 1.218,330 mázsa cukor termeltetett. 1864-ben 69,869 hold volt répával bevetve, 1342 holddal több mint 1863-ban, az 186⁴/₅-diki üzletévben a felgyártott répamennyiség 20,7 millió mázsát tett, 5,3 millióval több, mint az előtte való évben; azon répamennyiségtől összesen 8,49 millió ft adó fizettetett, 2,178 millióval több mint 1863. A gyártott cukor 1.550,000 mázsa volt, ennek értéke 28¹/₂ millió ft; ezen kívül a melasszeből 2,8 millió fok szesz égettetett, pénzértéke 1.143.000 ft, s ettől 195,000 ft adó fizettetett. A gyárakban összesen 43,900 munkás volt elfoglalva, kik mintegy 2,6 millió ftot kerestek. Átlagosan véve 13,8 mázsa répából egy mázsa cukrot nyernek; a magyarországi répából 15, néha több mázsa is kell egy mázsa cukorra.

Ha a behozott gyarmati cukrot és nádcukorlisztet a felgyártott répa mennyiségével szembe állítjuk, azt látjuk, hogy amaz folytonosan csökken, emez pedig növekedik. T. i. volt :

Év	a fogyasztásra és finomítók számára behozott gyarmati cukor vám mázsa	a feldolgozott répamennyiség vám mázsa	az átlagosan egy lélekre eső cukorfogyasztás vám font
1834—1839 . . .	454,009	606,816	1,34
1840—1844 . . .	607,568	1.577,674	1,90
1845—1849 . . .	813,061	1.729,280	2,46
1850—1853 . . .	1.055,473	5.111,250	2,97
1854—1863 . . .	391,132	14.113,967	3,75
1864-ben . . .	39,502	16.585,898	3,42

Ugyanazon arányban csökkent a gyarmati cukortól fizetett behozatali vám, mint a répacukorgyártásra vetett adó növekedett.

Pl. 1854-ben a cukorvám még 4,7, a cukoradó pedig csak 0,9 millió ftot tett; 1858-ban amaz még 3,6 milliót tett, emez pedig már 4,1 millióra emelkedett; 1860-ban amaz 0,4, emez 6,2, 186³/₄-

ben amaz 0.₃, emez 6.₉ milliót tett. Egészben 1854—1864-ig a gyarmati czukortól fizetett behozatali vám 28.₇, a czukorgyártásból eredett adó pedig 46.₆ millió ftra rúgott. Az adó az egy mázsa felgyártott répatól elein csak 5 krt tett, most már 40 krra rúg. 1865 decz. 1-jétől fogva a cukoradó nem a feldolgozott répamennyiséghez, de a gyárak termelési képességéhez és az üzleti időhöz képest szabatik meg s havi átlalányokban fizettetik.

1864-ig a répaczukor kivitele nagyon csekély volt, de mióta a befizetett adót a birodalom határán át kivitt czukortól nagyrészen megtérítik, azóta kivitele is emelkedett s 1865-ben 60,000 mázsára rúgott. Trieszten át kivetetett 1864-ben 10,270, 1865-ben 39,200, 1866-ban 92,570 mázsa cukor.

Legnagyobb üzletű czukorgyárak a tlumaczi Galicziában, rohateczi Morvaországban, berzkoviczi és csakoviczi Csehországban, a nagy-surányi és sz.-miklósi Magyarországon, melyek 3—500,000 mázsa répát dolgoznak fel évenként.

Az Alsó-Ausztriában levő 6 finomító gyár, úgy a grácz, szmichovi (Csehországban) és sopronyi is most már nem gyarmati, hanem répaczukor finomításával foglalkoznak.

Franciaországban 1863-ban mintegy 350, Poroszországban 221 répaczukorgyár volt. Az 186 $\frac{1}{4}$ -ki czukortermelés pedig ez volt:

Német vámszövetség	3,300,000 vámmázsa	Belgium	438,000 v. m.
Franciaország . .	2,900,000 „	Lengyel és Svédorsz.	230,000 „
Oroszország . . .	800,000 „	Hollandia	50,000 „

S z e s z é g e t é s .

A szeszégetésre nézve nemcsak Magyarországon, hanem az egész birodalomban pangás és hanyatlás állott be; oka részint a súlyos adóban, részint a belfogyasztás csökkenésében keresendő. Az 1862 jul. 9. kelt törvéynél fogva az adó a szesztartalom szerint szabattott meg, úgy hogy minden fok szesztől 7.₂ krt kellett fizetni. 1866 febr. 1-jétől fogva pedig minden fok szesztől a rendkívüli pótlékon kívül 5 kr. szedetik, de a szeszfőzések gyártási képessége szerint megállapított havi átlalányokban fizettetik. Általában s aránylag legtöbb szeszégető Cseh- és Morvaországban, Galicziában és Magyarországon van. Az adó behozatala óta különösen a mezei gazdák azon kis szeszfőzései fogytak, melyek mint mellékes foglalkozások állottak vala fenn. Újabb időben az iparszerű szeszégetések és szeszgyárak száma is csökkent. A szeszégetések száma az egész birodalomban ez volt:

1852-ben	116,538 ,	köztük iparszerű	8,533
1859-ben	103,780 ,	" "	6,122
1863-ban	97,294 ,	" "	6,393
1864-ben	96,629 ,	" "	5,793

Ez utóbbi évben a szeszégetések s a befizetett fogyasztási adó következőleg oszlottak fel az egyes országok között :

Ország	iparszerű égetés	mezőgazdas. kisebb égetés	összes szesz-égetés	befizetett adó
Alsó-Ausztria	94	5,386	5,480	512,718 ft.
Felső-Ausztria	207	722	920	37,584 „
Salzburg	98	3,805	3,903	7,002 „
Csehország	406	22	428	2.306,032 „
Morvaország	154	76	230	817,828 „
Szilézia	117	2	119	594,930 „
Galiczia	693	2	695	5.110,016 „
Bukovina	45	6	51	396,589 „
Stájerország	155	5,479	5,634	113,543 „
Karintia	53	3,301	3,414	42,886 „
Krajna	190	2,712	2,902	15,487 „
Partvidék	10	1,718	1,728	379,366 „
Tirol	890	12,837	13,727	44,348 „
Lombard-Venecze	30	162	192	27,589 „
Összesen	3,142	36,290	39,432	9.647,183 „
Magyarország	2,324	35,068	37,392	2.780,624 „
Horvát-Tótország	33	13,655	13,688	59,166 „
Erdély	294	4,451	4,745	1.135,131 „
Végvidék	?	?	1,372	12,449 „
Magyar tartományok . . .	2,651	53,174	57,197	3.987,370 „
Egész birodalom	5,793	89,464	96,629	13.634,553 „

1861-ben a magyar tartományokban volt szeszégetés :

	gyár	iparszerű	mellékfogl.	összesen
Magyarországban	202	2,333	33,329	35,864
Erdélyben	28	830	10,874	11,732
Horvát-Tótországban . . .	—	13	10,634	10,647

E szerint kivált Magyarországon és Erdélyben csökkent a szeszégetések száma. Legújabb időben Pesten két szeszfinomító gyár keletkezett, melyek évenként 1 millió akó szeszt finomíthatnak.

A pálinkafőzésekben, szeszgyárakban és finomítóknál alkalmazott gőzgépek és lőerejük száma 1863-ban ez volt :

Magyarországban	38 gőzgép	297 lőerő	Csehországban	38 gőzgép	179 lőerő
Erdélyben	1 „	6 „	Morvaországban	22 „	99 „
Horvát-Tótorsz. . . .	1 „	16 „	Alsó-Ausztriában	17 „	124 „
Magyar tartom.	40 „	319 „	Egész birod.	126 „	778 „

Az évenként gyártott szeszmenntiség 3—4 millió akó, 1863-ban 3.905,000 volt. Kivitele még elég csekély, noha a birodalom határán át a külföldre szállított szesztől a fogyasztási adó megtérítetik az illetőknek. A külföldre kivitt szeszmenntiség s a megtérített fogyasztási adó ez volt :

1860-ban	67,795 mázsa ,	291,700 ft.
1861-ben	78,515 "	239,700 "
1862-ben	32,212 "	193,823 "
1863-ban	42,690 "	166,487 "
1864-ben	103,236 "	425,898 "

Franciaország évi szesz-kivitele 400,000, a német vámszövetségé 450,000 mázsa, s területéről évenként több mint 100,000 mázsa kerül a birodalom területén át Triesztbe, mert a vaspályákon a különbözeti viteldíjakkal fogva a külföldi szeszt olcsóbban szállítják mint a belföldit.

A szeszgyártástól fizetett fogyasztási adó 1860-ban 13.994,000, 1861-ben 11.942000, 1862-ben 13.667,000, 1863-ban 15.674,000, 1864-ben 13.635,000, 1865-ben 14.412,478 ftot tett. Tehát abban is csökkenés állott be.

Egyébb szesz italok : Alsó-Ausztria gyárt évenként 19,000 akó rhumot, 28,000 akó különböző édes szesz ital, 7000 akó rosogliót, 7000 akó liqueurt, 4000 akó másféle szesz ital. Stájerországban, Sziléziában és Galicziában is tetemes mennyiséget gyártanak a különböző szesz italokból. Budapestén 10 nagyobb szesz-, liqueur, és eczet-gyár van.

Serfőzés.

A serfőzés évről évre növekedik, jóllehet a serfőzők száma 1852 óta tetemesen csökkent. De csak a kis serfőzések enyésznek el, a nagyobbak pedig szaporodnak. A birodalom összes serfőzéseinak száma 1852-ben 3844, 1863-ban 3230, 1864-ben 3,264 volt. Ezek következőleg oszlottak el az egyes tartományok között :

Tartomány	a serfőzések száma	sertermelés b. akókban
Alsó-Ausztria	131	3.546,410
Felső-Ausztria	283	1.014,160
Salzburg	77	321,007
Csehország	1,025	5.546,658
Morvaország	287	1.225,339
Szilézia	81	271,831
Galiczia	334	788,991

Tartomány	a serfőzések száma	sertermelés b. akókban
Bukovina	24	53,319
Stájerország	135	473,540
Karintia	213	161,571
Krajna	25	42,840
Partvidék	5	60,780
Tirol	131	268,695
Nem-magyar tartományok	2,775	13,775,141
Magyarország	309	655,655
Horvát-Tótország	23	41,814
Erdély	86	76,534
Végvidék	35	34,961
Magyar tartományok	453	808,964
Egész birodalom	3,228 *)	14,584,105

Mennyire növekedett a serfőzés, kitetszik ebből :

1841-ben termeltetett	7.816,000 akó	1861-ben termeltetett	11.124,000 akó
1851-ben	„ 10.196,000 „	1863-ban	„ 13.699,000 „

Egy serfőzésre 1864-ben átlag- san 4518 akó jutott. Legnagyobb serfőzés a k i s - s c h w e c h a t i . Bécs mellett, mely 1864-ben 552,850 akót termelt. 1866-ban a pesti kőbányái serfőzők Barber és Klusemann 145,400, Dreher 145,250, Rohrbach 12,160, együtt 302,810, 1865-ben pedig 274,930 akó sert főztek.

Az egész birodalomban 172 oly serfőzés van, melyek 10,000 ftnál több adót fizetnek évenként. Alsó-Ausztriában 32, Csehországban 63, Felső-Ausztriában 16, Magyarországon 9 ily serfőzés van.

A serfőzésekben alkalmazott g ő z g é p e k száma 1863-ban 65 volt 634 lóerővel. Ezekből esett Alsó-Ausztriára 21 gőzgép 272 lóerő, Csehországra 22 gőzgép 155 lóerő, Galicziára 5 gőzgép 48 lóerő, Magyarországra 6 gőzgép 63 lóerő, a Végvidékre 1 gőzgép 4 lóerő.

A ser kivitele évről évre növekedik, 1855-ben még csak 3,593 mázsát tett, 1862-ben már 115,424, 1863-ban 118,739, 1864-ben 119,273 mázsára rúgott.

Liszttermelés vagy malomipar.

Ebben is örvendetes gyarapodást tapasztalunk, kivált Magyarországon. Itt hivatalos kimutatás szerint 1863-ban összesen 22,132 malom volt 30,106 őrlőkövel. Ezekből :

*) Lombard-Velenczében 36 serfőzés volt, ezekkel együtt a serfőzések száma 3264. 1865-ben a serfőzések száma Lombard-Velenczével együtt 3171, a nélkül 3138, ebből Magyarországra 286, Erdélyre 84, Horvát-Tótországra 61 esett.

147 gőzmalom	9173 patakmalom	7966 szárazmalom
71 műmalom	4301 hajómalom	476 szélmalom.

Budapesten 10 gőzmalom, Pozsonyban 5, Pécsen 3, Soprony Kőszeg és Szeged városokban két-két, Győr, Kassa, Debreczen, Arad, Kecskemét, Nagy-Várad, Szabadka, Bazin, Breznóbánya, Versecz városokban egy-egy, Arad megyében 17, Bács-Bodrogon 9, Somogyban 8 gőz- és műmalom van. A budapesti gőzmalmak vagy 3 millió mázsa örleményt állítanak elő évenként, melynek pénzértéke 20—30 millió ft. Az összes magyarországi malmakon vagy 60 millió mérő gabna öröltetik fel; a budapesti gőzmalmok mintegy 3, a Dunán levő 110 hajómalom és 9 szárazföldi malom vagy 1 millió mérőt örölnek évenként. A budapesti, a velencei, kis-szállási, debreczeni stb. gőzmalmak leginkább finom; a szegedi gőzmalom kivitelre szánt középszerű, más gőzmalmak inkább közönséges lisztet termelnek. Öröndetes dolog, hogy a gőzmalmak még évenként szaporodnak és öregbítetnek.

Fiume környékén két nagyobb szerű műmalom van, az egyik Zakaljban, a másik Podbadanban. Továbbá Zsidaneczben és Károlyvárosban is van egy-egy műmalom. Gőzmalom 8 van Horvát-Tótországban, Varasdon, Zágrábban, Fiumében, Ponsalban, Eszéken, Nuster, Verőcze és Vukovár helységeiben.

A nem-magyar tartományokat illetőleg Csehországban 37 gőz- és műmalom, Bécsben 2, Isztriában 4 gőzmalom van stb.

A gabna malmokban alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban ez volt :

	gőzgép	lóerő		gőzgép	lóerő
Alsó-Ausztriában	13	362	Magyarországban . . .	133	2,840
Stájerországban	2	30	Horvát-Tótországban . .	7	274
Krajnában	2	24	Erdélyben	2	34
Isztriában	3	78	Végvidéken	4	42
Csehországban	36	724	Dalmátországban	2	28
Morvaországban	19	313	Összes magyar tartomá-		
Sziléziában	8	80	nyokban	118	3,218
Galicziában	19	480	Egész birodalomban . .	251	5,379
Bukovinában	1	70			
Nem-magyar tartomány.	103	2,161			

A liszt kivitele is meglehetősen gyaporodik. Volt ugyanis :

	kivitel	bevétel
1840—50 átlagosan . .	186,000 mázsa	55,900 mázsa
1851—60 átlagosan . .	311,000 „	158,900 „
1861-ben	797,000 „	273,000 „
1862-ben	880,000 „	178,000 „
1863-ban	740,000 „	318,900 „

Dohánygyártás.

Ez, mint tudva van, 1851 marczius elejétől fogva az egész birodalomban kincstári egyedáruság. 1863-ban 22 kincstári gyár volt, és pedig :

Bécs (2), Hainburg, Stein, Linz, Fürstenfeld (Stájerorsz.), Klagenfurt (Karintia), Sacco, Schwatz (Tirol), Szedlec, Joachimsthal (Csehorsz.), Göding és Igló (Morvaorsz.), Winniki és Monasterzyska (Galiczia), Pozsony, Pest (2), Kassa, Temesvár, Kolozsvár, és Fiume városokban, összesen 8 gőzgéppel és 194 lóerővel. Velenczében is volt egy kincstári dohánygyár. E gyárakban mintegy 21,800 munkás van elfoglalva, s évenként kerékszámmal 650,000 mázsa dohánylevél dolgoztatik fel, melyből vagy 54,000 mázsa burnót, 520,000 mázsa pipadohány s 960 millió darab szivar készül. A dohány gyártmányok eladása 69 raktár-igazgatóság, 506 fő és nagy tözsér s több mint 70,00 altözsér által eszközöltetik.

Az összes jövedelem 1863-ban 58., a tiszta jövedelem vagy 36., millió ftra rúgott. Az előállítási költség 1863-ban volt : egy font burnót 25 kr, egy font pipadohány 23 kr., 100 db. szivar 1 ft; a kincstár nyeresége egy font burnótnál 92 kr, vagyis 368%; egy font pipadohánynál 24 $\frac{1}{3}$ kr, vagyis 106. $\frac{5}{10}$ %, 100 db. szivarnál 1 ft. 35 kr. vagyis 135%. A dohányfogyasztást illetőleg az 1851—59-diki időszakban egy-egy lélekre esett :

Német-szláv tartományokban 227 db szivar, 15 font pipadohány 1., font burnót, Magyar tartományokban . . 161 „ „ 10. „ „ 0.3 „ „

E fogyasztás pénzértékben tesz fejenként : a német-szláv tartományokban 12., a magyar tartományokban 6., ftot.

Egyéb tápláléki és fogyasztási tárgyak gyártása.

Vannak különböző más tápláléki és fogyasztási tárgyak, melyek kevésbé jelentékenyek, s melyek termeléséről csak hiányos adataink vannak. Ily tárgyak : a csokoláta, pótkávét, tésztaneműek stb. A csokoláta-gyártás Alsó-Ausztriában és Csehországban jelentékeny, Pesten 3, Bodenbachban és Triesztben egy-egy csokolátagyár van. Pótkávét répából, katángból (cichoria), fügeből Cseh- és Morvaországban, Alsó-Ausztriában, Stájerországban,

Tirolban stb. készítenek. Ezen s egyéb tárgyak gyártására az efféle gyárakban alkalmazott gőzgépek számából vonhatunk következtést. 1863-ban volt :

Sütőműhelyben	Alsó-Ausztriában	1 gőzgép	4 lóerővel
Tésztagyárban	"	1 .	6 "
"	Magyarországban	1 "	4 "
Burgonyaszörp-gyárban .	Morvaországban	1 "	6 "
Csokoláta-gyárban	Alsó-Ausztriában	2 "	7 "
"	Csehországban	5 "	23 "
"	Magyarországban	1 "	8 "
Pótkávé-gyárban	Alsó-Ausztriában	2 "	12 "
"	Salzburgban	1 "	6 "
"	Stájerországban	1 .	8 "
"	Tirolban	1 "	7 "
"	Csehországban	6 "	43 "
"	Morvaországban	4 "	24 "
"	Sziléziában	1 "	8 "

Általában a tápláléki szerek és italok gyártásánál alkalmazva volt :

	gőzgép	lóerő		gőzgép	lóerő
Alsó-Ausztriában	92	1,205	Galicziában	56	837
Felső-Ausztriában	4	35	Bukovinában	1	70
Salzburgban	3	28	Nem-magyar tartom. .	925	8,531
Stájerországban	14	134	Magyarországban . .	292	4,091
Karintiában	1	8	Horvát-Tótországbán	8	290
Krajnában	4	34	Erdélyben	3	40
Isztriában	3	78	Végvidéken	5	48
Tirolban	1	7	Dalmátországban . .	2	28
Csehországban	414	3,467	Magyar tartományokban	310	4,497
Morvaországban	251	1,992	Egész birodalomban	1,235	13,028
Sziléziában	81	636			

Az ezen csoporthoz számított iparágakból önálló s kereseti adót fizető iparos 1862-ben volt :

	állati táplálékot készítő	növényi táplálé- kot készítő	italokat készítő
Alsó-Ausztriában	716	5,524	607
Felső-Ausztriában	42	4,137	443
Salzburgban	44	830	161
Stájerországban	202	4,002	276
Karintiában	27	1,484	295
Krajnában	233	2,205	171
Isztriában	4	738	152
Tirolban	154	3,406	456
Csehországban	1,193	17,228	2,282
Morvaországban	896	5,889	1,077

	állati táplálékot készítő	növényi táplálé- kot készítő	italokat készítő
Sziléziában	69	1,691	407
Galicziában	828	4,204	1,011
Bukovinában	1	373	77
Nem-magyar tartományok	4,409	51,709	7,598
Magyarországban	989	19,153	1,613
Horvát-Tótországban	38	1,221	29
Erdélyben	111	1,475	256
Dalmátországban	2	741	77
Magyar tartományok	1,140	22,593	1,975
Egész birodalom	5,549	74,302	9,573

A Végyvidéken az ide való önálló iparosok összes száma 4.087 volt.

B.) Gépek, szállító-eszközök, készülékek, műszerek gyártása.

Kivált az ezen csoportozat alá tartozó tárgyak gyártásában 1863 óta pangás állott be. A megrendelések és kelendőség általános csökkenése mellett legtöbb gyárban és műhelyben megszoríták a termelést, s a munkások kisebb nagyobb részét elbocsáták. *Haswel* és *Sigl* bécsi gépgyáraiban s a bécs-ujhelyi gépgyárban 1860 — 1862-ig együtt véve legalább 2800 munkás dolgozott, 1864 végén pedig a munkások száma csak 1200 volt. S így más gyártulajdonosok is kényszerültek a munkások számát leszállítani, nevezetesen Pesten is.

Tulajdonképi gépgyár 112 van az osztrák birodalomban, közülük mintegy 40 gőzgépeket, az említett két bécsi és a bécs-ujhelyi gyár pedig mozdonyokat készít.

A belföldi gépgyártás előmeneteléről a következő kimutatás tesz tanuságot :

Az egész birodalomban volt gőzgépek száma ez :

	1852-ben		1863-ban	
	gép	lóerő	gép	lóerő
A termelési ágakban alkalmazott álló és mozgó gépek	788	10,646	3,791	59,382
Mozdonyok	440	29,248	1,329	264,465
Hajógépek	106	13,059	294	40,000
Összesen	1,334	52,953	5,414	363,847

Tehát a 12 év alatt a gépek 400, a lóerő 700 százalékkal szaporodott.

Mennyire maradt el az osztrák birodalom a gőzgépek alkalmazásában is pl. Porosz- és Franciaország mögött, a következő egybeállításból látható.

Az alkalmazott gőzgépek száma és lóereje:						
	Ausztriában (1863)		Poroszországban (1860)		Franciaországban (1859)	
	gép	lóerő	gép	lóerő	gép	lóerő
A mezeti gazdaságnál . . .	358	3,284	243	4,180	937	4,011
a bányászathoz	461	10,581	1,528	60,387	2,190	51,674
a műiparnál	2,841	44,410	4,955	72,214	10,383	111,254
a kotrásnál és víziműveknél	131	1,107	—	—	181	2,228
Összesen	3,791	59,382	6,726	136,781	13,691	169,167

A termelési gépek között 391 mozgó gőzgép (locomobile) van 3049 lóerővel, azokból 326 gép 2485 lóerővel a mezeti gazdaságnál van alkalmazva (leginkább Magyarországon és Lombard-Velencében). A 3791 termelési gőzgép ekkép oszlott el az egyes országok között: 1863-ban alkalmazva volt:

	A mezeti gazdaságnál		A bányászathoz		A műiparnál		A kotrásnál és víziszivattyúzásnál	
	gép	lóerő	gép	lóerő	gép	lóerő	gép	lóerő
Alsó-Ausztria	—	—	12	159	354	5,162	38	496
Felső-Ausztria	—	—	—	—	24	238	3	13
Salzburg	—	—	—	—	3	28	—	—
Stájerország	—	—	14	153	140	3,483	12	96
Karintia	—	—	6	90	42	1,177	4	16
Krajna	—	—	1	60	16	197	4	28
Isztria	4	40	—	—	38	801	—	—
Tirol	—	—	—	—	21	231	3	6
Csehország	8	64	225	4,356	933	13,755	25	165
Morvaország	2	11	58	1,720	497	6,973	13	65
Szilézia	1	6	87	2,593	162	2,368	1	2
Galiczia	1	8	30	968	91	1,318	2	14
Bukovina	2	18	1	12	2	78	24	160
Nem-magyar tartom.	18	147	434	10,111	2,323	35,809	129	1,061
Magyarország	194	1,603	26	454	433	7,236	—	—
Erdély	—	—	—	—	13	240	—	—
Horvát-Tótország	8	58	1	16	18	477	—	—
Végvidék	—	—	—	—	16	181	—	—
Dalmátország	—	—	—	—	2	28	—	—
Magyar tartományok	202	1,661	27	470	482	8,162	—	—
Lombard-Velence	138	1,476	—	—	36	439	2	46
Egész birodalom	358	3,284	461	10,581	2,841	44,410	131	1,107

Ezen 3761 gőzgép közül 3064 vagyis 81% a belföldön készült, 727 vagyis 19% pedig a külföldről hozatott be.

A belföldön készített s a külföldről behozott gőzgépek ekkép oszlanak el az egyes országok között :

	belföldön készült		külföldről hozatott be	
	gép	lóerő	gép	lóerő
Alsó-Ausztria	353	4,597	51	1,220
Felső-Ausztria	23	213	4	38
Salzburg	1	6	2	22
Stájerország	139	3,117	27	615
Karintia	49	1,172	3	111
Krajna	18	234	3	51
Isztria	30	616	12	225
Tirol	10	63	14	174
Csehország	1,034	13,937	157	4,403
Morvaország	533	7,537	37	1,232
Szilézia	210	4,346	41	623
Galiczia	79	1,509	45	799
Bukovina	5	108	—	—
Nem-magyar tartományok	2,494	37,455	396	9,513
Magyarország	428	6,261	249	3,192
Horvát-Tótország	13	329	14	222
Erdély	10	182	3	58
Végvidék	15	173	1	8
Dalmátország	—	—	2	28
Magyar tartományok	466	6,945	269	3,508
Lombard-Velenceze	114	1,307	62	654
Egész birodalom	3,064	45,707	727	13,675

A belföldön készült gőzgépek közül gyártatott :

	gép	lóerő		gép	lóerő
Alsó-Ausztriában	896	12,544	Csehországban	1,177	15,836
Felső-Ausztriában	11	55	Morvaországban	605	11,553
Salzburgban	1	6	Sziléziában	20	721
Stájerországban	101	1,747	Galicziában	15	101
Karintiában	12	24	Magyarországban	91	1,422
Krajnában	3	13	Erdélyben	2	48
Isztriában	21	733	Lombard-Velenczében	102	845
Tirolban	7	57			

Tehát általában és aránylag legtöbb gőzgép Alsó-Ausztriában, Cseh- és Morvaországban készült.

Magyarországban különösen a mezőgazdasági gépek és szerszámok gyártása indult meg szépen, Budapesten 20 gépgyár van,

melyek túlnyomólag gazdasági gépeket készítenek, s hasonló gépgyárak az ország más vidékein, Temesvár, Soprony, Mosony, Óvár stb. városokban is vannak. De a mostoha körülmények a magyar gyárosokat még inkább sujtják, mint pl. a bécsieket. — 1866-ban egy részvénytársaság nagyobbszerű gépgyár felállítását tervezte Pesten.

A vasutakon alkalmazott gőzmozdonyok száma 1863-ban 1329 volt 264,465 lóerővel. Ezekből 871 mozdony 175,989 lóerővel a belföldön készült s 458 mozdony 88,476 lóerővel külföldről hozatott be. Gőzmozdonyokat csak az állami vasúttársaság bécsi gyára, továbbá Sigl gépgyára Bécsben és Bécs-Ujhelyen, az Erzsébet császárné vasúttársaság bécsi műhelye s a Délállami vasúttársaság veronai műhelye készítenek.

Hajógép 1863-ban összesen 294 volt alkalmazva 40,000 lóerővel, és pedig 115 gép 24,486 lóerővel folyami, s 179 gép 15,514 lóerővel tengeri hajókon. A hajógépek nagyobb része a külföldről hozatott be, t. i. 219 gép 26,936 lóerővel. Hajógépeket a trieszti és fiumei műhelyek, Fletscher bécsi, Sigl bécsi, Ruston prágai gyarai s a Dunagőzhajózási társaság óbudai gyára készítenek.

Szállító eszközt, különösen vasuti készüléket szintén sokat még a külföldről hoznak be; Bécsben és Szimeringben létező 4 gyár, Csehországban a szmichovi és karolinavölgyi, Sziléziában a troppai s Magyarországon a resiczai gyárak foglalkoznak vasuti kocsik készítésével. *Ganz* vasöntődjé Budán kivált a vasuti kocsikra való vaskerekek készítéséről híresült el, s e tekintetben minden külföldi gyárral megállja a versenyt; igen sok vaskerekeket készített már német, orosz stb. társaságok megrendelésére, s 1865 végén Szicília részéről is kapott megrendelést, az angolok felett nyervén az elsőséget.

Jeles s külföldön is kelendőségnek örvendő hintókat Bécs, Prága, Pest, Temesvár városokban, közönséges hintókat, kocsikat, szekereket stb. a birodalom minden vidékein készítenek.

Hajógyár vagy 30 van, melyekben évenként mintegy 500 tengeri hajó készül. A hadi hajók a polai s kivált a muggiai műhelyekben, a tengeri gőzösök a Lloyd-társulat trieszti hajógyárában, a folyami gőzösök a Dunagőzhajózási társaság óbudai főgyárában s korneuburgi, pancsovai és turnszörényi fiók műhelyeiben készíttetnek és tataroztatnak ki. Az óbudai gyártelepen 11 gőzgép működik, 9 külön műhelyében 1300—1400 munkás dolgozik.

Más hajógyárak Linczbén, Floridszordfban és Klosterneuburgban vannak. Kisebb hajóépítő műhelyek Csehországban a Moldva és Elba, Galicziában a Dnjeszter, Magyarországon a Duna és Tisza melletti városokban (kivált Szegeden) vannak; tengeri hajókat Fiumében, Bukariban, Portoréban, az isztriai és dalmát tengeri városokban készítenek.

Az órágyártás csekély, óramiveseink többnyire csak a külföldön készült órarészek összeállításával s a kész órák igazításával foglalkoznak; azonban Bécs, Prága, Pest, Grác stb. városokban ingás és toronyórákat egészben is készítenek.

Tudományos czélokra szolgáló eszközöket és készülékeket Bécs, Prága, Pest, Lemberg, Grác városokban készítenek, de ezen belföldi készítmények a külföld jelesebb műhelyeiből valókkal többnyire nem versenyezhetnek.

Hangszereket leginkább Bécs, Prága, Salzburg, Pest stb. városokban készítenek; a bécsi zongorák s Beregszász zongorái híresek; Brandl Pesten jeles hegedűket készít.

Az ezen csoportozathoz számított tárgyak készítésével az egész birodalomban körülbelül 130,000 munkás foglalkozik s évi készítményeik pénzértéke vagy 110 millió ft.

Az ide tartozó készítmények évi kivitele 1858—1862-ig átlagosan 6.₂₄, behozatala pedig 4.₈₅ millió ftra rúgott.

A gépek, kocsik és hajók gyártásánál általában alkalmazott gézgépek száma 1863-ban ez volt:

Alsó-Ausztriában	44 gép	647 lóerő	Morvaországban	16 gép	119 lóerő
Felső-Ausztriában	4 „	32 „	Sziléziában	7 „	32 „
Stájerországban	6 „	76 „	Galicziában	3 „	24 „
Isztriában	27 „	624 „	Magyarországban	16 „	192 „
Tirolban	1 „	4 „	Horvát-Szlavonorsz.	1 „	18 „
Csehországban	34 „	297 „	Egész birodalom	159 „	2,085 „

A mozgatók, gépek és géprészek, szerszámok és készülékek (I), továbbá a matematikai, természettani, szemészeti, sebészeti eszközök és hangszerek (II) s végre a szállító eszközök (III) önálló gyártóinak száma 1862-ben ez volt:

	I.	II.	III.
Alsó-Ausztria	206	1,321	1,203
Felső-Ausztria	49	307	825
Salzburg	18	86	146
Stájerország	35	306	676

Karintia	—	86	324
Krajna	5	26	102
Isztria	2	41	72
Tirol	12	200	303
Csehország	273	1,053	3,684
Morvaország	111	312	1,424
Szilézia	42	61	355
Galiczia	9	203	449
Bukovina	2	20	143
Német-szláv tartományok	760	4,022	9,706
Magyarország	131	617	4,394
Horvát-Tótország	16	45	374
Erdély	4	43	160
Dalmátország	—	7	20
Magyar tartományok	151	712	4,948
Egész birodalom	911	4,734	14,654

A Végvidéken összesen az ide való gyártmányok készítésével 567 önálló iparos foglalkozott.

C.) A fémárúk gyártása.

A különböző fémek feldolgozásával foglalkozó iparágak szoros kapcsolatban vannak a gépek, készülékek, eszközök és szerszámok készítésével s egyszersmind a bányászattal és kohászattal is. Az osztrák birodalomban s különösen Magyarországon ezen iparágak sem fejlődtek még ki kellőleg. Legnagyobb jelentőségű csoportban a vasnak feldolgozása.

Magyarországban a vasgyárak nagy részt a vasolvasztókkal vannak kapcsolatban. Összesen körülbelül 87 olvasztókemence, 127 higgasztó, 23 kavaró, 20 forrasztó, 4 láng-, 5 kupolkemence, 28 hengermű, 65 gyújtóhámozó, 28 másféle hámozó, 4 vasöntőde, 9 gépszeg és edénygyár, 33 szeg-, szer-, s egyéb kovácsműhely van a bányavidékeken. Legtöbb vasgyártmány a rhóniczi, pohorellai, dernői, krompachi, ozdi, metzenzéfi, diósgyőri, podheringi, betléri, rimabrezói, turja-remetei műhelyekben készül.

Erdélyben igen sok (138) apró vasmű-telep van, melyek azonban jobbra csak nyers és nyújtott vasat, közönséges öntvényeket, durva aczelt s közönséges gazdasági szerszámokat készítenek, csak a govasdiai, topliczai, kudsiri és sebeshelyi hámozókban készítenek nagyobb mennyiséggel holmi vasárúkat.

Az egész birodalomban 1864-ben termeltetett : vaslemez és bádóg 415,000, másféle nyújtott vas 2.880,000, aczél 383,000, sod-

rony 104,000, vassín 470,000 vámegyleti mázsa. A nyersvas termelése 11.₈, a lemezek és bádóg, sodrony és egyéb nyújtott vas termelése 9.₆, a vassínké pedig 32.₇ százalékkal kisebb volt, mint 1863-ban. Az 1864-diki év arról nevezetes a vasiparra nézve, hogy az aczél készítésénél a Bessemer-féle eljárást, mely Svédországban nagy sikerrel alkalmaztatik, Schwarzenberg herceg turrachi vasműtelepeiben (Stájerországban), Rauscher és társai hefti vasműtelepeiben (Karintiában), a cs. k. szabadalm. déli állami vasúttársaság gráci vassínhengerdéjében s a neubergi kincstári-vasműtelepben kezdék meghonosítani.

Legtöbb öntvény Csehországban, Morvaországban, Sziléziában és Stájerországban készül. Sodronygyár Alsó-Ausztriában 7, Felső-Ausztriában 4, Stájerországban 2 van. Legtöbb szeg Alsó- és Felső-Ausztriában (Steyr városban), Stájerországban és Morvaországban készíttetik. Tűgyár csak 4 van: Fischamend, Hainburg, Füssen (Tirol) és Schönberg (Morvaország) városaiban, Legtöbb vas- és aczélgyártó műhely Felső-Ausztriában Steyr városban van, különösen sok kaszát, sarlót stb. készítenek ott. Felső-Ausztriában 50, Alsó-Ausztriában 26, Stájerországban 32 kaszagyár van; kaszát Magyarországon is sokat készítenek, pl. Pohorellán. A fegyvergyártás Bécs, Prága városokban s általában Alsó- és Felső-Ausztriában vizágzik leginkább.

A rézművek gyártása legjelentősebb Alsó-Ausztria, Cseh- és Morvaországban. Sárgaréz, pakfong, kínai ezüst és bronz művek leginkább Alsó- és Felső-Ausztriában, Stájer- és Csehországban készíttetnek. A nemes fémek feldolgozásával leginkább a fővárosokban foglalkoznak az arany- és ezüstmivesek, ötvösök és ékszerészek. Az arany és ezüst árúkra nézve Bécsben két nagyszerű gyár van, egyik Bolzianié, másik Notz Bernáté. Hazánk mindezekre nézve még hátra áll. Sopronyban egy tűzfecskendő-gyár van, Pesten egy gyárban kerti fecskendőket, másban tűzmentes pénztárakat készítenek: Pozsonyban, Pesten harangokat is öntenek; betüöntöde az egész birodalomban 56, Pesten 3, Budán 2, Temesvárott 1 s Pozsonyban is 1 van.

Az évi vasgyártmányok pénzértékét 50, az aczélgyártmányokét 12, a többi fémekből való gyártmányokét 30 millió fira becsülik.

A pénzverés a királyi jogok közé tartozik. 1857-től—

1863-ig a bécsi, körmöczi, károlyfehérvári és velencei pénzverdekben összesen 916.887,100 darab rézpénz veretett, melyek összes értéke 9,613,581 ft. Arany és ezüsből ugyan azon idő alatt 325.429,180 különböző pénzdarab veretett, melyek pénzértéke mintegy 250 millió ft. Nevezetesen 1863-ban 9.956,617 darab ezüstpénz, 1.643,750 darab ezüst váltópénz, 1.433,013 darab tallér s 3.245,103 darab arany veretett ki, összesen mintegy 27 millió ftnyi értékben. 1864-ben arany és ezüst pénz 19.⁰⁴⁹, nov. és decz. havakban 2.⁵³¹ mil. ft, rézpénz 1863-ban 126,924, 1864-ben 314,514 ft veretett ki.

A fémek és fémárúk gyártásánál alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban ez volt :

	gép	lóerő		gép	lóerő
Alsó-Ausztria	53	737	Magyarország	64	2,100
Felső-Ausztria	5	95	Horvát-Tótország	1	25
Stájerország	90	2,783	Erdély	7	184
Karintia	40	1,161	Végvidék	11	133
Isztria	1	6			
Csehország	103	2,761	Magyar tart.	83	2,442
Morvaország	84	2,418	Egész birodalom	487	13,347
Szilézia	21	795			
Galiczia	7	147			
Nem-magyar tart.	404	10,905			

A Magyarországbán levő 64 gőzgép közül 56 a vasárúk gyártásánál van alkalmazva, nevezetesen :

	gép	lóerő		gép	lóerő
nadrági telep	4	90	pesti gépgyárak	3	22
resiczai „	13	466	budai vasöntőde	2	26
aninai „	13	358	soproni gépgyár	1	10
rimamurányi telep	4	164	pesti tűzmentes pénztár		
tapolczai „	1	18	gyára	1	4
czirókabélai „	3	76	pesti vasöntőde	1	10
borossebesi „	2	53	pesti sodronygyár	1	3
rhóniczi „	3	62	pesti ólomárúgyár	1	2
pécsi „	3	64			

1862-ben a vas és vasárúk gyártóinak száma ez volt :

Alsó-Ausztria	5,059	Tirol	1,993	Magyarország	12,315
Felső-Ausztria	2,884	Csehország	12,805	Horvát-Tótország	1,087
Salzburg	463	Morvaország	5,053	Erdély	421
Stájerország	2,711	Szilézia	1,198	Dalmátország	279
Karintia	1,338	Galiczia	2,641	Magyar tart.	14,102
Krajna	924	Bukovina	389	Egész birodalom	51,950
Isztria	388	Nem-magy. tart.	37,848		

Egyéb nemtelen fémekből való árúk gyártói :

Alsó-Ausztria . . .	128	Tirol	130	Magyarország . .	365
Felső-Ausztria . . .	111	Csehország	187	Horvát-Tótország .	44
Salzburg	30	Morvaország	71	Erdély	45
Stájerország	64	Szilézia	16	Dalmátország . . .	11
Karintia	39	Galiczia	145	Magyar tart. . . .	465
Krajna	11	Nem-magyar tart. . .	959	Egész birodalom . .	1,424
Isztria	18				

A nemes fémekből való s ötvözött árúk gyártóinak száma :

	nemes fém	ötvözött árúk		nemes fém	ötvözött árúk
Alsó-Ausztria . . .	690	1,186	Szilézia	16	67
Felső-Ausztria . . .	78	182	Galiczia	142	324
Salzburg	21	55	Bukovina	12	26
Stájerország	51	149	Nem-magyar tartom.	1,538	4,049
Karintia	12	50	Magyarország . . .	384	844
Krajna	9	40	Erdély	37	82
Isztria	64	75	Horvát-Tótország .	28	61
Tirol	107	195	Dalmátország . . .	63	57
Csehország	273	1,423	Magyar tartományok	512	1,044
Morvaország	63	277	Egész birodalom . .	2,050	5,093

A Végvidéken az ide való készítmények előállításával összesen 1,765 iparos foglalkozott.

Az összes fémárúkból 1858-tól—1862-ig az átlagos évi behozatal pénzértéke 14, a kivitel pénzértéke pedig 14,7₂ millió ftra rúgott.

D.) Az agyag, üveg és kőárúk gyártása.

Itt először is a téglavetés említendő. A téglavetőhelyek száma és készítményeiknek mennyisége hivatalos adatok szerint ez :

	tégla- vetés	téglaszám millió db.		tégla- vetés	téglaszám millió db.
Csehország	1,464	236	Salzburg	17	3
Morvaország	334	67	Bukovina	9	2
Alsó-Ausztria	309	124	Nem-magyar tartom.	2,708	533
Stájerország	154	18	Magyarország . . .	610	185
Felső-Ausztria . . .	146	7	Erdély	260	13
Galiczia	86	25	Horvát-Tótország .	63	6
Krajna	60	8	Végvidék	42	3
Szilézia	42	18	Dalmátország . . .	18	1
Karintia	39	6	Magyar tartományok	993	208
Tirol	26	5	Egész birodalom . .	3,701	741
Isztria	22	13			

Legnagyobb szerűbb téglavetések Bécs környékén, Pesten és Budán vannak. 1866-ban a Rákoson, 6 téglavetőben, 12,419,697 db téglát égettetett. Erdélyben kivált a marosvásárhelyi téglavetés tűnik ki. Újabb időben helyenként ugynevezett alagsöveket is készítenek.

Az agyagpipák készítése kivált Magyarországon van elterjedve, Pesten, Pápán, Bonyhádon, Szigetváron, Selmeczbányán stb. Bécs-Ujhelyben is készítenek ily pipát.

Ugynevezett terracotta, terralith (siderolith) árúkat Alsó-Ausztriában 3, Salzburgban 1, Csehországban 10, Sziléziában 2, Pesten 1 gyárban készítenek.

Köedénygyár az egész birodalomban 54, Csehországban 10, Magyarországon 13, Erdélyben 5 van.

Porcellángyár Csehországban 12 van; ott és Sziléziában a legjelesebb porcellán edényeket gyártják. Híresek a bécsi kincstári, (mely már 1718 óta áll fenn, legújabban eladatott) s a sinai porcellánt nagy sikerrel utánzó herendi porcellángyárak. Magyarországon a herendin kívül még csak egy porcellángyár van, t. i. Telkibányán. Csehországban Reichenberg környékén 4 gyárban porcellán pipát készítenek.

Agyagárúk készítésével összesen vagy 56,000 ember foglalkozik, évi készítményeik pénzértéke körülbelül 28 millió ft.

A különböző agyagárúkból évenként átlagosan 37,874 mázsát vitetik ki, e között vagy 10,000 mázsát porcellán áru van; a behozatal körülbelül még egyszer annyit tesz.

Üvegcsűr és üveggyár az 1857-diki hivatalos adatok szerint 201 van, s az évenként előállított nyersüveg 482,520 mázsát. Ebből jut.

	üveg- csűr	nyersüveg mázsá		üveg- csűr	nyersüveg mázsá
Csehországra	83	228,090	Tirolra	5	15,870
Galiczia s Bukovinára . .	21	34,730	Karintia és Krajnára . .	5	15,110
Morva és Sziléziára . . .	14	42,480	Nem-magyar tart.	155	400,600
Stájerországra	13	30,560	Magyarországra	33	56,660
Alsó-Ausztriára	8	22,790	Erdélyre	9	16,710
Felső-Ausztria és Salz- burga	6	10,170	Horvát-Tótországra . .	4	8,550
			Magyar tartományok. . .	46	81,920
			Egész birodalomra . . .	201	482,520

Újabb adatok a nyersüveg évi termelését több mint 600,000 mázsára teszik. Legtöbb s legjobb üveg Csehországban állítatik elő. Tüzelésre az üvegcsűrökben már a kőszén is kezdik használni.

ni; Csehországban 11, Stájerországban 6, Morva- és Magyarországon egy-egy üvegcsűrben tüzelnek kő- és barnaszénnel. 1865-ben Eibiswaldban (Stájerorsz.) állítottatott fel a szénbányák közvetlen szomszédságában egy nagy üvegyár. Halleinban egy üvegyárban, mely igen szép üvegtéglát készít, fagázzal tüzelnek. Magyarországon a zlatnói üvegcsűr az opál módjára színtjászó üveg edények készítéséről nevezetes; jeles üveget a szihlai, kiskocholnai stb. üvegcsűrök is készítenek.

A nyers üveg nemesítése, csiszolása, köszörülése, aranyozása stb. részint az üvegcsűrökkel összekötött gyárakban, részint önálló műhelyekben történik. A 201 üvegcsűr között 70 gyár van. Az üvegfinomítás és köszörülés fővidékei Csehországban Hajda és környéke, Steinschönaue és Gablonz környéke (Morschenstern és Tannwald). Ez utóbbi helyeken a színes üvegből való apró árúk (gombok, hamis drágakövek, gyöngyök stb.) készíttetnek. Üvegyöngyöket kivált Murano szigeten Velence közelében készítenek, mely most nem tartozik többé a birodalomhoz.

Az üvegiparral összesen mintegy 50,000 ember foglalkozik s évi készítményeik pénzértéke vagy 17 millió ft.

Az 1855—1864-diki átlag szerint évenként 29,221 mázsa legközségesebb, 51,679 mázsa közönséges, 35,395 mázsa középfinom, 59,610 mázsa finom üveg és üvegárú s 1,657 mázsa nagy tükkör vitetik ki. 1864-ben összesen 232,732 mázsa üveg és üvegárú vitetett ki, s pénzértéke 12,338,958 ft volt; a behozatal 1864-ben csak 29,248 mázsát tett.

A többi föld- és kőpémeket illetőleg, melyek iparos czélokra szolgálnak, megemlítendő a mész, mely a hegyes vidéken igen sok helyütt égettetik; a cementmész, mely különösen Kufstein környékén Tirolban, Bécs és Prága környékén és Csernovicz mellett Tótországban készíttetik; a gipsz, mely leginkább Salzburgban, Tirolban és Sziléziában termeltetik.

Az építésre való köveket rendesen csak a fővárosok környékén fejtik iparszerűleg, nálunk legnagyobb szerű kőbányák Pest és Sopron megyékben vannak. Különböző faragó köveket a birodalomnak vagy 340 kőbányájában fejtenek; márványbányák Salzburg, Tirol, Alsó-Ausztria, Isztria és Dalmátországban, Magyarországon is vannak. A magyar márványbányák közül legnagyobb szerűek a Piszke, Almás, Stomfa és Pécs környékein levők. Fedő

palát leginkább Sziléziában (Dürstenhof), Csehországban (Rabenstein) és Tirolban (Fliersch) fejtenek. Ujabb időben Pozsony közelében Máriavölgyén támadtak nagyszerű palabányák s 1863 óta egy palatábla-gyár. Ez Bontoux, a délállami vasúti társaság üzleti igazgatójának műve. Nehány gőzgép s vagy 300 ember dolgozik benne; naponként 10,000, tehát évenként 3 millió db. palatáblát készítenek, s ezek nagyon kitünők.

Jeles malomköveket Alsó-Ausztriában Krems környékén, Magyarországon Geletneken, Fónyon és Sárospatakon, Budán is (Blum gőzmalmában), nyernek és készítenek.

Többféle drágaköveket üvegből Csehországban készítenek; a természetesen előforduló drágakövek közül legbecsesebb a nemes opál, mely Vörösvágásnál Sáros megyében találtaik.

Egy 1856-ra vonatkozó hivatalos kimutatás az évenként előállított nyers kövek és kőárúk pénzértékét az egész birodalomban Lombard-Velenczével együtt 38.442,000 ftra teszi; ebből esik az építésre és kavicsolásra való nyers kövekre 8₅, a faragott kövekre 15, a márványokra és esiszolt kövekre 8, a palákra 0₅, a félnemes és drága kövekre 1, az égetett mészre 5, a gipszre 0₄ millió s a súlypátra és krétára 42,000 ft.

Az agyag, üveg és kő árúk készítésénél alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban ez volt:

	gép	lóerő		gép	lóerő
Alsó-Ausztria	7	135	Morvaország	1	12
Stájerország	1	20	Szilézia	3	34
Karintia	1	8	Galiczia	1	8
Krajna	1	1	Nem-magyar tartományok	37	451
Isztria	1	12	Magyarország	2	12
Csehország	21	221	Egész birodalom	39	463

Az önálló iparosok száma pedig 1862-ben ez volt:

	agyag- árúk	üveg s üvegárúk	egyéb kő és földárúk
Alsó-Ausztria	1.009	86	569
Felső-Ausztria	423	2	315
Salzburg	49	2	121
Stájerország	801	15	108
Karintia	186	2	12
Krajna	220	2	92
Isztria	32	—	45
Tirol	194	5	110
Csehország	3.689	603	1,131

	agyag- árúk	üveg s üvegárúk	egyéb kő és földárúk
Morvaország	1,298	17	361
Szilézia	231	3	169
Galiczia	967	19	81
Bukovina	151	4	37
Nem-magyar tartományok	9,250	760	2,957
Magyarország	2,644	37	558
Horvát-Tótország	317	49	20
Erdély	362	5	324
Dalmátország	5	—	19
Magyar tartományok . . .	3,328	91	921
Egész birodalom	12,578	851	3,878

A Végvidéken az ide való iparágakból összesen 397 önálló iparos volt.

E.) A vegytermények gyártása.

Különböző vegytermények Sziléziában a hruschai, Csehországban az aussigi s 7 más, Alsó-Ausztriában a liesingi s 9 más, Isztriában a hrastnigi, nálunk a fiumei, új-moldovai, nagyszombeni, bazini, pesti gyárakban és sok más kisebb műhelyben készítenek. Festékeket és festőszereket leginkább Alsó-Ausztriában, Csehországban és Sziléziában, de Pesten is (két gyárban) állítanak elő. Karintiában különösen ólomszénegetet (czeruzát) készítenek több gyárban.

Olajt aránylag Csehországban gyártanak legtöbbet, ott 10 nagyszerű olajgyár levén; Magyarországon 9 efféle gyár van, kisebb olajsajtoló sok helyütt találtatik. A szappan- és gyertyagyártás Bécs, Prága, Trieszt, Pest városokban emelkedett. Bécsben és környékén 29 nagyobb szappan- és gyertyagyár van. Nálunk Pesten, Nagy-Szebenben és Temesvárott vannak sztearingyertya-gyárak, újabban Pesten, Újpesten és Oraviczán paraffin-gyertyagyárak is keletkeztek. Sztearingyertya az egész birodalomban mintegy 150,000 mázsa termeltetik. A szegedi szappan hajdani híréből sokat veszített.

Keményítőgyár Csehországban 10, Morvaországban 2, Magyarországon 4 van.

1854 óta a világítógáz gyártása is hamar elterjedt, Csehországban, Galicziában s másutt photogént, kamphint, paraffint készítenek s kőolajt finomítanak.

Különböző illatszereket Alsó-Ausztriában 3, Stájerországban 2 gyárban s más kisebb műhelyekben készítenek.

A gyűjtőszerek gyártásában Ausztria némi elsőséget vívott ki magának. Gyufákat különösen Csehországban, Alsó-Ausztriában és Stájerországban gyártanak, de Pesten, Pozsonyban, Besztercebányán, Brassóban stb. is vannak gyufa-gyárak. Lőgyutacsokat a parukarkai gyárban Prága mellett készítenek.

A tulajdonképi vegytermények közül némelyeket felsorolunk az évi termelési mennyiséggel:

kénsav	250,000 mázsa	kéksavas vaskáli . . .	6,600 mázsa
oleum	45,000 „	széksó	60,000 „
sósav	135,000 „	glaubersó	106,000 „
salétromsav	26,000 „	szalmiaklél	2,000 „
arszénes sav	2,400 „	szalmiak	1,100 „
borsav	1,200 „	kénsavas ammoniak . .	4,110 „
tömített eczetsav . . .	1,000 „	foszforsavas ammoniak	400 „
czitromsav	40 „	mészhalvag	15,000 „
bórsav	5 „	timsó	40,000 „
foszfor	1,120 „	keserű só	1,800 „
salétrom	24,800 „	vasgálicz	73,000 „
borkő (finomított) . .	12,300 „	eczetsavas vas	13,000 „
kénsavas káli	1,200 „	rézgálicz	6,000 „
arszénsavas káli . . .	1,350 „	ólomszéneg	36,006 „
kovasavas káli	1,400 „	ólomeczukor	10,000 „

A vegytermények gyártása egészben véve még nem fedezi a belszükségletet, jóllehet egyik másik czikkből tetemes a kivitel, mégis a behozatali többlet évenként 10—12 millió ftra rúg. Az ide tartozó iparágakban összesen vagy 50,000 munkás van elfoglalva; évi készítményeik pénzértékét 50 millió ftra teszik. Az alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban ez volt:

	gőzgép	lóerő		gőzgép	lóerő
Alsó-Ausztria	37	242	Szilézia	5	36
Felső-Ausztria	2	6	Galiczia	3	33
Stájerország	3	72	Nem-magyar tartományok	117	957
Krajna	1	6	Magyarország	21	268
Isztria	4	40	Horvát-Tótország	1	12
Csehország	48	460	Erdély	3	16
Morvaország	10	122	Magyar tartományok . . .	25	296
			Egész birodalom	142	1,253

Az önálló iparosok száma 1862-ben volt :

	Szorosb értelem- ben vett vegytermények	Zsír, vilá- gító és gyújtószerek	Festé- kek	Egyéb vegyészeti cikkkek
Alsó-Ausztria	618	364	76	459
Felső-Ausztria	308	369	3	135
Salzburg	86	19	2	18
Stájerország	363	122	11	67
Karintia	79	36	4	20
Krajna	122	41	1	11
Isztria	83	164	—	7
Tirol	99	132	1	38
Csehország	443	1,032	29	638
Morvaország	237	458	3	320
Szilézia	77	61	5	80
Galiczia	170	619	10	198
Bukovina	13	25	—	25
Nem-magyar tartományok	2,698	3,445	143	2,016
Magyarország	622	1,247	8	144
Horvát-Tótország	46	68	—	7
Erdély	60	97	—	16
Dalmátország	52	472	—	1
Magyar tartományok	780	1,884	8	168
Egész birodalom	3,478	5,329	153	2,184

Azonkívül a Végvidéken 157 önálló iparos volt ezen ágakból.

F.) A fonás és szövés.

1. Len- és kenderfonás meg szövés. A len- és kendertermesztés legújabb időben gyarapodott, csak hogy úgy a termesztés, mint különösen a nyers termény kikészítése körül még nem járnak el mindenütt kellő gonddal, s azért különösen a jobb és finomabb lent jobbára a külföldről kell behozni. Mégis helyenként a len és kender áztatása, törése és tisztítása is nagyobb gonddal és gyárilag kezelteik már, s hívánatos, hogy az általában külön és nagyban történjék, s ne bizassék az egyes termesztőkre. A futaki urodalom-ban a kender már mesterséges áztatókban áztatják s gépek segítségével törik és tisztítják. Ennek következtén a futaki kender mászajáért általában 4 ftal többet adnak, mint más kenderért. 1866-ban Apatinban egy társulat az első magyar gőz kender-áztató műhelyt létesíté, melyben egy 120 lóerejű gőzgép van alkalmazva, s naponként 200 mázsa kender készíthetni el. Apatin és környéke már

eddig is vagy 80,000 mázsa nyers kendert termelt kedvező években, csakhogy rosszul volt elkészítve. Csehországban az Óriási hegységben, nevezetesen Adersbachban és környékén már több mint 40 lentörő műhely van, mindenikben hetenkint vagy 100 mázsa len töretik. Hires az Ötz völgyében Tirolban termesztett len is.

A len és kender fonása meg szövése Magyarországon, Galicziában és Bukovinában csaknem kirekesztőleg a mezei gazdák mellékes házi foglalkozása, s azért inkább hanyatlik, mintsem emelkedik. Ellenben a gyári fonás és szövés tetemesen gyarapodott, kivált a pamut árának nagy felszökkenése óta. A gyári lenfonás Csehországban, Morvaországban, Sziléziában és Felső-Ausztriában kapott fel. 1855-ben az egész birodalomban még csak 33 lenfonó műhely volt 82,000 orsóval, 1863-ban az orsók száma 210,000, 1864-ben pedig 327,000 volt.

Az orsók száma 1863-ban ekkép oszlott el :

Csehországban volt . . .	156,000	Sziléziában . . .	15,000
Morvaországban volt . . .	32,000	Felső-Ausztriában . . .	7,000

A lenfonás fővidéke az Óriási hegységben levő trautenau-i kerület Csehországban. Itt 1855-ben még csak 55,000, 1864-ben pedig 250,000 orsó volt működésben. Általában a reichenbergi kereskedelmi és iparkamara területén 1851-ben csak 5 lenfonóda volt 2000 orsóval, 1866-ban pedig 34 lenfonóda volt, melyekben 17 víz által hajtott kerék, 892 lóerejű, 46 gőzgép, 2758 lóerejű, működött; az orsók száma 202,518, a munkások száma 10,806; a felfont len és csepű 312,500 mázsa s az évenként gyártott lenfonal pénzértéke 10,336,575 ft. Azelőtt minden évben több lenfonal hozatott be, mintsem kivitetett, de 1861 óta a kiviteli mennyiség évről évre nagyobbodott s 1864-ben már 81,134 mázsát tett, míg a behozatal csak 32,294 mázsára rúgott. Átlagosan pedig 1855-től 1864-ig a lenfonal behozatala 33,906, kivitele 31,656 mázsa volt. Most leginkább csak igen finom fonalakat hoznak be a külföldről. A lenfonó orsók száma :

Nagybritanniában . . .	1.461,500	Német vámegegylet . . .	225,700
Franciaországban . . .	623,000	Belgium	195,000
Ausztriában	327,000		

A len szövés vagyis vászonkészítés is gyarapodott, kivált Cseh- és Morvaországban és Sziléziában. A szövés ugyan többnyire még kézi munka által történik, s a gép-szövőszékek még ritkák, de a cseh, morva és sziléziai takácsok ügyességök mellett

kiállják a versenyt a gépszövessel. A szövöszékek száma aránylag igen nagy, t. i., vagy 500,000.

Nagybritanniában	286,000	szövöszék van
Franciaországban	262,000	" "
Belgiumban	154,000	" "
Vámegelet	490,000	" "

Vászonból igen keveset hoznak be, a kivétel pedig a 1855—63-ki átlag szerint évenként 54,724, 1864-ben 104,408 mázsát tett. De leginkább közönséges lenárúk vitetnek ki; a nyomtatott, mintázott, kelmék, a paszományos, damaszt, batiszt, gáz, csipke stb. árúk kivitele csekély s nem mutat emelkedést.

Magyarországban a len- és kenderfonás meg szövés ugyan tetemes, de leginkább csak közönséges és durva árúk készítésére szorítkozik. A kötélverés jelentős. A fehérítés, festés, nyomtatás még a régi modorban eszközöltetik, hajdan a vászonfestés felső Magyarországon sokkal jelentősebb volt, mint most.

A len- és kenderárúk évi pénzértékét az egész birodalomban 150 millió ftra becsülik.

2. A pamutipar. Ez az északamerikai polgárháború következtében igen súlyos válságokon ment keresztül. A nyers gyapot vagyis pamut behozatala a birodalomba ez volt :

1831—1840 átlag évenként	213,715 mázsa	1861-ben	880,770 mázsa
1841—1850 " "	430,272 "	1862-ben	386,107 "
1851—1860 " "	724,461 "	1863-ban	334,640 "

Az amerikai polgárháború következtén a nyers gyapot ára 1862 óta roppant ingadozásokat mutatott s gyakran 4-szer 5-ször nagyobb volt mint 1861-ben. Ezen ingadozások az osztrák pamutiparosokat és kereskedőket még erősebben sújtották, mint az angolokat. S a válságok, az iparosok és kereskedők bukásai még 1865-ben, az amerikai háború bevégezte után is tartottak. Alsó-Ausztriában a válságos idő előtt 600,000 pamutfonó orsó s 12,000 munkás volt, 1865 elején már csak 20 gyárban fontak hetenkint 2—3 napon át 334,000 orsóval, s csak 2000 munkás volt elfoglalva. A szövők helyzete még rosszabb volt.

A pamutfonással leginkább Alsó-Ausztria és Csehországban foglalkoznak. 1859-ben összesen 162 fonóda volt 1.468,678 orsóval. Ezek ekkép oszlottak el :

	fonóda	orsó		fonóda	orsó
Alsó-Ausztria	49	551,932	Krajna	1	10,000
Csehország	75	548,670	Isztria	2	18,300
Tirol	21	217,072	Magyarország	1	2,100
Felső-Ausztria	10	90,772	Erdély	1	1,920
Stájerország	2	27,912	Egész birodalom	162	1,468,678

Jelenleg a gyapotfonó orsók számát 1._s millióra teszik, s ebből Alsó-Ausztriára 555,000, Csehországra 580,000 (reichenbergi kerület 360,000, egeri kerület 140,000, budweisi 14,000, prágai 72,000), Felső-Ausztriára 140,000 stb. esik. De a tetteleg működésben levő orsók száma alkalmasint jóval kisebb. A gyapotfonó orsók száma körülbelül ez :

Nagybritanniában	32 millió	Német vámegelet	2. ₃ millió
Éjszakamerikában	13 „	Ausztriában	1. _s „
Franciaországban	6. _s „	Svajczországban	1. ₇ „

A feldolgozott nyers pamut mennyisége volt :

	1860.	1864.
Nagybritanniában	10.836,000 mázsa	5.612,000 mázsa
Osztrák birodalomban	898,243 „	382,844 „
Többi Európában	7.178,000 „	3.677,000 „

Tehát a csökkenés Nagybritanniában 48.₂, Ausztriában 57.₂ a többi Európában 48._s százalékot tett.

A gyapotfonás Ausztriában nem fedezi a helyszükségletet, kivált finom és festett fonalakat hoznak be Angliából s Németországból. 1854-től 1863-ig az évi átlagos behozatal festetlen pamutfonalakban 115,488, festett fonalakban pedig 13,201 mázsát tett. 1864-ben amazokból 92,330, emezekből 8785 mázsa hozatott be.

A gyapotszövésben Csehország foglalja el az első helyet. A válság előtt vagy 70,000 szövőszék volt ottan, ezekből 55,000 kézi, 8400 regulator s 4700 ugynevezett erő-szövőszék. Az egész birodalomban vagy 80,00 szövőszék volt működésben. Ugy tartják, hogy egy kézi szövőszék 25, egy regulator 50 s egy erő-szövőszék 75 száz rőfnyi vég pamutszövetet készít egy éven át. Látni való, hogy a kézi szövés, mely Ausztriában még túlnyomó, nem versenyezhet a gépi szövéssel.

A pamutipar harmadik főága a szövetek beavatása, simítása, fehérítése, nyomatása. A pamutnyomás Csehországban (Prágában és Koszmanoszbán), Alsó-Ausztriában (Neukirchenben) és Vorarlbergben külön nagyszerű műhelyekben is történik. Számos apró pamutnyomtató van, de számuk az újabb

időben csökkent. Magyarországon a pamutiparnak alig találjuk még első kezdeteit, csak úgynevezett kártongyár van itt-ott, nevezetesen Ó. Budán 2, Szegeden 1. Az osztrák nyomtató gyárak leginkább csak közönséges pamutkelméket készítenek, s különösen a kártonban és batisztban tűnnek ki, de a finom és divatszerű kelméket Franciaország és Nagybritannia szolgáltatja; *Potter* Manchesterben egy maga évenként 1 millió véget gyárt, annyit, mint az egész osztrák birodalom. Ennek nyomtatott kártonkészítményei körülbelül 15 millió ftnyi pénzértéket képviselnek.

Ausztriában az összes gyapotiparral jelenleg körülbelül 300,000 ember foglalkozik s a gyapotárúk pénzértékét vagy 100 millió ftra becsülik. A gyapotárúk évi behozatala az 1854—1863-diki átlag szerint 5720, kivitele pedig 19,537 mázsa.

3. A g y a p j ú i p a r. A gyapjú f o n á s á v a l és szövésével gyárilag leginkább Cseh-, Morvaország, Szilézia- és Alsó-Ausztriában foglalkoznak. A gyapjúfonás főleg azon gyapjú feldolgozására s illetőleg azon fonalok előállítására szorítkozik, melyek gyaratolt fonaloknak (Streichgarn) neveztetnek s a posztóféle szövetekhez szükségesek; az úgynevezett fésült fonalok (Kammgarn) készítésével, melyekből mindenféle finom szövetek, női ruhakelmék, kendők, sálók, tibet, muszelin, kasmir, satin, orléans, lastings, mohair stb., s a butorokra való szövetek gyártatnak, csak 9 gyárban foglalkoznak. A gyaratolt fonalokat fonó orsók száma 600,000-re, a fésült fonalakra való orsók száma pedig 30,000-re tétetik.

A g y a p j ú f o n á s és s z ö v é s fővidékei Csehországban Reichenberg és környéke, Morvaországban Brünn és környéke, valamint Igló is, Sziléziában Bielitz, Jaegerndorf s Biala (ez már Galicziában van). Reichenbergben a finom posztóféle s más gyapjú vagy kevert divatkelmék, Brünnben a finom posztók és gyaratolt fonalú szövetek, Igló, Bielitz, Jaegerndorf és Biala városokban a közönségesebb és középfinom posztók készíttetnek. Az e városokban évenként feldolgozott gyapjúmennyiség és a gyártmányok pénzértéke ez :

	Feldolgozott gyapjú	A gyártmányok pénzértéke
Brünn	150,000 mázsa	35 millió ft
Reichenberg	52,000 "	12 " "
Bielitz-Biala	40,000 "	8 " "
Jaegerndorf	15,000 "	2,5 " "
Igló	10,000 "	1,3 " "

Alsó-Ausztriában főleg sálakat, fezféle török sipkákat, szőnyegeket stb. gyártanak. A többi tartományokban jobbra csak közönségs durva gyapjúárúkat készítenek, így különösen Magyarországon és Erdélyben. A g á c s i posztógyár s a Brassóban és Nagy-Disznódban levő posztósok meglehetősen boldogúlnak. Hali-na posztót, pokróczot, szűrt és gubát sok helyütt készítenek úgy Magyar-, mint Erdélyországban. A tótok és oláhok ruházati szükségleteiket többnyire házi fonásuk és szövésök által fedezik. Legujabban Sz. Fejérvárott egy gyár keletkezett, mely holmi posztóron-gyokból ugynevezett mesterséges posztót állít elő; Poroszországban 12 efféle gyár van.

A gyapjúiparral vagy 400,000 ember foglalkozik évi készit-ményeik pénzértéke 140 millió ftra becsültetik.

A gyapjúfonalok behozatala az 1854—1864-diki átlag szerint évenként 26,862 mázsa, ez többnyire fészült fonal. Az évi kivitel vagy 10,000 mázsa. Az összes gyapjúárú behozatala 1854-ben 5885, 1862-ben 9352, 1864-ben 11,240 mázsa volt, a kivitel pedig az 1855—1864-diki átlag szerint ez :

a közönséges és legközönségesebb árúkból 27,344, a középfinom árúkból 12,322, a finom és legfinomabb árúkból 5,617 mázsa. Az 1864-ben behozott gyapjúárú pénzértéke 4.397,100, a kivitt árúké pedig 19.119,692 ft.

4. A s e l y e m i p a r. Ez a pamutiparhoz hasonló válságokat szenvedett újabb időben, a selyembogarak betegsége miatt. Midőn még egész Lombard-Velence a birodalomhoz tartozott, ennek selyemipara igen jelentős volt, most bizony elég csekély. Jelenleg az egész birodalomban körülbelől 10,000 selyemgombolyító van csak, s ezekből Tirolra és Vorarlbergre 6000 esik. A selyemfonás és szövés főhelye Bécs. Itt 1855-ben 489 selyemgyár s ezekben 13,214 munkás volt, 1864-ben pedig már csak 257 selyemgyár 5753 munkással működött. Egész Alsó-Ausztriában vagy 7510 selyem-szövőszék van. Cseh- és Morvaországban szintén vannak gyárak, melyekben részint tiszta selyemből, részint selyem, pamut, és gyapju fonalakból való kevert árúkat készítenek. A birodalom selyemgyártmányainak évi pénzértékét azelőtt 25 millió ftra tették, most alig 10 millió ftra tehető. Hogy mennyire hanyatlott a selyemipar, mutatja azon tény, miszerint 1854 óta a selyemárú behozatala négyszerre növekedett, kivitelök pedig háromszorta kisebbedett. 1864-ben a kivitt selyemárú összes pénzértéke csak 6.104,000 ftot tett, a behozott selyemárú pénzértéke pedig 6.590,000 ftal nagyobb volt. 1854-ben a behozatali többlet még csak 1.026,150 ftra rügött.

Anglia selyemárúinak kivitele 7, a német vámegyleté 40, Franciaországé 155 millió ftot tesz.

5. Egyéb szövetek, csipkeverés, himzés. Egyéb szövetek aszbeszt, lószőr, kaucsukból stb. készítettnek. Ezekben nem tapasztalni előmenetelt. A csipkeverés kivált Csehországban, az Érczhegységben volt elterjedve. 1831 óta a csipkéket is gépekkel kezdék készíteni, s azóta a cseh csipkeverők keresete nagyon csökkent. Lassanként felhagytak vele, s a himzésre adták magokat, s most Csehországban, Alsó-Ausztriában, Sziléziában és Vorarlbergben már vagy 40,000 leány s nő foglalkozik himvarrással. A paszomántos árúk, zsinórok és gombkötői árúk készítése új lendületet vett azóta, hogy hazánkban ismét a magyar ruha lett divatossa.

Az arany és ezüst fonalakkból való czafrangok, rojtok s egyéb fonatok és szövetek leginkább Alsó-Ausztriában gyártatnak s tetemes kiviteli cikket is képeznek.

A különböző szövetek további feldolgozásával a mesteremberek, varrónők, divat- és pipereárusok, művirág-, napernyő-, esernyő-készítők stb. foglalkoznak. A mindinkább elterjedő varrógépek kivált a varrónők keresetét csökkentik.

Az összes szövetipar készítményeinek évi pénzértéke 450 millió ftra tehető.

Az 1858—1863-diki időszakban az átlagos évi behozatal és kivitel pénzértéke volt :

	behozatal	kivitel
Gyapotárúkból	1.762,000 ft	4.869,000 ft
Lenfonalakkból	2.975,000 „	2.750,000 „
Len- és kenderárúkból	0.316,000 „	8.191,000 „
Gyapjúfonalakkból	7.306,000 „	1.000,000 „
Gyapjú szövetekből	3.846,000 „	15.061,000 „
Selyemárúkból	6.440,000 „	5.243,000 „
Összesen	22.645,000 „	37,114,000 „

Tehát a kiviteli többlet 14.469,000 ft.

Az ezen csoporthoz számított iparágakban alkalmazott gépek száma 1863-ban volt :

	gép	lőerő		gép	lőerő
Alsó-Ausztria	63	1,368	Csehország	234	5,486
Felső-Ausztria	2	8	Morvaország	106	1,902
Stájerország	5	143	Szilézia	43	777
Krajna	3	91	Galiczia	10	155
Isztria	2	41	Magyarország	6	90
Tirol	12	160	Egész birodalom	486	10,221

A magyarországi 6 gőzgép közül 2 posztógyárban, 3 kelményomtatóban, s 1 vattagyárban volt alkalmazva.

Az önálló iparosok száma 1862-ben volt :

	gyapot- fonók és szövőők	len és ken- derfonók és szövőők	gyapjú- fonók és szövőők	selyem- fonók és szövőők	hímzett, kötött, horgolt stb. kelmék készítői	a szövött s egyéb kelmék feldolgo- zói
Alsó-Ausztria	931	2,426	142	320	1,155	9,682
Felső-Ausztria	741	1,881	64	6	151	3,047
Salzburg	31	409	30	—	36	512
Stájerország	160	1,270	120	1	95	2,813
Karintia	59	630	15	—	21	955
Krajna	46	77	46	—	11	395
Isztria	24	112	9	18	32	293
Tirol	274	1,015	44	249	208	1,245
Csehország	2,758	4,842	1,539	21	1,318	16,473
Morvaország	554	6,095	2,169	3	413	6,715
Szilézia	133	1,260	624	1	169	1,090
Galiczia	154	1,046	191	—	128	2,463
Bukovina	8	51	35	—	10	324
Nem-magyar tartom.	5,853	21,144	4,928	619	3,747	46,007
Magyarország	704	7,129	717	9	964	15,204
Horvát-Tótország	17	330	49	1	52	989
Erdély	151	495	143	—	41	490
Dalmátország	20	19	6	—	1	94
Magyar tartományok	892	7,973	1,015	10	1,058	16,777
Egész birodalom	6,745	29,117	5,943	629	4,805	62,784

A Végvidéken ez iparágakból összesen csak 1249 önálló iparos volt.

G.) Egyéb szerves anyagokat feldolgozó iparágak.

1. A b ő r g y á r t á s. Ez leginkább Alsó-Ausztriában, Isztriában, Cseh-, Morvaországban és Sziléziában virágzik; Galicziában is sok közönséges bőrt készítenek ki. Alsó-Ausztriában 47, Isztriában 8 b ő r g y á r van. Magyarországon Pesten kívül, hol 7 b ő r g y á r van,

különösen még Temesvárt, Sz. Fehérvárt, Pécsét, Veszprém, Tán, Losonc, Rozsnyó stb., Erdélyben pedig Brassóban és környékén foglalkoznak a nyers bőrök kikészítésével. De valamint az egész birodalomban, úgy különösen a magyar tartományokban a bőrgyártás még nem fejlődött ki úgy, mint kellene. Oka részint abban is keresendő, hogy a marhatenyésztés hanyag és elégtelen, s hogy a nyers bőröket sem nyúzzák le kellő gonddal, kivált a magyar tartományokban. Évenként sok nyers bőr hozatik be déli Oroszországból, a dunai fejedelemségekből s déli Amerikából; 1864-ben 121,000 mázsa nyers bőr hozatott be, 7.400,000 ftért, míg a nyers bőrök kivitele csak 57,00 mázsa s pénzértéke 5.5 millió ft volt. Kikészített közönséges bőrből az 1854—1863-diki átlag szerint évenként 49,187 mázsa hozatott be, ellenben csak 10,455 mázsa vitetett ki.

A kikészített bőrök feldolgozása holmi varga, csizmadia, cipész, nyerges, szilgyártó, keztyűs stb. árukká dicséretesb; Bécsben és Prágában különösen keztyűt és bőrből való mindenféle díszárúkat és csecsebecsákat készítenek. Bőr és mézgaárúkból a behozatal évenként 3818, a kivitel 6,607 mázsa volt 1854—1863-ig.

2. A papirgyártás. Ez néhány év óta mind jobban emelkedett s Alsó-Ausztriában, Cseh-, és Stájerországban többnyire már papirgyárak vannak, melyekben ugynevezett géppapirt gyártanak. Összesen 45 papirgyár, és vagy 200 papirmalom van a birodalomban.

A magyar tartományokban többnyire még ugynevezett papirmalmok vannak, s jobbára merített papirt készítenek. De néhány nagyobb szerű papirgyár is van már, ilyenek nevezetesen: a nagyszlabosi, hermaneczi és a fumei, mely utóbbinak jeles készítményeit többnyire a külföldre szállítják. Egészben véve az ausztriai papirgyártás még nem versenyezhet Anglia, Franciaország, Belgium s Németország gyártmányaival. Ausztria évenként mintegy 500,000 mázsa papirt gyárt, Nagybritannia papirgyártását pedig 2.5, Franciaországit 1.7, a német vámegeletét 1.5 millió mázsára teszik. Papir kárpitok, keretek, dobozok s különbféle papir díszárúk csak a bécsi, prágai, reichenai, gráci gyárakban készíttetnek, de azokra nézve is elmaradtak az osztrák iparosok. Ellenben játékkártyákat Bécs, Pest és más fővárosokban nagy mennyiségben készítenek, úgy hogy külföldre is sokat kivisznek. A papir és papirárúk évi átlagos behozatala 1854—1863-ig 21,451, kivitele 85,538

mázsát tett. 1864-ben 146,393 mázsa vitetett ki, s ennek pénzértéke 6.172,865 ft.

A könyvkötés s könyvkötői díszárúk készítése még elég silány, kivált a magyar tartományokban.

3. A faárúk gyártása. Szelvényes faárúk, deszkák, léczek, zsindelyek, dongák stb. az erdős vidékeken mindenütt állítatnak elő, és helyenként a magyar tartományokban is gőzgépeket használnak már.

Bécsben, Prágában, Pesten, Ghymes-Kosztolányon és másutt talajkocza-gyárak vannak; Bécsben és más városokban az asztalos munkákat is gyárilag és nagyban állítják elő; a butorok és kárpitos munkák készítésében Prága és Pest iparosai is kitűnnek. Közönséges fa szerszámokat, edényeket stb. a hegyes és erdős vidékeken mindenütt készítenek; Magyarországból különösen az éjszaknyugati megyék tót és német lakosai, a Bakonyban a németek, a Bihar hegységben, a bánáti megyékben és Erdélyben a rumánok, továbbá a székelyek, horvátok és végvidékiek foglalkoznak holmi durva faárúk, szerszámok, edények készítésével. Gyermeki játékszereket különösen Tirolban, Felső-Ausztriában és Csehországban készítenek.

4. A kalapgyártás, kefekötés stb. A kalapgyártás a magyar tartományokban is tetemes, úgy mint a szücsárúk készítése is. Helyenkint, de többnyire csak közönséges szalmakalapokat is készítenek. Alsó-Ausztriában és Csehországban a szalma s más növényi szálak fonását és szövését sokkal nagyobb tökéletességgel és kiterjedésben üzik.

Az ugynevezett kurt a vagyis inkább apró árúkból, tajtékköböl, borostyánköböl, fából stb. kivált Bécsben készíttetnek, s jelentős kiviteli czikkeket tesznek. Az 1854—63-diki átlag szerint azokból összesen 27,055 mázsa vitetett ki, ennek pénzértéke mintegy 21 millió ft.

Az ezen csoporthoz számított iparágakban általán s különösen a fűrészmalmokban és papírgyárakban alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban volt:

	Általában		A fűrészmalmokban		A papirgyárakban	
	gép	lóerő	gép	lóerő	gép	lóerő
Alsó-Ausztria	48	759	8	98	20	316
Felső-Ausztria	7	62	1	6	4	28
Stájerország	19	253	6	77	10	127
Krajna	7	65	4	46	2	14
Tirol	7	60	1	6	5	47
Csehország	78	1,055	42	553	14	285
Morvaország	29	408	16	261	9	76
Szilézia	2	38	2	38	—	—
Galiczia	9	114	6	72	3	42
Bukovina	1	8	1	8	—	—
Magyarország	30	533	15	349	6	44
Horvát-Tótország	7	132	6	92	1	40
Egész birodalom	244	3,487	108	1,604	74	1,019

Az önálló iparosok száma 1862-ben volt :

	Bőr-és bőráruk készítői	Kalaposok, szűcsök, fésűsök, kefézők stb.	Papír s papíráruk gyártói	Szalma, kancsuk s efféle áruk készítői	Fa s efféle egyéb áruk készítői
Alsó-Ausztria	10,665	1,383	638	182	7,852
Felső-Ausztria	4,703	333	131	7	3,517
Salzburg	726	55	29	5	578
Stájerország	4,357	353	125	21	2,499
Karintia	1,665	144	26	4	968
Krajna	1,112	144	25	7	589
Isztria	458	160	27	9	388
Tirol	2,755	244	134	11	2,539
Csehország	21,596	2,261	722	47	13,555
Morvaország	10,031	1,135	235	3	5,535
Szilézia	2,129	214	79	1	1,253
Galiczia	4,402	1,347	165	1	2,202
Bukovina	646	49	15	1	378
Nem-magyar tartom.	65,245	7,822	2,351	298	41,883
Magyarország	25,756	5,182	475	61	10,974
Horvát-Tótország	2,072	570	23	3	925
Erdély	2,452	511	68	—	1,200
Dalmátország	187	44	5	—	121
Magyar tartományok	30,467	6,307	571	64	13,220
Egész birodalom	95,712	14,129	2,922	362	55,103

A Végvidéken az összes ide való iparágakból 3452 önálló iparos volt.

H.) A művészeti iparágak.

Ide számítják az építési művességeket, a könyvnyomtatást, fa-, kő- és aczélmetszést. Az egész birodalomban 1854-ben Lombard-Velence nélkül 224 könyvnyomda volt, most vagy 290 van, s ezekből magára Bécsre 30 esik, köztük legnagyobb az állami nyomda; Pesten 17, Budán 3, Prágában 10 könyvnyomda van; az összes könyvnyomdák száma Magyarországon 80, Horvát-Tótországban 10, Erdélyben 12. 1854-ben a magyar korona területén összesen 72 volt, Magyarországon 61. A budapesti könyvnyomdák évenként vagy 150,000 rizma papírt fogyasztanak el. A fa- és kőmetszők néhány év óta nálunk is mindinkább szaporodnak s mind nagyobb jártasságot tanúsítanak művességökben. Kőnyomda az egész birodalomban vagy 140 van, melyek közül Bécsre 53, Pestre 17, Prágára 15 esik. 1854-ben az egész birodalomban 118, Magyarországon 20, Erdélyben 4 volt.

Az aczél vagy rézmetszés a birodalomban még nem igen virágzik, csak Bécsben van 37, Prágában pedig 10 réznyomda. Pesten a rézmetszés és nyomtatás még kezdetleges állapotban van.

Az ezen csoportozathoz számított iparágakban alkalmazott gőzgépek száma 1863-ban volt:

Alsó-Ausztriában	10 gép	69 lóerővel
Csehországban	1 „	8 „
Magyarországon	2 „	10 „
Összesen	13 „	87 „

Az önálló iparosok száma pedig 1862-ben volt:

	Az építési művességekben	a művészeti művességekben
Alsó-Ausztria	2,246	599
Felső-Ausztria	495	70
Salzburg	136	29
Stájerország	397	45
Karintia	185	6
Krajna	175	22
Isztria	173	29
Tirol	767	38
Csehország	2,616	347
Morvaország	955	71
Szilézia	195	33

	Az építési művességekben	a művészeti művességekben
Galiczia	731	119
Bukovina	95	8
Nem-magyar tartományok	9,166	1,416
Magyarország	4,154	346
Horvát-Tótország	724	24
Erdély	278	19
Dalmátország	77	7
Magyar tartományok	5,233	396
Egész birodalom	14,399	1,812

A Végvidéken 2 építőmester, 139 kőműves és cserepes, 1 burkoló, 93 ács, 26 mázoló, 1 könyvnyomó s 11 festész, szobrász meg fametsző, összesen 273 volt.

Egybefoglalván az összes önálló s keresetadót fizető iparosok számát, ez az illető adóösszeggel együtt következőleg oszlott fel 1862-ben az egyes országok közt :

Ország	iparos	az összes keresetadó
Alsó Ausztria	53,042	1.465,362 ft.
Felső-Ausztria	25,785	246,451 „
Salzburg	4,729	50,123 „
Stájerország	22,215	232,090 „
Karintia	8,672	87,237 „
Krajna	6,865	65,547 „
Isztria	5,617	99,161 „
Tirol	17,097	109,726 „
Csehország	116,061	1.338,202 „
Morvaország	51,781	644,878 „
Szilézia	11,729	152,025 „
Galiczia	24,969	194,773 „
Bukovina	2,917	22,713 „
Nem-magyar tartományok	354,459	4.708,288 „
Magyarország	117,540	817,383 „
Horvát-Tótország	9,255	47,887 „
Erdély	9,326	85,058 „
Dalmátország	2,573	16,863 „
Magyar tartományok	138,694	967,191 „
Egész birodalom	493,153	5.675,479 „

Ezekén kívül a Végvidéken összesen 11,949 önálló iparos volt.

III. FEJEZET.

Közlekedési és kereskedelmi viszonyok.

I. Közlekedés és szállítás.

Telegraf- és postaügy.

Ausztriában az első villanyos telegrafokat 1847-ben kezdék felállítani. Az állami telegrafvonalok hossza 1864-ben 2,313, 1865-ben 2,572, a sodronyok hossza 1864-ben 4577, 1865-ben 5425 földirati mfd volt. De ide még Lombard-Velenceze bele volt foglalva. E vonalokból esett :

		telegrafvonal	sodronyhossz
az éjszaknyugati irányra	1864-ben	300. ₈ mfd	604. ₂ mfd
"	" 1865-ben	330. ₇ "	697. ₂ "
az éjszakkeleti	" 1864-ben	334. ₅ "	647. ₇ "
"	" 1865-ben	374. ₀ "	713. ₆ "
a keleti	" 1864-ben	538. ₄ "	1,054. ₉ "
"	" 1865-ben	653. ₁ "	1,364. ₉ "
a déli	" 1864-ben	497. ₄ "	950. ₁ "
"	" 1865-ben	538. ₆ "	1,196. ₃ "
a nyugati és délnyugati irányra	1864-ben	537. ₁ "	1,126. ₃ "
"	" 1865-ben	675. ₃ "	1,452. ₃ "

A keleti irány vonalai egészen, a déli irány vonalai némi részben a magyar korona területén vannak. Leghosszabb vonal az, mely Gaenserndorftól Pozsony, Pest, Szeged, Temesvár, Szászváros, Nagyszeben, Brassó városokon át Felső-Tömösig ér, s melynek hossza 136.₆ mfd.

Az állomások száma 1864-ben 324, 1865-ben 407 volt. Állami sürgöny 1864-ben összesen 189,565 volt 4,709,693 szóval, magán sürgöny pedig 1,472,751 volt 29,645,808 szóval; az összes bevétel 1,556,662 ftot tett. 1865-ben az összes állami sürgönyök száma 195,136, a magán sürgönyöké 1,666,811, amazokban 4,692,854, emezekben 33,515,469 szó volt. A bevétel 1,440,708 ftot tett. 1863

nov. 1-jéig a telegrafokra az állam részéről fordított összes költség 4.860,893 ft.

A díjak tetemesen leszállíttatván, 1866 jan. 1-je óta következők; egy-egy sürgönytől fizettetik :

Távolság	20 szóig	21—30 szóért	31—40 szóért	minden további 10 szóért
10 mfdig . .	— ft. 40 kr.	— ft. 60 kr.	— ft. 80 kr.	— ft. 20 kr.
10—45 " . .	— " 80 " .	1 " 20 " .	1 " 60 " .	— " 40 " .
45 mfdön felül .	1 " 20 " .	1 " 80 " .	2 " 40 " .	— " 60 " .

A levél- és hírlappósta-forgalom 1864 és 1865-ben ez volt :

	magán levelek száma	hivatalos	kereszt- kötések száma	hírlapok száma	stafféták ma- hiva- gán talos
Egész birodalom .	95.450,752	24.843,756	6.102,608	38.156,306	5,958 2,299
" 1865-ben . .	96.215,510	23.578,096	6.063,969	35.384,281	3,826 1,685
Ebből esett 1864-ben					
Alsó-Ausztriára . .	19.990,394	1.105,725	858,085	16.519,961	57 18
Csehországra . . .	16.659,955	4.189,523	1.541,735	6.396,464	420 188
Magyarországra . .	16.990,294	5.117,185	992,910	6.588,090	1,697 910
Horvát-Tótországra	2.685,305	654,282	183,033	74,820	182 96
Erdélyre	1.623,737	920,358	156,520	633,230	212 198
Dalmátországra . .	871,672	584,501	52,314	252,056	12 234
Magyar tart. együtt	22.173,008	7.276,326	1.384,777	7.548,196	2,103 1,438
Lombard-Velenczére	8.853,373	2.139,826	213,512	1.823,315	54 163
1865-ben :					
Alsó-Ausztriára . .	22.373,641	1.167,116	915,626	16.340,260	44 19
Csehországra . . .	17.126,343	4.200,712	1.647,425	5.802,294	298 184
Magyarországra . .	17.203,458	5.351,618	1.061,040	6.549,719	1,323 667
Horvát-Tótországra	2.200.505	689,481	157,014	60,820	143 85
Erdélyre	1.581.057	950,484	147,966	188,296	189 169
Dalmátországra . .	987,544	591,177	63,557	261,401	6 182
Magyar tart. együtt	21.972,564	7.582,760	1.429,577	7.060,236	1,661 1,103
Lombard-Velenczére	8.690,500	2.037,841	190,320	1.631,074	54 95

A szekérpósta-forgalom 1864 és 1865-ben ez volt :

	a magán küldemények font	hivatalos	magán pénzküldemények ft.	hivatalos	a szállított utasok száma
Egész birdal. 1864	7.795,431	5.509,949	1,172.959,265	1,561.794,618	222,364
" " 1865	9.580,633	6.564,706	1,171.436,624	1,759.997,331	198,241
Ebből esett 1864-ben					
Alsó-Ausztriára .	837,916	224,679	282.350,617	397.859,842	5,110
Csehországra . .	1.757,613	732,849	138,042,164	296.800,959	73,832

	a magán hivatalos		magán hivatalos		a szállított utasok száma
	küldemények font	font	pénzküldemények ft.	ft.	
Magyarországra .	1.352,842	1.250,784	314.308,775	236.848,606	24,369
Horvát-Tótországra	219,224	132,716	39.440,831	34.883,417	5,132
Erdélyre	293,610	222,393	33.503,356	60.564,428	12,541
Dalmátországra .	25,961	135,128	12.964,971	2.924,339	—
Magyar tart. együtt	1.891,637	1.741,021	400.217,933	335.220,790	42,042
Lombard-Velenczére 1865-ben	525,635	684,632	44.545,570	66.551,284	7,637
Alsó-Ausztriára . .	856,268	170,098	312.135,213	495.607,150	3,877
Csehországra . . .	3.047,200	834,732	135.998,733	135.998,723	66,242
Magyarországra .	1.435,954	1.189,960	234.501,892	289.309,510	20,202
Horvát-Tótországra	229,073	170,976	29.893,383	41.721,554	3,743
Erdélyre	344,120	219,193	60.078,278	32.535,516	11,207
Dalmátországra .	27.702	120,872	11.956,535	3.461,995	—
Magyar tart. együtt	2.036,849	1.701,001	336.430,088	367.028,575	35,152
Lombard-Velenczére	577,405	794,807	42.883,177	68.596,417	7,636

A póstán szállított levelek és hírlapok száma bizony még csekély, egy-egy lélekre az egész birodalomban körülbelül 2.₆, a magyar országokban 1.₅ levél s alig egy, illetőleg csak 0.₅ hírlap-szám esik.

Angliában egy-egy lélekre 24, Svajczországban 10.₇ Poroszországban 7.₅ levél s 3.₈, 7.₃ és 3.₆ hírlap jut.

Az összes póstai jövedelem Ausztriában 12—13 milló, a tiszta jövedelem több mint 3 millió ft. 1865 nov. 21-kén kelt s 1866 jan. 1-jén foganatba ment legfelsőbb rendeletnél fogva a viteldíjak leszállítottak, s az egyszerű (egy vámegyleti latnál többet nem nyomó) levélért az egész birodalom területén most csak 5 kr jár. Kereszt-kötésekért 2, mustra- és példányküldeményekért latonkint szintén 5 kr. fizetendő.

K ö ü t a k.

A kőutakra nézve a magyar korona területén az elmúlt 18 évben inkább hanyatlás, mintsem előmenetel volt. 1864 végén a kőutak hossza ez volt :

	kinestári utak o. mfd	másféle utak o. mfd	összesen o. mfd
Magyarország	514. ⁴²⁷	1,876. ³⁶	2,391. ³⁸⁷
Horvát-Tótország	68. ³⁷⁶	96. ⁷³	165. ¹²⁶
Erdély	159. ⁹⁸⁸	450. ¹⁹	610. ¹⁷⁸
Dalmátország	117. ⁵⁰⁹	173. ²⁵	290. ⁷⁵⁰
Magyar tartományok	860. ²⁹¹	2,537. ¹⁵	3,457. ¹⁴¹
Egész birodalom	2,782. ⁰⁷⁸	9,355. ⁷⁷	12,137. ⁸⁴⁸

Magában Magyarországon *Fest Vilmos* úr szerint (I. Stat. és Nemzetg. Közlemények (I. II. és III. köt.) az állami utak egész hossza 587.₅ mfd, ebből állami kezelésben 569.₃ mfd van, 18.₂ mfd pedig magán vámút; a megcsinált útrészek hossza 495.₈ mfd, a csinálatlanoké 91.₇ mfd. 1852-től 1864 végéig azon utakra összesen 26.₃ millió ft fordított, évenként átlagosan 2.₀₂₀ millió, a csinálatlan útrészek kiépítése vagy 7.₃ millió ftba fog kerülni. Az egész birodalomban átlagosan 0.₄ mfd állami út esik egy □mfdre, Magyarországon csak 0.₁₅, Erdélyben 0.₁₈, Horvát-Tótországra 0.₁₅ mfd jut egy □ mfdre. Az országos utak hossza Magyarországon 1750.₈, ezekből csinált út 1117.₁ mfd, 633.₇ mfd csinálatlan, ezeknek kiépítése kerülné 51.₈₇₃ millió ftba. Az 1865-ben összeírt közmunka Magyarországon 1.370,221 két fogatú, 49,280 egy fogatú ígás és 4.985,482 gyalog napszámból áll, melyeknek a megváltási ár szerinti pénzértéke 3.582,128 ft. Az összes magyar tartományokban a közmunka pénzértéke körülbelül 5 millió ft.

Az egész birodalomban Lombard-Velenczével az állami utak hossza 1850-től 1864 végéig csak 188, a többi utaké pedig 2309 mfd-dal növekedett. Útépítésre az állami kincstárból 1860-ban az egész birodalomban 9.269,837 ft, 1861-ben a magyar tartományokon kívül 5.903,129 ft, 1862-ben 5.530,246 ft, 1863-ban 5.839,493 ft fordított. 1864-ben 5.₈₄₆ 1865-ben 5.₆₃₂ 1867-ben 4.₉₇₀ millió ft vetetett ki útépítésre. Magyarországon 1864-ben 2.₁₅₃, Erdélyben 0.₅₃₈, Horvát-Tótországban 0.₄₃₅ millió ft rendeltetett az állami utakra.

Vasutak.

Ausztriában az első vasutak a budweiszi-linczi és linez-gmundeni voltak; amaz 1825—32-ben, emez 1834—36-ban építették. Nálunk a pozsony-nagyszombatit már 1838-ban kezdék építeni, de csak 1846-ban végezték el, s ez évben már a pest-váci vonal is

megnyitatók. A kész vasutak hossza az egész birodalomban ez volt:

1830-ban 12, 1848-ban 236, 1860-ban 744.₂₅, 1861-ben 768.₇₄, 1862-ben 789.₆₁, 1863-ban 830.₁₀, 1864-ben 845.₁ földirati mérföld. 1854-től 1864-ig 1858-ban legtöbb, (mintegy 100 mfd), 1864-ben legkevesebb (mintegy 15 mfd) vasut nyitott meg.

Ezen vasutak 16 belföldi igazgatóság alatt vannak, némely határszéli szakaszaik, melyek összes hossza vagy 14.₄ mfd, külföldi igazgatóságok által kezeltetnek. A fő vasúti társaságok s illetőleg igazgatóságok ezek:

1. A dél-állami, lombard-velencei és központi olasz társaság; ennek birtokában vannak: a bécs-trieszti a laxenburgi, katzelsdorfi ágakkal együtt (83 mfd), a marburg-villachi (Stájerországban, 22 mfd), a botzen-veronai (Tirolban, 29 mfd), a magyar vonalok t. i. a katzelsdorfsoprony-kanizsai, újszöny-székesfejérvári, buda-székesfejérvár-kanizsa-esáktornya-pragerhofi, a horvát vonalok t. i. steinbrück-zágrábi, zágráb-sziszeki és zágráb-károlyvárosi (összesen 99 mfd), tehát összesen 233 mfd; továbbá a lombard-velencei és központi olasz vonalok összesen 289 mfd, tehát az azon társaság birtokában levő pályavonalok összes hossza 1866-ban 522 mfdet tett. 1865-ben 495 mfdet.

2. Az osztrák állami vasúttársaság birtokában vannak: a bécs-újszönyi (14.₅ mfd), marchegg-pest-szeged-temesvár-baziási s jaszenova-oravicza-stájerlaki (91.₇₅ mfd) Magyarországon s a brünn-prága-bodenbachi és olmütz-trübbani vonalok Csehországban.

3. A Ferdinánd-császár éjszaki vasúttársaság birtokában vannak: a floridsdorf-stockeraui, bécs-marchegg-lundenburg-brünni, a lundenburg-olmützi, a prerau-ostrau-oderberg-krakói, és schönbruck-troppai vonalok, a Bielitz és Nikolisig s a határszélig terjedő mellékágakkal.

4. A tiszai vasúttársaság bírja: a czeegléd-szolnok-debreczen-nyíregyháza-tokaj-miskolcz-kassai, a püspökladány-nagyvárad és szolnok-aradi vonalokat.

5. A pécs-mohácsi vasut a Dunagőzhajózási társaság birtoka.

6. Az Erzsébet-császárné nyugati vasúttársaság vonalai: a bécs-lincz-salzburgi, a velsz-passzaui, lincz-budweiszi s a Gmunden, Wolfsegg és Thomasreuth felé menő mellékágak.

7. A galicziai Károly-Lajos vasúttársaság vonalai: a krakó-lemberg és leMBERG-csernoviczi, s a Vielicska meg Niapolomicze felé menő ágak.

8. A cseh nyugati vasúttársaság bírja a prága-pilszen-plaszszendorfi vonalt egész Fürthig Bajorországban.

9. A dél-éjszaki német kapcsolati vasúttársaság a pardubicz-józsefváros-schwadoviczi és józsefváros-reichenbergi vonalokat bírja.

Külföldi igazgatóságok alatt némely határszéli darabok vannak, nevezetesen a Ferdinánd-császár éjszaki pályából O.₄₈, a Dél-

állami társaság vonalaiból 1.₀₆, az Erzsébet-esászárné-társaság pályáiból 0.₇₃ s a kincstári 2.₃₉ mfdnyi pályából 1.₇₁ mfd darabok; továbbá az oszvieczim-neuberuni (0.₂₈ mfd, a felső sziléziaihoz tartozik), a hof-egeri (4.₂₅ mfd), a mitterteich-egeri (1.₀₂ mfd a bajor keletihez tartozik), az eger-voiterszreuthi (1.₉₁ mfd) és zittau-reichenbergi (2.₈₇) mfd; összesen 14.₃₉ mfd.

A forgalomnak 1865-ben a következő vasutak voltak átadva :

A vasút neve	a vasút osztr. mfd	építési és felszerelés költség ft.	szállítási eszközök		
			mozdony és tender	sze- mély kocsi	málha- kocsi
Ferdinánd cs. éjszaki vasút	82. ₅	79.133,331	216	384	5,735
A déllátsági stb. vasúttársaság	280. ₂	261.317,525	451	957	8,147
Osztrák állami vasúttársaság	174. ₃	138.915,118	570	896	6,314
Erzsébet cs. nyugati pálya	73. ₈	81.695,403	180	437	2,386
Grác-köflachi „	5. ₃	2.837,197	14	12	142
Dél-éjszaki német kapcsolati	25. ₈₈	20.998,005	80	88	500
Zittau-Reichenbergi	2. ₈₇	?	—	—	—
Turnau-Kralupi	11. ₄₁	6.062,596	?	?	?
Bustehradi :					
Kralup-Kladnói	3. ₄₃	2.311,781	}	8	10
Prága-Lanai	7. ₅	884,479			
Cseh nyugati	27. ₀	24.000,000	54	80	800
Ausszig-Tepliczi	2. ₄	3.648,540	12	20	259
Eger-Asch-Hof	5. ₅	?	?	?	?
Eger-Waldszassen	2. ₅₅	?	?	?	?
Brünn-Rossziezi	3. ₇₅	2.678,310	10	8	124
Galicziai Károly-Lajos	47. ₅	40.665,617	134	104	1,501
Pozsony-Nagyszombati	8. ₄₂	1.295,155	—	21	158
Tiszai	76. ₉₉	42.148,588	154	145	1,315
Pécs-Mohácsi	8. ₀₂	6.803,072	16	10	264
Összesen	849. ₅₅	715.695,017	1,899	3,172	27,797

1864-ben a vasutak hossza 801.₉₅, és az ausszig-tepliczi vasút középnyomójával valamint az oravicza-stájerlakai, 4.₅ mfd hosszú, hegyi pályával együtt 809 osztrák, vagyis 845.₁ földirati, 1865-ben 849.₅₅ osztrák vagyis 888 földirati mfdet tett.

A vasutak üzleti eredményei 1865-ben ezek voltak :

A vasút neve	szállított személyek a katonákkal együtt	szállított málha és poggyász mázsa	összes bevétel ft.	tiszta bevétel ft.
Ferdinánd cs. éjszaki pálya	1.692,881	38.104,626	15.744,349	9.762,253
Délállami stb. vasúttárs. pályái :				
Bécs-Trieszti	3.159,566	26.841,401	13.816,375	14.870,829
Marburg-Villachi	128,071	2.135,336	561,866	
Horvátországi	133,614	7.116,305	1.189,232	
Magyarországi	312,074	7.350,135	2.781,791	
Éjszaki s déli tiroli	542,871	3.170,471	1.071,168	
Velencei	1.525,014	6.049,694	3.431,410	
Az osztrák állami vasúttárs				
Éjszaki pálya	1.202,459	24.845,808	8.573,788	10.909,226
Délkeleti	807,679	20.813,797	9.334,132	
Bécs-Újszónyi	189,753	5.189,153	1.333,951	
Erzsébet császárné nyugati				
Bécs-Salzburg-Passzau	1.217,304	11.700,855	5.738,279	2.732,205
Lambach-Gmundeni	40,978	1.191,433	184,875	51,527
Lincez-Budweiszi	26,885	692,056	323,584	14,842
Grác-Köflachi	103,999	2.933,377	390,788	223,012
Déléjszaki német kapcsolati	365,648	5.110,517	1.259,935	405,326
Bustehradi				
Kralup-Kladnoi	42,910	8.203,233	500,936	269,348
Prága-Lanai	85,674	2.046,063	236,561	94,962
Cseh nyugati pálya	250,872	7.612,089	1.746,745	1.082,156
Ausszig-Tepliczi	151,794	10.278,112	490,215	271,756
Brünn-Rossziczi	47,745	2.511,016	295,180	146,439
Galicziai Károly-Lajos	280,056	4.470,536	3.235,171	1.484,145
Pozsony-Nagyszombati	52,130	508,713	112,445	6,010
Tiszai	365,633	8.450,290	3.141,001	1.596,644
Pécs-Mohácsi	31,734	4.370,431	652,664	344,814
Összesen	12.763,250	210.497,440	76.145,844	41.265,491

1864-ben a katonákkal együtt 12.692,652 személy, 192.641,549 mázsa mindenféle málha szállított; az összes bevétel 75.884,881, a tiszta bevétel 45.768,213 ft volt.

A személyforgalom 1860 óta nemcsak aránylag a vasutak kiterjedéséhez, de általában véve is csökkent. A katonaságon kívül szállított személyek száma volt :

1862-ben 11.465,928   1864-ben 11.333,728

1863-ban 11.847,997   1865-ben 11.751,283

A katonákkal együtt 1860-ban 12.363,568, 1861-ben 12.245,471,

1862-ben 12.919,100, 1863-ban 13.241,517, 1864-ben 12.692,652, 1865-ben 12.763,250 személy szállíttatott.

A málhákat illetőleg az összes vasutakon szállíttatott : 1860-ban 143.742,240, 1861-ben 176.739,810 mázsa ; azután :

	postasz vámháza	gyors küldemény vámháza	közönséges málya vámháza
1862	842,198	753,650	174.574,232
1863	884,565	884,295	168.920,259
1864	869,189	964,396	190.807,964
1865	867,463	1.043,650	208.586,327

A vasuti társaságok összes és tiszta jövedelme 1860-ban 65.941,789 s illetőleg 33.531,668 1861-ben 76.617,520 s illetőleg 41.248,266 ft volt ; azután :

	a személy- szállításhól millió ft	gyors külde- ményektől mil. ft	köz. málháktól mil. ft	összes jövedelem ft	tiszta jövedelem ft
1862	21. ⁹¹³	1. ³⁶⁸	49. ⁸¹³	74.200,308	40.978,017
1863	21. ²⁹⁵	1. ¹⁸¹	44. ⁹⁰⁴	68.354,149	39.506,791
1864	20. ⁶⁶³	1. ³²⁹	52. ⁹³¹	75.884,881	45.768,213

Ezek szerint 1860-ban egy mfdnyi vasútra 204,823 mázsa árúszállítás s 48,309 ft tiszta jövedelem ; 1864-ben pedig 238,510 mázsa árúszállítás és 57,200 ft tiszta jövedelem esett.

Az osztrák állami vasúttársaság pályáinak hossza s összes jövedelme az volt :

Év	mfd	összes jövedelem	Év	mfd	összes jövedelem
1855	136	12.636,750	1861	174 ¹ / ₂	21.614,891
1856	137	14.331,680	1862	"	18.564,505
1857	137	14.731,419	1863	"	16.080,361
1858	153 ¹ / ₂	15.103,629	1864	"	17.921,286
1859	174 ¹ / ₂	18.000,228	1865	"	19.352,271
1860	"	19.651,168	1866	"	20.990,926

A déllállami vasúttársaság összes jövedelme Ausztriában és Olaszországban 1865-ben 38.707,579, 1866-ban 46.417,512 ft. A tiszai vasúttársaság összes bevétele 1865-ben 3.102,758.₈₃ ft, 1866-ban 4.192,263 ft volt ; tiszta jövedelme 1865-ben 1.599,643.₉₂ ft, vagyis a beruházott tőke 3.₇₅%-ka volt.

A legújabb kimutatások szerint 1866-ban az éjszaki pálya 848,341, a déli pálya 8.052,254, az állami pálya 1.628,657, az Erzsébetpálya 800,00, a tiszai 1.089,505, a Károly-Lajos pályának 1.158,081 fttal több jövedelme volt, mint 1865-ben ; az egész növekvés 13,576,838 fttal tesz. De a grác-köflachinak 49,931, a reichen-

berg-pardubiczinak 169,465, a cseh nyugati pályának 338,815 ftal kevesebb bevétele volt 1866-ban mint az előtte való évben. A tur-nau-kralupi pálya 539,854, a leemberg-csernoviczi pedig 440.543 ft jövedelmezett 1866-ban.

Az említett társaságok közül állami kamatbiztosítékban részesülnek : 1) Az osztrák állami társaság mind éjszaki (61.₈₇ mfd), mint délkeleti (90.₈₉ mfd) vonalaira nézve 80 millió fnyi tőkét 5.₂%-kal; 2) a délállami stb. társaság összes vonalaira nézve az egész beruházott tőkétől 5.₂%-kkal, de csak azon időtől fogva, mikor a pályákat, melyekre engedélyt kapott, mind kiépítendi; 3) az Erzsébet-császárné nyugati vasút-társaság, a beruházott tőkétől 5.₂%-kal; 4) a tiszai társaság szintén így; 5) a dél-éjszaki német kapcsolati vasút-társaság, 18 millió fnyi tőkére nézve 5.₂%; 6) a cseh nyugati vasúttársaság 24 millió fnyi tőkére nézve; 7) a galicziai Károly-Lajos vasúttársaság; 8) a reichenberg-zittauer vasúttársaság.

Tettleg az Erzsébet cs. nyugati, a tiszai, dél-éjszaki német kapcsolati és cseh nyugati vasutak társaságai szorultak az állami segélyre, mely pl. 1864-ben összesen 3.615,466 ftra rugott, ebből az Erzsébet nyugati vasúttársaságnak 1.393,695, a tiszaiaknak 1.080,392 ft jutott. 1863-ban 1.308,000, 1862-ben 1.880,000 ftra rugott az Erzsébet, tiszai és dél-éjszaki német kapcsolati vasutak társaságai-nak fizetett állami segély.

Ámde a vasuti vállalatok sokféle adókkal is vannak terhelve, s pl. 1864-ben az általuk beszolgáltatott összes adók 3.662,409 ftra rúgtak. Ebből esett:

Dél-államira	812,600. ₀₉ ft.	Cseh nyugatira	89,277. ₉₈ ft.
Osztrák-államira . . .	941.439. ₆₆ „	Pécs-mohácsira	29,573. ₉₇ „
Ferdinánd éjszakira . .	860,207. ₂₉ „	Bustehradira	39,689. ₃₂ „
Erzsébet nyugatira . . .	287,862 „	Grác-Köflachira	20,858. ₀₈ „
Tiszaira	179,738. ₈₉ „	Brünn-Rossziczira	18,684. ₃₈ „
Károly-Lajos gal. . . .	247,133. ₉₁ „	Ausszig-Tepliczire	25,802. ₀₈ „

Ausztriában 1864-ig egy-egy mfd vasút építése és felszerelése több mint 800,000 ftba került. Legolcsóbb a tiszai pálya, mely 545,000, legdrágább az ausszig-tepliczi, mely 1.380,000 s az Erzsébet nyugati, mely 1.309,000 ftba került mfdenként.

Az 1864 végéig elkészült vaspályák közül a magyar korona területén ezek vannak ;

1. A marhegg-pozsony-pest-kecskemét-temesvár-baziási, a jaszenova-oravicza és oravicza-stájerlaki szárnyvonalokkal	96. ₂₅ mfd
2. A bruck-újszőnyi	14. ₇₅ "
3. Az új-szőny-székesfejérvári és buda-székesfejérvár-csáktornyai	46. ₁₀ "
4. A katzelsdorf-sopronyi	3. ₃₀ "
5. A czepléd-szolnok-debreczen-nyíregyháza-miskolcz-kassa s a szolnok-aradi, meg püspökladány-nagyváradi	76. ₃₉ "
6. A pécs-mohácsi	8. ₀₂ "
7. A steinbrück, vagyis ran-zágráb-sziszeki	12. ₅₀ "
8. A pozsony-nagyszombat-szeredi	8. ₈₃ "
Összesen	266. ₈₃ "

Tehát 1864-ben a magyar korona területén összesen 266.₈₃ osztrák, vagyis kerék számmal 280 földirati mfd hosszú vasút volt a forgalomnak átadva, s így még csak 21.₈ □ mfdnyi területre jutott egy földirati mfd vasút, holott az egész osztrák birodalmat tekintve 13.₉ □ mfdnyi területre esett egy mfd vasút. A népességet vevén tekintetbe, az egész birodalomban 44,000, a magyar tartományokban 51,600 lélekre jutott egy mfd vasút.

A pozsony-nagyszombat-szeredi vasút lópálya, hasonlók a linez-budweiszi (17.₃₇ mfd) és prága-lanai (4.₁₇ mfd), tehát a lópályák hossza 1864 ben 29.₉₆ mfd volt. Legujabban a prága-lanai vasutat gőzmozdonyos pályává alakították át.

1864-ben a következő pályákat kezdék építeni :

Botzen-Innsbruck *), hossza	16. ₃ mfd
Soprony-Kanizsa	23. ₄ "
Turnau-Kralup "	11. ₅ "
Mitterteich-Eger-Asch, hossza	5. ₅ "
Pest-Losonez v. Magyar Éjszaki, hossza	20 "
Alföldi "	10 "

1865-ben a birodalmi tanács számos vasúti javaslatot tárgyalt s a következő pályák társaságainak ajánlá fel az állami kamatbiztosítékot:

Arad-Alvincz-Károlyfehérvár, hossza 27.₅ mfd, előszámított többje 22.₀ millió ft.

Ferencz-József-pálya (bécs-gmünd-budweis-pilszeni ; gmünd-vittin-gau-tábor-prágai ; pilszen-egeri vonalok . . . . .

82.₅ " " " 84.₄ " "

*) E pálya a Pfärsi völgyben egy 2360 láb hosszú nagyszerű alagúton megy keresztül, mely 1866 decz. havában ásatott át. E nehéz munka bevégezte után, úgy remélik, hogy 1867 nyarán az egész pályát kiépíthetik.

Józsefváros-Svadovicz . . .	hossza	3. ₃	míld,	előszámított tőkéje	4. ₉	millió ft.
Kassa-Oderberg	"	48. ₁	"	"	49. ₂	"
Znaim-Tetsicz	"	14. ₈	"	"	11. ₂	"
Katsicz-Veipert	"	16. ₆	"	"	14. ₀	"
Prága-Rakonicz-Eger, a károlyfürdői szárnyvonallal, de a kamatbiztosít- ás csak a rakonicz-egeri vonalra adatott meg, hossza						
		16. ₁	"	"	11. ₈	"
Összesen		209. ₄	"	"	198. ₆	"

Ezeket kivül engedélyeztettek : a Neumarkt-Ried-Braunau pálya kamatbiztosítás nélkül, de 5 évre felmentetik a jövedelmi adótól; a cseh-éjszaki, vagyis a jungbunzlau-rumburg-lőbaui és bodenbach-warnsdorf-zittai vonalok kamatbiztosítás nélkül, de 15 évre felmentetett a jövedelmi adótól; a pesti és budai pályavonalokat összekapcsoló s egyszersmind a Zugligetbe menő pálya; a pest-újpesti lópálya. 1866-ban ismét más pályákra adatott meg az előleges vagy végleges engedély, többnyire kamatbiztosítás mellett: a kassa-oderbergi pálya is csak 1866-ban engedélyeztetett tettelesen és pedig a kamat 54 millió ftnyi tőkétől biztosítatik; tervezett vonalaiból vagy 38 míld Magyarországon van. A többi engedélyezett új pályák közül legnevezetesebb az, melyre az osztrák állami társaság kapott engedélyt, hogy magyar- és csehországi vonalait egybekapcsolhassa.

Az 1864 óta elkészült pályák ezek :

1865-ben Zágráb-Károlyváros	6. ₅	míld	jan. 1.
Soprony-Kanizsa	21. _{7,6}	"	szept. 20.
Turnau-Kralup	11. ₄₄	"	okt. 15.
Prága-Vejhibka	3. ₃	"	szept.
A bécsi lópálya	0. ₃	"	oktob.
Eger-Mitterteich (résztint Bajorországban)	2. ₇	"	okt. 15.
Eger-Felsőkotzau (jobbára Bajorországban)	7. ₅	"	nov. 1.
Eger-Herlasgrün (jobbára Szászországban)	13. ₅₅	"	nev. 1.
1866-ban Lemberg-Csernovicz	34. ₉₉₂	"	szept. 1.
Hernals-Dornbach bécsi lóút	582	öl	ápril 26.
Pest-Újpest lóút	4796	"	jul. 30.
Padua-Rovigo	5. ₆₇₇	míld	jun. 11.

Ez utóbbi vasút most már Olaszországhoz tartozik, s így a Lombard-Velenczében levő következő pályák sincsenek többé osztrák területen.

Carmons-Mestre	18. ₈	míld	Verona-Mantua	4. ₂	míld
Velencze-Peschiera	19. ₃	"	Verona-Rivo	5. ₉	"

Tehát a volt osztrák vasutak hálózatából most összesen 54.₀₃₇ mfd esik, s 1866 végén az osztrák birodalom kész vasutainak hossza körülbelül 839 osztrák, vagyis 882.₆ földirati mfdet tett, s ebből a magyar korona területére 311.₂ ft. mfd esik.

Minthogy majd osztrák, majd német földirati mfddek értetnek a nélkül, hogy ez világosan ki volna téve, azért a kimutatások nem vágnak össze.

A „Sürgöny“ a következő kimutatást közli az osztrák vasutak hosszáról, még pedig 1866 végére vonatkozólag :

Délaláni pálya . . .	233. ₉₈ mfd	Brünn-Rossziczai pálya . . .	3. ₇₅ mfd
Állami „ . . .	181. ₂₆ „	Ausszig-Tepliczi „ . . .	3. ₃₂ „
Éjszaki „ . . .	88. ₇₇ „	Wolfsegg Traunvölgyi pálya . . .	3. ₂₅ „
Tiszai „ . . .	77. ₃₁ „	Hof-Egeri „ . . .	4. ₂₅ „
Erzsébetnyugati pálya . . .	74. ₈₄ „	Eger-Voitersreuthi „ . . .	1. ₉₄ „
Galicziai Károly-Lajos p. . .	46. ₈₁ „	Mitterteich-Egeri „ . . .	1. ₀₂ „
Lemberg-Csernoviczi p. . .	35. ₀₈ „	Zittau-Reichenbergi „ . . .	2. ₉₀ „
Déléjsz.-német kapcs. p. . .	26. ₁₃ „	Prágai vasipartársulat „ . . .	2. ₅₀ „
Cseh nyugati pálya . . .	25. ₇₇ „	Bécsi összekötő „ . . .	0. ₆₁ „
Turnau-Kralupi pálya . . .	11. ₄₄ „	Dabrovai kőszén „ . . .	0. ₅₀ „
Bustiehradi „ . . .	11. ₄₄ „	Trieszti „ . . .	0. ₅₀ „
Pécs-Mohácsi „ . . .	8. ₀₈ „	Pozsony-Nagyszombati „ . . .	8. ₄₂ „
Grác-Köflachi „ . . .	5. ₃₁ „	Összesen . . .	859. ₁₈ „

E kimutatásban nyilván földirati mfddek értetnek, s a Lombard-Velenczére eső pályák már elhagyvák. De az nem teljes, pl. a pest-újpesti pályát sem foglalja magában. Ugyancsak azon kimutatás szerint 1866-ban a leemberg-csernoviczi (35.₀₈ mfd) s a Staabról Mantauba vivő kőszénpálya (0.₄₈ mfd, összesen 35.₅₆ mfd készült el 1866-ban, tehát 12.₃₆ mfddelel kevesebb mint 1865-ben. Készülőben 188.₉₄, engedélyezve pedig 185.₉₃ mfd volt.

A vízi utak és folyami közlekedés.

Hivatalos kimutatás szerint az osztrák birodalomban a következő hajózható folyók vannak :

1. A Duna és mellékfolyói, összesen 629 osztrák mfd s 1355 öl hosszú vízi utakat szolgáltatnak különösen :

a Duna egész hosszában hajózható	177 mfd	3700 öl
a Tisza, Tisza-Ujlaktól fogva hajózható	159 „	2935 „
a Száva Steinbrücktól kezdve hajózható	105 „	3324 „
a Maros Maros-Ujvártól fogva hajózható	65 „	1000 „
a Dráva Légrádtól kezdve hajózható	36 „	— „
a Kulpa Károlyvárostól fogva hajózható	18 „	— „

az Inn Halltól fogva hajózható	19 mfd	2116 öl
nehány kisebb folyó együtt	47 "	280 "
2. A Dnjeszter Rozvadovtól fogva hajózható	64 "	— "
3. A Visztula Zabrzeztől fogva hajózható	48 "	"
Mellékfolyói közül a Szan, Dubieckótól fogva hajózható	31 "	"
s a Dunajecz, Zakluczynától fogva hajózható	5 "	"
4. Az Elba Melniktől fogva hajózható	14 "	2000 "
Mellékfolyója, a Moldova Hohenfurttól fogva hajózható	42 "	— "
5. Az Ets Branzeltől fogva hajózható	14 "	1105 "
6. Az osztrák partvidéken több partifolyó együtt	11 "	2000 "
7. A dalmát folyók közül a Narenta	5 "	2000 "
Összesen	865 "	460 "

Az egyes országokat illetőleg a hajózható folyószakaszokból jut :

Alsó-Ausztriára a Duna 31 mfd 1,000 öl, a bécsi Dunacsatorna 1 mfd 3,800 öl, a Morva 11 mfd 3,150 öl, összesen	44 mfd	3,850 öl
Felső-Ausztriára és Salzburgra, a Duna 18 mfd, a Salzach 8 mfd 2,630 öl, Inn 8 mfd 2,000 öl, Traun 9 mfd 3,000 öl, Agger 3 mfd 2,000 öl, Vöklä 4 mfd, Ennsz 3 mfd 2,000 öl, összesen	55 "	3,630 "
Morvaországra, a Morva (Güdingtől fogva hajózható)	5 "	— "
Csehországra, az Elba 14 mfd 2,000 öl, a Moldova 42 mfd, ösz.	56 "	2,000 "
Tirolra, az Inn 11 mfd 116 öl, az Ets 14 mfd 1,105 öl, együtt	25 "	1,221 "
Galicziára és Bukovinára, a Visztula 48 mfd, a Dunajecz 5 mfd, a Szan 31 mfd, a Dnjeszter 64 mfd, összesen	148 "	— "
Isztriára, az Innonzato, Anfora, Natissa, Sdobba, Aussa, Pri-mero, Quietó, kis partfolyók, együtt	11 "	2,000 "
Krajnára, a Száva	8 "	1,324 "
Nem magyar tartományok összesen	355 "	2,025 "
Magyarországra, a Duna 126 mfd 3,000 öl, a Tisza 159 mfd 2,935 öl, a Maros 47 mfd 1,000 öl, a Dráva 36 mfd, a Száva 27 mfd 2,000 öl, a Temes 3,500 öl, összesen	398 "	435 "
Erdélyre, a Maros	18 "	— "
Horvát-Szlavonországra, a Száva 70 mfd, a Kulpa 18 mfd, ösz.	88 "	— "
Dalmátországra a Narenta	5 "	2,000 "
Magyar tartományok együtt	599 "	2,435 "
Égész birodalom	865 "	460 "

Vagyis kerek számmal 904 földirati mfd.

Hajózható csatornák : Magyarországon a Ferencz-csatorna, hossza 14 $\frac{1}{2}$ mfd, s a Béga-csatorna, hossza 21 mfd 3000 öl.

Gőzösökkel járható :

a Duna	181 mfd	a Visztula	36 mfd
a Tssza	148 „	az Elba	14 „
a Száva	87 „	a Száva	26 „
a Dráva	4 „	Összesen	496 „

Szabatosabb kiszámítás szerint a magyar korona területén, Dalmátország nélkül, a hajózható folyók hossza ez :

	gőzössel és evezős hajóval járható	csak evezős és kis hajóval járható	Összesen
Duna	126. ₅ mfd	—	126. ₅ mfd
„ Vág-Duna	3. ₉ „	—	3. ₉ „
„ Győri-Duna	2. ₃ „	10 mfd	12. ₃ „
„ Érsekújvári-Duna	—	1. ₉ „	1. ₉ „
„ Szentendrei-Dunaág	4. ₀ „	— „	4. ₀ „
„ Soroksári-Dunaág	7. ₃ „	— „	7. ₃ „
Tisza	119. ₀ „	41. ₀ „	160. ₀ „
Száva	78. ₅ „	18. ₅ „	97. ₀ „
Dráva	3. ₀ „	33. ₀ „	36. ₀ „
Mura	— „	40. ₀ „	40. ₀ „
Kulpa	— „	18. ₀ „	18. ₀ „
Unna	— „	8. ₀ „	8. ₀ „
Szamos	— „	13. ₀ „	13. ₀ „
Maros	15. ₀ „	33. ₅ „	48. ₅ „
Hármas-Körös	— „	34. ₀ „	34. ₀ „
Temes	1. ₀ „	— „	1. ₀ „
Vág	2. ₀ „	10. ₀ „	12. ₀ „
Nyitra	— „	2. ₀ „	2. ₀ „
Összesen	362. ₅ „	262. ₉ „	625. ₄ „

A folyókhoz járulnak : a Ferencz-csatorna, mostani hossza 15 mfd, a Béga-csatorna, hossza 21 mfd, s némileg a Sárvíz-Sió-Kapos csatorna, hossza 29 mfd, tehát a csatornák összes hossza 65 mfd, s az összes vízi utak hossza 690.₄ osztrák, vagyis 727.₆ földirati mfd.

Hajózható tavak : a Balaton, a Gmundeni (Traun) és Wörthi tavak.

A vízi utak tökéletesbítésére, kivált a magyar országokban, eddigelé még kevés történt. Az összes költségek, melyek a kormány részéről a Duna és mellékfolyói szabályozására s leginkább kiöntéseik elhárítására 1849-től—1864-ig fordítottak, körülbelül következők :

	új építkezésekre	fentartási munkákra
Duna	5.739,186 ft.	9.412,577 tt.
Tisza	4.654,568 „	
Dráva	549,569 „	
Lajta	461,067 „	
Salzach	243,527 „	
Egyéb folyók	492,418 „	
Ferencz-csatorna	1.517,053 „	
Béga-csatorna	644,855 „	
Összesen	14.302,437 „	9.412.577

Tehát évenként átlagosan új építkezésekre 893,956, fentartási munkálatokra 588,283, összesen 1.482,239 ft fordítottatott az állami pénztárból.

Mennyit költöttek azon idő alatt egyes községek és társulatok a folyók partjainak megvédésére, töltésekre és csatornázásokra, nem mondhatjuk; Magyarországon a Tisza és mellékvei szabályozására egyesek, községek és társulatok részéről több mint 15 millió ft fordítottatott, vagyis évenként majdnem egy millió ft.

1850—53 ig a tavakon, folyókon és tengeri kikötőkben tett vízi munkálatokra az igazgatási és kezelési költségekkel együtt, de a Tiszaszabályozáson kívül, 13.362,506 ft fordítottatott az állami pénztárból, nagyobb fele, t. i. 6.849,505 ft Lombard-Velenczére jut, a magyar tartományokra Dalmátország nélkül csak 1.062,903 ft esik; 1860-ban az egész birodalomban 3.264,272; 1861-ben a magyar tartományokon kívül 2.158,193; 1862-ben 2.462,493; 1863-ban 2.408,110; 1864-ben 2.517,000 ft fordítottatott; 1865-ben 2₄; 1867-ben 1₂₄₈ millió ft vetetett ki; 1864-ben Magyarországon 768,824, Erdélyben 54,152, Horvát-Tótországban 145,561 ft vetetett ki vízi építkezésekre.

A vízi utakon eszközölt szállításokról csak hiányos adataink vannak. De a Dunán és mellékfolyóin 1864-ben, az osztrák birodalom határain kívül eső aldunai kikötők forgalmát leszámítva, közönséges evezős hajók által vagy 20 millió mázsza szállítottatott; a gőzösök által eszközölt áruforgalom körülbelül 40 millió mázsára tehető. Azonkívül a Dunán évenként vagy 16,000, a Tiszán és Maroson vagy 7000 sóval, fával stb. megrakott tutaj eresztetik le.

A Ferencz csatornán 1861-ben 3.089,418; 1862-ben 1.083,922 mérő gabona szállítottatott tovább; 1861-ben összesen 862; 1862-ben 608 megrakott 417 üres hajó, 373 megrakott talp s 120, üres talp ment le a csatornán.

A cs. k. kiváltságos Dunagőzhajózási társaság s az osztrák Lloyd.

Jóllehet 1856-ban a párisi békekötés erejénél fogva a Duna szabadnak nyilvánított, s a cs. k. szabadalmazott Dunagőzhajózási társaság kirekesztő kiváltsága eltöröltetett, ezen társaság gőzösei mindazáltal most is a Dunán és mellékfolyóin a forgalomnak fő eszközlői. E társaság gr. Széchenyi István közbenjárása mellett 1830-ban keletkezék s 1831-ben egy gőzössel kezdé meg működését; 1840-ben 17, 1846-ban 32, 1861-ben 122 gőzöse, 1864-ben már 134 gőzöse összesen 12,588 lóerővel és 544 uszályhajója, 1865-ben pedig 134 gőzöse s 523 uszályhajója volt.

A társaság gőzöseivel szállított :

	személy	árú mázsa	sértés db	pénzküldemény ft.
1860-ban . .	1.115,532	37 millió	109,245	48. ₀ millió
1861-ben . .	1.829,065	26 "	146,789	51. ₆ "
1862-ben . .	1.534,773	26 "	126,725	43. ₆ "
1863-ban . .	1.426,729	25 "	166,432	52. ₂ "
1864-ben . .	1.428,505	28. ₁ "	76,825	38. ₄₅ "
1865-ben . .	1.355,596	28. ₇ "	58,756	35. ₁₈ .

1852-ben kiváltsága megújították, s 1880 ig kellett volna annak tartania. A párisi békekötés következtében elesvén kirekesztő kiváltságától, a kormánnyal 1857 máj. 20-kán akkép szerződék, hogy az állam részéről neki évenként 1.920,000 ftnyi tiszta jövedelem biztosították. Alaptőkéje akkor 33 millió ftra rúgott, melyet kibocsátott részvényei és kölcsönvételek által szerzett vala, a biztosított jövedelem tehát körülbelül 8 százaléknak felel meg. A társaság köteles gőzöseit a Dunán és minden mellékfolyóin járatni s a postai küldeményeket ingyen szállítani. Jövedelme és kiadása a következő volt :

	jövedelem	kiadás		jövedelem	kiadás
1860-ban	10.265,000 ft	10.444,000 ft	1863-ban	9.583,539 ft	10.036,668 ft
1861-ben	9.374,000 "	9.826,000 "	1864-ben	10.458,611 "	9.950,498 "
1862-ben	9.202,900 "	9.898,000 "	1865-ben	9.485,857 "	9.057,021 "

A kiadásokban a részvénytőke (5 százalékos) és kölcsönök kamatai befoglalvák. Az állam tehát az említett szerződésnél fogva kénytelen volt a társaságnak évenként segélyt adni, mely 1858-1862-ig összesen 6.403,785, 1863-ban 989,500 ftra rúgott, 1864-ben 28,642, 1865-ben 1.133,263 ftot tett.

A társaság egyébiránt az óbudai nagyszerű hajógyárt s a pancsovai és turn-szörényi kisebb hajóműhelyeket, továbbá Pécs

határában terjedelmes közséntelegeket s a pécs-mohácsi vasutat bírja. A Pécs városa erdejének 500 holdnyi területén levő közséntelegeket a társaság 1858-ban egy millió ftért vevé meg a várostól.

A hatalmas társaság mellett más vállalatok eddigelé még nem igen kaphattak lábra. A bajor társaság nem sokára neki adta el hajóit, ezt tette Luczenbacher is; mások is csakhamar felhagytak kísérleteikkel. Az utóbbi években csak egy bécsi vállalkozó (Riedl) járatta gőzöseit Bécs és Lincz s egy linczi vállalkozó (Mayer) Bécs és Pest között; továbbá a győri s 1866-ban a közép-dunai magyar gőzhajózási társaság keletkezik; az utóbbi az 1867-diki tavasszal akarja működését két gőzössel megindítani. Szegeden is alakul egy gőzhajózási társaság.

A prágai hajózási társaság 5 gőzöst és 22 vitorla-hajóját az Elbán és Moldován jártatja; van továbbá a Wörthi tó gőzhajózási társaság s a Dnjeszter gőzhajózási társaság. A Balatoni gőzhajózási társaság nem tud megszilárdulni.

A gőzhajózás a közönséges evezős és vontató hajókat még nem szorította ki. Magyarországon a Dunán és mellékfolyóin valamint a két csatornán még több mint 600 ily hajó jár. Magának Szeged városnak majdnem 200 kisebb nagyobb hajója van. Az evezős hajókon évenként 6—8 millió mérő gabna szállítatik. Mégis kivált 1858 óta a közönséges vontató hajók forgalma nagyon csökkent, 1858-ban az általok Pestre és Győrrre szállított összes gabnamennyiség még 7.527,552, 1864-ben pedig csak 3,020,959 mérőt tett; a nyolczévi átlag 4.991,538 mérő.

A tengeren való gőzhajózást az 1837 óta fenálló osztrák Lloyd-társaság közvetíti, mely gőzöseit az Adriai, Görög, Siriai és Fekete tengereken s a Dunán felfelé Galaczig és Brailáig járatja. Alaptőkéje 20 millió ft, mely részvények kibocsátása és kölcsönvételek által szereztetett. Pénzviszonyai kivált a keleti háboru alatt oly zavarba jutottak, hogy a kormány 1855-ben kénytelen volt neki évi segélyt biztosítani; az első években 1 milliót, 1860-ban 1.825,011; 1861-ben 1.994,277; 1862-ben 2.024,436; 1863-ban 2.037,760; 1864-ben 2.023,479; 1865-ben 1.975,400 ftot kapott állami segély fejében. 1865 júl. 8-kán egy törvény által a társaság köteleztetett a kormány által kijelölt vonalokon a tengeri postaközlekedést fentartani, s azért kárpótlás biztosított neki, mely 2 millió ft-nál többet egy-egy évben nem tehet.

A Lloyd-társaságnak 1864-ben és 1865-ben 63 gőzöse volt.

A gőzösei által eszközölt forgalom ez :

	utas	penzküldemények	szállított árú mázsa	szállít. folyadék hordó
1860-ban	354,362	91. ₂ millió ft.	1.791,000	49,000
1863-ban	301,210	104. ₃ " "	2.080,000	99,000
1864-ben	290,579	108. ₅₆ " "	2.304,905	39,114
1865-ben	247,928	93. ₁₄ " "	2.657,022	37,685

Összes bevételei az állami segélyvel együtt s összes kiadásai ezek :

	jövedelem	kiadás
1860-ban	6.833,513 ft.	6.758,263 ft.
1863-ban	7.729,372 "	7.498,880 "
1864-ben	8.400,853 "	8.166,500 "
1865-ben	7.446.791 "	7.263,098 "

Az állami segély 1855-től 1864-ig összesen 17.545,912 ftra rúg, mely összeg jóval nagyobb, mint a társaság részvénytőkjének valóságos értéke.

A tengeri forgalom.

Az osztrák birodalomnak azelőtt összesen 111 kikötője volt, a velencei part elveszte után marad 101. Ezekből az isztriai partvidékre 36, a magyar és horvát partvidékre 11 s Dalmátországra 54 esik. De nagyobb jelentőséggel Velenczén kívül csak Trieszt és Fiume bír.

A tengeri hajók száma és rakodási képességök 1864-ben ez volt :

Általában	hajók száma	rakodási képes. tonna	Ezekből a velencei partra esett :	
			hajók száma	rakodási képesség tonna
Messzejárati hajó	533	209,772	—	—
Nagy parti hajó .	328	35,048	130	17,871
Kis " " .	2,372	45,163	215	11,671
Halászbárka . .	2,329	10,036	984	6,133
Számozott bárka és kirakó sajka .	3,876	12,116	—	—
Gőzhajó . . .	63	24,065	—	—
Összesen	9,491	336,200	1,359	35,675

Kereskedés közvetítésére egyedül a messzejárati hajók, a Földközi tenger minden kikötőit látogató nagy parti hajók s az Adriai tenger kikötőire szorítkozó kis parti hajók és a gőzösök vannak feljogosítva. Ezen hajók száma és rakodási képessége volt :

	1861-ben			1863-ban			1864-ben		
messzejáró	571 hajó	218,752 ton.		527 hajó	205,085 ton.		533 hajó	209,772 ton.	
nagy parti	349 "	34,487 "		318 "	37,031 "		328 "	35,048 "	
kis parti	2,345 "	44,304 "		2,358 "	45,127 "		2,372 "	45,163 "	
gőzös	59 "	21,338 "		59 "	21,368 "		63 "	24,065 "	

Összesen 3,324 " 328,881 " 3,292 " 308,611 " 3,296 " 314,048 "

A mostani osztrák és magyar-horvát partvidék kereskedelmi hajói közül 1864-ben esett:

	messze járó hajó		nagy parti hajó		kis parti hajó	
	hajó	tonna	hajó	tonna	hajó	tonna
Isztriai partra . .	533	209,772	61	8,253	720	14,831
Magyar-horvát partra . .	—	—	24	1,882	173	3,685
Dalmát partra . .	—	—	110	7,042	1,221	14,976
Összesen .	533	209,772	195	17,177	2,117	33,492

Az összes legénység a 9,491 hajón 33,695 főből állott 1864-ben, azokból 5017 ember a velencei partra jutott. De a tulajdonképi kereskedelmi hajókon, a velencei parton kívül, csak 15,448 ember volt, s ezekből az isztriai partvidékre 10,519, Dalmátországra 4132, a magyar-horvát partra 797, az összes legénységből az isztriai partra 14,166, Dalmátországra 13,211, a magyar-horvát partra 1301 ember jutott.

Az osztrák kikötők hajózási mozgalma ez volt:

Év	k i k ö t ö t t			e l i n d ú l t		
	hajó-szám	rakodási képesség tonna	a rakodmány pénzürtéke ft.	hajó-szám	rakodási képesség tonna	a rakodmány pénzürtéke ft.
1861.	92,031	3.4 millió	170 millió	92,239	3.4 millió	135 millió
1862.	92,266	3.7 "	162 "	92,618	3.7 "	132 "
1863.	90,375	3.6 "	155 "	91,131	3.6 "	132 "
1864.	83,021	3.6 "	137.7 "	83,450	3.7 "	134.8 "

Különösen 1864-ben kikötött a). Kereskedési szándék al:

	vitorlás hajó	rakodási képesség tonna	a behozatal pénzürtéke
Ausztriából és Ausztriába . . .	58,833	1,135,860	50.3 millió ft.
Külföldről és külföldre . . .	5,162	501,318	45.3 " "
Összesen	63,995	1,637,178	96.3 " "

G ő z h a j ó .

Ausztriából és Ausztriába . . .	3,975	987,546	17.6 " "
Külföldről és külföldre . . .	664	281,305	23.8 " "
Összes gőzösök	4,639	1,268,851	41.4 " "

b). Nem kereskedési szándékkal (di rilascio) :

	vitorlás hajó	rakodási képes- ség tonna	a behozatal pénzértéke
Ausztriából és Ausztriába . . .	13,340	554,931	— millió ft.
Külföldről és külföldre . . .	1,017	150,578	— " "
Összesen	14,387	705,509	— " "
Főösszeg	83,021	3.611,538	137.7 " "

Kiindult osztrák kikötőből : a) kereskedési szándékkal :

Vitorlás hajó.

Ausztriából és Ausztriába . . .	58,863	1.117,629	45.3 " "
Külföldről és külföldre . . .	5,510	574,193	39.3 " "
Összes vitorlás hajó . . .	64,373	1.691,822	84.6 " "

Gőzhajó.

Ausztriából és Ausztriába . . .	3,841	990,617	17.7 " "
Külföldről és külföldre . . .	802	321,322	32.3 " "
Összes gőzös . . .	4,646	1.311,939	50.0 " "

b). Nem kereskedési szándékkal :

Ausztriából és Ausztriába . . .	13,578	590,432	— " "
Külföldről és külföldre . . .	853	116,213	— " "
Összesen	14,431	706,675	— " "
Főösszeg	83,450	3.710,436	134.8 " "

A kereskedési célból kikötött és elindult hajók közül üres, az-
az rakodmány nélküli hajó volt :

	kikötött vitorlás hajó	tonna	elindult vitorlás hajó	tonna
Ausztriából és Ausztriába	23,912	421,150	25,121	431,314
Külföldről és külföldre	1,705	134,304	425	52,301
Összesen	25,617	555,454	25,546	483,615
Gőzös.				
Ausztriából és Ausztriába	429	96,327	1,295	316,280
Külföldről és külföldre	83	33,034	212	60,819
Összesen	512	129,361	1,507	377,099
Főösszeg	26,129	684,815	27,053	860,714

A kikötött és elindult hajók közül jutott :

	kitölt hajó	rakodási képesség tonna	elindult hajó	rakodási képesség tonna
Isztriai partra . . .	39,614	1.972,268	39,730	2.044,173
Magyar és horvát partra	12,138	207,905	12,222	225,440
Dalmát partra . . .	26,356	1.060,783	26,681	1.067,991
Összesen	78,108	3.240,956	78,633	3.337,604
Venezzei partra . . .	4,913	370,582	4,817	372,832

A megrakodott hajók által eszközölt árúforgalom pedig ekkép oszlott meg az egyes partvidékek kikötői közt :

	Az egész behozatal pénzértéke ft.	Az egész kivitel pénzértéke ft.	A gőzösök által eszközölt	
			behozatal ft.	kivitel ft.
Isztriai partra	83.747,900	97.379,900	28.185,800	40.482,400
Magyar és horvát partra	7.942,800	7.019,300	472,900	309,100
Dalmát partra	11.267,100	9.958,000	2.748,500	1.083,700
Összesen	105.957,800	114.357,200	31.407,200	41.875,200
Venezzei part	31.703,500	19.420,600	9.948,800	8.110,100

A külföldet illetőleg az osztrák lobogó leginkább csak a Gibraltári szoroson innen való országokban szerepel. Az osztrák hajók által külföldi kikötőkbe szállított árúk pénzértéke 1861-ben 144.¹⁵⁸, 1862-ben 142.⁷⁴⁹ millió, a külföldi kikötőkből kiszállított árúk pénzértéke pedig 1861-ben 122.⁴⁹ s 1862-ben 113.⁸³⁴ millió fira rúgott. Nevezetesen az osztrák hajók által külföldi kikötőkben eszközölt árúforgalomból esett :

	1861-ben		1862-ben	
	bevitel millió ft.	kivitel millió ft.	bevitel millió ft.	kivitel mill. ft.
A Gibraltáriszoroson innen.				
Törökországra	81. ⁸²⁸	79. ¹⁶⁵	78. ⁴⁶⁵	75. ⁵⁴³
Görögországra	9. ²⁸⁰	8. ⁷⁴⁶	11. ²²³	10. ⁸²²
Pápai államra	3. ¹⁶⁰	1. ⁸⁸³	3. ⁶⁴⁴	1. ⁵⁰⁷
Franciaországra	12. ⁹¹⁴	2. ⁸³³	9. ²⁸⁴	3. ⁴²³
Oroszországra	0. ⁴²⁵	14. ³⁸⁸	0. ⁵¹⁶	10. ⁶⁶⁰
Dunafejedelemiségekre	5. ⁶⁵²	3. ⁶¹⁰	?	?
Egyiptomra	9. ⁷⁴⁷	8. ²¹⁰	15. ⁶⁸³	8. ⁰⁷⁵
Szicziáliára	0. ⁸⁸¹	0. ¹⁴⁶	0. ⁶⁴⁴	0. ¹²¹
Toskanára	2. ⁰²⁰	0. ⁰⁴⁶	1. ⁵¹¹	0. ⁶¹⁰
Angol birtokokra	0. ⁰⁶⁵	0. ⁰⁰⁸	0. ⁰¹⁶	—
Spanyolországra	0. ¹²³	0. ⁰⁰⁸	0. ¹⁰⁸	0. ⁰⁰⁰⁶
Berber országokra	0. ⁰²²	0. ⁰²³	0. ⁰¹⁶	0. ⁰⁰²⁷
Összesen	126. ¹⁴²	119. ¹⁰⁰	121. ³¹²	110. ²²⁵¹
A Gibraltáriszoroson túl.				
Nagybritanniára	14. ⁸⁶³	1. ⁰⁰⁸	16. ⁴⁶⁹¹	0. ⁷⁵⁷⁸
Északamerikai államra	0. ³⁸⁵	0. ⁰⁷⁷	—	—
Belgiumra	2. ²⁴⁶	1. ⁹²⁰	3. ³¹⁸	2. ⁵⁴²
Franciaországra	0. ⁴³⁰	0. ¹⁸⁰	0. ⁵¹⁵⁵	0. ⁰⁹⁰⁴
Hollandiára	0. ³³⁵	0. ²⁶⁴	0. ⁵⁸⁸	0. ²¹³
Braziliára	—	—	0. ⁰⁶⁷	—
Összesen	18. ¹⁵⁸	3. ⁴⁴⁹	21. ⁴³⁷¹	3. ⁶⁰⁹²
Főösszeg	144. ³⁰⁰	122. ⁴⁹⁰	142. ⁷⁴⁹¹	113. ⁸³⁴³

Legnagyobb áruforgalmat az osztrák hajók a következő külföldi kikötőkben eszközölnek :

	1861-ben				1862-ben			
	bevitel		kivitel		bevitel		kivitel	
Konstantinápoly . . .	38	millió ft.	39	millió ft.	39 ₁	millió ft.	35 ₈	millió ft.
Trapezunt	11	" "	7	" "	?		?	
Alexandria	9 ₇	" "	8 ₂	" "	15 ₃	" "	8 ₁	" "
Szmirna	9	" "	12	" "	10 ₆	" "	12 ₂	" "
Beirut	6	" "	5	" "	5 ₃	" "	5 ₈	" "
Szalonik	2	" "	2	" "	3 ₃	" "	3 ₂	" "
Várna	3 ₅	" "	1 ₄	" "	2 ₁	" "	1 ₀	" "
Marseille	10 ₅	" "	2 ₄	" "	8 ₇	" "	3 ₃₇	" "

A külföldi lobogót illetőleg az osztrák kikötőkben a brit olasz, görög és hollandiai hajók eszközölnek legnagyobb áruforgalmat. A brit hajókra pl. 1861-ben 24₀₃ millió behozatal s 8₂₈₂ ft. kivitel esett.

A 101 osztrák kikötő közül Trieszt uralkodik. Az összes tengeri behozatalnak 55, a tengeri kivitelnek pedig 64—65 százaléka Triesztre esik; ezután Velence következik, melyre a tengeri behozatalnak 18—30, a kivitelnek 10—11 százaléka esett. Harmadik helyen Fiume áll, de ez a behozatalnak csak 3—4, a kivitelnek pedig 4—5 százalékat közvetíti. Az összes többi kikötőkre a behozatalból 22—23, a kivitelből 20—21 százalék esik. A dalmát kikötőket ugyan aránylag sok hajó látogatja meg, de legnagyobb részök vagy üres, vagy nem kereskedési célból teszi. Az 1864-diki tengeri áruforgalomból esik :

Triesztre	73.590,800 ft behozatal,	88.849,900 ft kivitel
Velenczére	24.009,200 " "	13.940,300 " "
Fiumére	5.778,400 " "	5.112,100 " "

1851—1860-ig a birodalom évi átlagos áruforgalmából több mint 14% Triesztre, 9% Velenczére és csak 2% Fiumére s a többi kikötőkre esett. Ugyanazon évtizedben Trieszten át az évi átlagos behozatal 30.931,392, a kivitel 29,150,272, az átvitel 30.371,145, az összes áruforgalom 90,452,809 ftra rúgott. Velenczén át az évi átlagos behozatal 22.722,703, a kivitel 7.267,080, az átvitel 26.096,704, az egész forgalom 56.086,487 ft, Fiumén s a többi kikötőkön át a behozatal 5.898,243, a kivitel 6.815,928, az átvitel 4.019,571, az egész forgalom 16.733,742 ftot tett.

1865-ben és 1866-ban Triesztben kikötött:

	1865		1866	
	hajó szám	tonna tartalom	hajó szám	tonna tartalom
Összes megrakodott vitorlás hajó	9,120	517,022	7,389	312,279
ezek közül osztrák hajó volt . . .	7,384	318,759	6,038	189,927
osztrák gőzös	734	242,570	767	269,211
angol „	50	46,230	50	43,463
olasz „	51	29,182	27	16,079
hollandiai gőzös	4	2,009	8	3,670
török „	5	410	9	756
összes „	844	320,401	861	333,184
összes vitorlás és gőzös	9,964	837,423	8,250	615,463

Triesztből kiindult:

Összes vitorlás hajó	9,108	528,791	7,504	576,917
ezek közül osztrák hajó	7,369	310,572	5,680	332,554
osztrák gőzös	728	242,281	782	276,581
angol „	47	46,676	53	49,254
olasz „	50	36,231	23	16,084
hollandiai gőzös	4	2,070	8	3,863
török „	5	410	10	840
összes „	834	327,663	877	347,864
összes vitorlás és gőzös	9,942	856,459	8,381	924,781

Az 1865-ben volt tengeri árúforgalomból esett:

	összes behozatal ft.	összes kivitel ft.	gőzösök által eszközölt	
			behozatal ft.	kivitel ft.
a velencei partra	27.151,500	20.017,100	10.967,900	8.899,800
az osztrák „	86.152,100	103.569,200	33.867,200	47.304,300
a magyar horvát partra	8.142,400	7.903,700	1.064,200	622,600
a dalmát partra	16.485,300	11.081,600	3.101,800	1.682,100
Összesen	137.931,300	142.571,600	49.001,100	58.508,800

Ebből magára Triesztre

jutott	76.244,400	95.825,400	32.371,700	46.910,200
Fiumére	5.772,800	5.220,600	765,300	541,600

Trieszt sok kedvezésben részesült, melyeket Fiumétől stb. megtagadtak, sok költség fordítottatott már kikötőjére, 1866-ban a kormány és délállami vasúttársaság között szerződés létesült, mely szerint a társaság kikötőjének kiépítésére 12 millió ftot fog előlegezni. Mindazáltal Trieszt forgalma nem akar nagyon emelkedni.

II. Az osztrák birodalom külkereskedése.

Vámterület. Kereskedelmi szerződések.

A magyar korona területe s az úgynevezett örökös tartományok közötti közbeneső vámsorompók 1850 okt. 1-jén elestek, s így a magyar korona területe a birodalom nyugati felével egy közös vámvidékké olvasztatott össze. De azon általános vámterületen kívül a dalmát vámvidék létezik, mely 1857 jan. 1-jétől fogva áll fenn, s mely Dalmátországra és a szomszéd szigetekre terjed ki. Trieszt, Fiume, Buccari, Zengg, Carlopago és Portoré (Velenceze is) szabad kikötők s mint ilyenek a két vámterületen kívül esnek; 1860 decz. 27-kén kelt legfelsőbb elhatározásnál fogva Brody város Galicziában, Isztria félsziget s a Quarnerói szigetek is kiszakasztattak a vámtereülettől, úgy hogy oda, mint a szabad kikötőkbe is, minden külföldi árú szabadon szállítható s onnan megint kivihető, és csak akkor vámoztatik meg, ha a vámvonalon át a birodalom belsejébe szállíttatik. Egyébiránt az osztrák általános vámterülethez Lichtenstein herczegség is tartozik. 1853 febr. 1-jén Parma és Modena herczegségek is bevétettek az osztrák vámterületbe, Parma 1857-ben ismét kilépett, Modenával pedig új szerződés kötött. De már 1859-ben az is elszakadt.

Ausztria kereskedelmi politikája eddigelé nem volt nagyon szerencsés. 1852-ig a tiltó vámrendszer divatozott, mely szerint vagy 70 árucikknek behozatala s más 10 árucikknek kivitele egészen tiltva, a többi gyártmányok behozatala pedig súlyos vámok által nagyon nehezítve volt. A mondott évben az értékvámot a súlyvám s a tiltó vámrendszert a védő vámrendszer váltotta fel. 1854 jan. 1-jén megint új vámdíj-szabás lépett életbe, miután 1853 febr. 19-kén a német vámszövetséggel kereskedelmi szerződés kötött vala. A beviteli vámok tetemesen leszállíttattak, a kiviteli vámok jobbra elejtettek, az átmeneti vámok is leszállíttattak s 1863-ban végkép eltöröltettek. 1860 szept. 2-kán Oroszországgal, 1862. máj. 22-kén Törökországgal kötettek kereskedelmi és hajózási szerződések.

1865 april havában a német vámegylettel új kereskedelmi szerződés kötött, mely ugyanazon évben jul. 1-jén lépett életbe, s mely sem a védvám-rendszer, sem a szabad kereskedés híveit ki

nem elégité. 1866 decz. 11-kén a Franciaországgal kötött kereskedelmi és hajózási új szerződések irattak alá, melyek Ausztriára nézve sok tekintetben kedvezők. 1866 jan. 1-jétől fogva Ausztria Olaszországban is ugyanazon kedvezményekben részesül, melyekben más legkegyeltebb államok ott részesíttetek. Ugyancsak a folyó év elején a német vámegylettel is új alkudozások indultak meg. A Nagybritanniával 1866-ban megkezdett alkudozások vég-eredményre még nem vezettek.

A többi kereskedelmi szerződések közül említendők : a Belgiummal (1854), Németalfölddel (1850, 1855 és 56.), Persiával (1857), Tunissal (1856.), Braziliával (1821), Chilivel (1851), az északamerikai Egyesülettel (1850), a török birodalommal (1862) kötött szerződések.

Ausztria külkereskedése általában.

A birodalom külkereskedéséről sok hivatalos és nem-hivatalos kimutatás van ugyan, de az azokban felhordott számok nagyon bizonytalanok, s a különböző évek alig hasonlíthatók össze. Egy az, hogy 1850 óta a vámterület nagysága ismételve változott, más az, hogy az árúk hivatalos értékmeghatározását is megváltoztatták, hogy tehát ugyanazon árumennyiség majd nagyobb, majd kisebb pénzértékkel fejeztetik ki. Ebből következik, hogy a hivatalos kimutatások egyazon évre nézve is eltérnek egymástól. De nemcsak a pénzösszeg tekintetében térnek el, hanem az árumennyiségekre nézve sem egyeznek meg. Pl. a következők szolgálnak : a központi stat. hivatal által kiadott „Uebersichtstafeln“ és „Stat. Jahrbuch“ kimutatásai szerint az általános vámterület behozatala és kivitele pénzértékben ez volt :

1850.	158.955,000	104.847,000	1862.	214.918,500	332.853,000
1851.	150.547,000	130.024,000	1863.	262.348,100	303.028,700
1861.	235.817,100	307.680,200	1864.	272.536,637	351.318,559

Az „Austria“ folyóiratban közlött hivatalos kimutatások szerint pedig :

1863.	266.903,150	306.215,730	1864.	253.180,153	333.583,953
-------	-------------	-------------	-------	-------------	-------------

Hogy az árúk mennyiségét illetően is eltérnek a kimutatások, kitészik ebből : az „Austria“ szerint 1864-ben behozatott : kávé 404,504, téa 2402, dohány 135,501, nyers bőr 121,405, ser 11,395, szeszes ital 10,448, pamut 382,844 mázsa, a „Stat. Jahrbuch“ szerint pedig kávé 406,526, téa 2411, dohány 139,221, nyers bőr 120,555,

ser 11,507, szesz ital 10,086, pamut 379,618 mázsa. Ezekből látni, hogy a kereskedési forgalomra vonatkozó számokból nem nagy tanulságot merithetünk.

Az utólagosan tett átszámítások szerint a behozatal és kivitel pénzürtéke ez :

	általános vámterület		dalmát vámterület		együtt véve	
	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.
1831—1840	91. ₇	94. ₂	2. ₆	5. ₂	94. ₃	99. ₄
1841—1850	119. ₃	100. ₈	3. ₈	5. ₄	123. ₁	106. ₂
1851—1860	247. ₃	250. ₉	8. ₂	6. ₀	256. ₁	256. ₉
1861	272. ₄	308. ₈	8. ₀	4. ₃	280. ₄	313. ₃
1862	263. ₁	325. ₃	7. ₃	5. ₆	270. ₄	331. ₃
1863	284. ₃	321. ₇	7. ₇	9. ₁	292. ₀	330. ₈
1864	272. ₃	351. ₃	7. ₃	5. ₈	280. ₄	356. ₁
1865*)	278. ₈	365. ₁	8. ₃	7. ₄	287. ₁	372. ₃

1854 óta azon kimutatásokban a pénzzé kiverő és rudakban való nemes fémek is befoglalvák, ezeknek behozatalát és kivitelét tehát le kell vonnunk, hogy magának az áruforgalomnak pénzürtéket láthassuk. A nemes fémek behozatala és kivitele pedig ez volt :

	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.		behozatal millió ft.	kivitel millió ft.
1855	10. ₄	3. ₈	1860	33. ₆	55. ₃
1856	27. ₈	3. ₇	1861	28. ₁	31. ₉
1857	26. ₅	8. ₀	1862	24. ₁	32. ₆
1858	50. ₉	45. ₉	1863	30. ₆	30. ₈
1859	61. ₀	66. ₈	1864	16. ₂	21. ₂
			1865	20. ₁	15. ₃

Az ekkép megtisztított áruforgalom pénzürtéke ez :

	általános vámterület		a dalmát vámterülettel együtt		Összes áruforgalom
	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.	behozatal millió ft.	kivitel millió ft.	millió ft.
1855	237. ₉	240. ₄	245. ₃	245. ₇	491. ₂
1859	214. ₉	209. ₂	222. ₅	214. ₈	437. ₁
1860	223. ₆	251. ₇	231. ₇	257. ₃	489. ₀
1861	243. ₈	276. ₇	251. ₈	281. ₅	533. ₀
1862	239. ₀	293. ₀	246. ₃	298. ₆	544. ₉
1863	254. ₂	291. ₂	261. ₉	300. ₃	562. ₂
1864	256. ₃	330. ₁	264. ₂	335. ₉	600. ₁
1865	258. ₇	319. ₈	267. ₀	357. ₂	624. ₂

*) Az „Austria“ kimutatásai szerint a behozatal 259.₁, a kivitel 349.₂ millió ft.

A közlött számok ingatagsága mellett is annyi bizonyosnak látszik, hogy 1850—1859-ig a behozatal a kivittelt pénzürtékben meghaladta, hogy tehát Ausztria kereskedelmi mérlege szenvedőleges volt, 1859 óta az ellenkező viszony állott be, s 1854—1859-ig az általános vámterületen az összes behozatal pénzürtéke 1462.₄, az összes kivitel pedig 1398.₄ millió ftot tett, tehát a behozatali többlet 64.₀ millióra rúgott; 1860—1864-ig pedig az összes behozatal 1197.₅, a kivitel 1425.₀ millió, tehát a kiviteli többlet 227.₅ millió ftot tett, vagy évenként egyremásra 45.₅ milliót.

A vám 1860-ban 14.₅₆₂, 1861-ben 13.₈₆₄, 1862-ben 15.₅₇₄, 1863-ban 15.₃₈₀, 1864-ben 13.₉₂₆, 1865-ben 13.₅₁₂ millió ftot tett.

Ausztria külkereskedésének főirányai.

Az áruforgalom kimutatásaiból csak az tűnik ki, hogy a behozott külföldi árúk micsoda határon át jutnak a birodalomba s a kivitt árúk micsoda külföldi határon át mennek, de abból sem azoknak eredeti hazáját, sem ezeknek rendeltetési helyét nem tudhatjuk meg. A szárazföldi határokon át menő áruforgalom pénzürtéke következő volt:

a.) Behozatal.

Határ, melyen át az árúk behoztak	1841—50 évi átlag millió ft %	1851—60 évi átlag millió ft. %	1862 millió ft %	1863 millió ft. %
Németvámszövetség	37. ₇ 55. ₁	124. ₀ 66. ₀	159. ₉ 70. ₃	186. ₉ 77. ₇
Törökország	12. ₉ 19. ₀	28. ₆ 15. ₂	33. ₂ 15. ₃	32. ₃ 13. ₄
Olaszország	11. ₇ 17. ₁	21. ₀ 11. ₂	10. ₈ 4. ₉	9. ₈ 4. ₀
Oroszország	3. ₈ 5. ₉	10. ₀ 5. ₃	9. ₉ 4. ₅	9. ₀ 3. ₉
Svájcország	1. ₉ 2. ₉	4. ₆ 2. ₃	2. ₀ 0. ₃	2. ₃ 0. ₉
Összes szárazföldi behoz.	68. ₀	188. ₂	215. ₃	240. ₃

b.) Kivitel.

Német vámszövetség	36. ₀ 47. ₁	98. ₅ 47. ₀	175. ₃ 76. ₉	164. ₉ 64. ₈
Törökország	8. ₅ 11. ₂	34. ₈ 17. ₀	16. ₃ 7. ₁	51. ₉ 20. ₄
Olaszország	11. ₀ 11. ₄	27. ₃ 13. ₂	18. ₅ 8. ₂	20. ₉ 8. ₂
Oroszország	3. ₇ 5. ₁	10. ₆ 5. ₀	16. ₃ 7. ₁	15. ₇ 6. ₂
Svájcország	15. ₃ 20. ₀	36. ₂ 17. ₁	1. ₇ 0. ₈	1. ₄ 0. ₆
Összes szárazföldi kivitel	76. ₄	207. ₈	228. ₃	254. ₅

Az 1851—60-diki évtizedben tehát a szárazföldi határokon át behozott külföldi árúk átlagos évi pénzürtéke 188.₄, a szárazföldi határokon át kivitt árúk pedig 207.₆ millió ft. A tengeri határokon át eszközölt áruforgalom ez:

	behozatal millió ft.			kivitel millió ft.	
1851—60-diki átlag	59. ₅	az összes behozatal	21. ₀ %	43. ₂	az összes kivitel 17. ₀ %
1862	47. ₃	"	"	67. ₃	" " " 20. ₇
1863	44. ₇	"	"	67. ₂	" " " 20. ₁

Ez adatokból láthatjuk, hogy a szárazföldi áruforgalom legegységesebb részét a német vámszövetség határán át foly, s ez irányban mindinkább növekedik, míg a többi szárazföldi határokon a behozatal inkább csökken. A szárazföldi forgalom az összes behozatalnak egyremásra 82, az összes kivitelnek 78 százalékát teszi, tehát a tengeri forgalomra az egész áruforgalomnak átlagosan mintegy 20 százaléka esik csak. Felötlő, hogy a tengeri áruforgalom általában és aránylag is csökkenőben van, kivált a behozatalra nézve. A Trieszten át eszközölt behozatal 1853-ban 31.₆, 1863-ban 24.₂, a tenger felőli összes behozatal 1853-ban 57.₁, 1863-ban 40.₀ millió ftot tett. A birodalomba tíz évi átlag szerint évenként 365,493 mázsa kávé hozatik be, de Trieszt felől 1864-ben csak 79,786; 1865-ben pedig 65,780 mázsa került a birodalom belsejébe.

Miután az egész áruforgalomból 1862-ben 7.₂, 1863-ban 6.₇ % Velenczére esett, igen hihető, hogy most a tengeri forgalom még csekélyebb százalékot fog mutatni. Felötlő, hogy a pamut és gyarmati termények is leginkább Hamburgon s a német vámszövetségen át kerülnek a birodalomba. A gyarmati termények behozatala ez :

	a német vámszövetségből	Trieszt felől
1851-ben	3. ₇ millió ft.	11 millió ft.
1853-ban	7. ₃ " "	13. ₄ " "
1860-ban	8. ₄ " "	4. ₈ " "
1861-ben	8. ₈ " "	4. ₆ " "
1762-ben	12. ₆ " "	5. ₄ " "

Végre az is felötlő, hogy a svájci határon át menő áruforgalom újabb időben annyira csökkent.

1865-ben a behozatal és kivitel irányát illetőleg ezen adatok tétettek közzé :

behozatott:		kivitetett:	
a német vámegeletből	168. ₀ mil. ft.	német vámegelet felé	195. ₀ mil. ft.
Oroszország felől . .	9. ₀ " "	Oroszország felé . .	16. ₆ " "
Törökország " . .	26. ₆ " "	Törökország " . .	40. ₅ " "
Olaszország " " . .	8. ₉ " "	Olaszország " . .	23. ₉ " "
Svajczország " . .	2. ₂ " "	Svajczország " . .	1. ₀ " "
Trieszt " . .	30. ₄ " "	Trieszten át	53. ₀ " "
Velencze " . .	11. ₇ " "	Velenczén át	8. ₆ " "
Fiume stb. " . .	3. ₀ " "	Fiumén stb. át	5. ₄ " "

A külkereskedés fő tárgyai.

A hivatalos kimutatások a külkereskedés tárgyait 22 vámosztályba sorozzák; de könnyebb áttekinthetés végett kevesebb csoportba egyesíthetjük; nevezetesen a gyarmati terményeket, déli gyümölcsöket, dohányt és dohánygyártmányt, kerti és mezei terményeket, állatokat és állati terményeket, olajokat és zsíradékokat, italokat és ételeket a fogyasztási tárgyak; a tüzelő és építő, az ipari, festési, cserjező és vegyszeti anyagokat, a fémeket és ásványokat a gyártási anyagok és félgyártmányok; a különböző mivességi és gyári készítményeket a gyártmányok csoportjai alá foglalhatjuk. Ez utóbbi csoportból az irodalmi és művészeti tárgyakat külön veszik némelyek s a fémekből a fizetésre szolgáló nemes fémeket és pénzt is kiválasztják és a fizetési eszközök vagy pénz rovatába teszik. Végre a hulladékok vagy külfélek csoportjába mindazon tárgyakat foglalják, melyek a feljebbi rovatokba nem illenek.

Ha ezen főrovatok vagy csoportok szerint tekintjük a birodalom külkereskedését, azt találjuk, hogy az 1851—60-ig való évtizedben az évi átlag ez volt:

	behozatal általán mil. ft.	%	kivitel általán mil. ft.	%	kiviteli többlet v. kevesebbet mil. ft.
Fogyasztási tárgyak	91. ₅	36. ₉	33. ₅	13. ₂	—57. ₅
Gyártási anyagok	109. ₄	44. ₆	119. ₂	47. ₆	+ 9. ₈
Gyártmányok	41. ₁	16. ₇	95. ₁	38. ₀	+53. ₇
Irodalmi s művészeti tárgyak	5. ₉	2. ₄	2. ₈	1. ₁	— 3. ₅
Hulladékok	0. ₂	—	0. ₂	0. ₁	— —
Összesen	247. ₉		250. ₈		+ 2. ₉

Az 1861—63-iki átlag szerint:

Fogyasztási tárgyak	83. ₃	35. ₀	58. ₄	20. ₀	—24. ₈
Gyártási anyagok	106. ₇	44. ₆	99. ₈	34. ₂	— 7. ₉
Gyártmányok	42. ₂	17. ₆	129. ₃	44. ₇	+87. ₀
Irodalmi s művészeti tárgyak	6. ₅	2. ₇	3. ₁	1. ₆	— 3. ₅
Hulladékok	0. ₂	0. ₁	0. ₂	0. ₁	— —
Összesen	238. ₇		290. ₃		+51. ₃

Kissé eltérő csoportosítás szerint az Austria kimutatásai nyomán 1864-ben a következő arányszámokat nyerjük:

	Behozatal 1864 általán mil. ft.		Kivitel 1864 általán mil. ft.		Behozatal 1863 %		Kivitel 1863 %	
Fogyasztási tárgyak	57. ₉	22. ₉	49. ₃	14. ₇	21. ₂	13. ₅	25. ₃	29. ₃
Nyers anyagok	76. ₂	30. ₁	84. ₀	25. ₄	25. ₃	29. ₃	25. ₃	29. ₃
Félgyártmányok és gyártási anyagok	61. ₀	24. ₁	28. ₉	8. ₈	26. ₃	7. ₃	26. ₃	7. ₃
Gyártmányok	41. ₄	16. ₃	147. ₁	44. ₂	16. ₀	41. ₉	16. ₀	41. ₉
Nemes fém és pénz	16. ₂	6. ₄	21. ₂	6. ₄	11. ₀	7. ₁	11. ₀	7. ₁
Különbfélék	0. ₅	0. ₂	2. ₃	0. ₇	0. ₂	0. ₄	0. ₂	0. ₄
Összesen	253. ₂	—	333. ₀	—	—	—	—	—

A stat. évkönyvben megjelent kimutatás szerint 1864- és 1865-diki külkereskedés az egyes vámosztályok között következőleg oszlik el :

Vámszabály- zati rovat	Behozatal általán ft.	%	Kivitel általán ft.	%	Behozatal általán ft.	%	Kivitel általán ft.	%
Gyarmati ár. és déli gyü- mölcsök	19.583,877	7. ₂	1.454,000	0. ₄	20.232,325	7. ₃	6.796,699	1. ₃
Dohány s do- hánygyárt.	6.630,340	2. ₄	1.249,645	0. ₃	5.118,920	1. ₃	2.394,735	0. ₆
Kerti s mezei termények	18.073,219	6. ₆	34.000,529	9. ₇	14.445,310	5. ₂	49.558,023	13. ₆
Állatok .	12.001,269	4. ₄	8.114,760	2. ₃	12.856,098	4. ₈	10.188,359	2. ₈
Állati term.	10.688,357	4. ₀	8.668,545	2. ₄	11.465,289	4. ₁	8.229,072	2. ₃
Zsír. s olaj.	13.165,877	4. ₉	3.300,732	0. ₉	15.321,307	5. ₅	4.734,580	1. ₂
Ital. s ételek	1.781,349	0. ₇	4.653,707	1. ₄	1.920,798	0. ₇	5.562,476	1. ₅
Tüzelő, épí- tő anyagok	7.495,605	2. ₇	27.283,687	7. ₇	7.220,749	2. ₆	27.770,603	7. ₆
Orvosi, illat, festék, cser- ző s vegy.	13.232,789	4. ₉	4.919,428	1. ₄	14.519,339	5. ₂	5.308,725	1. ₅
Nyers s fél- gyárt.fém.	22.139,365	8. ₁	34.453,190	9. ₈	26.219,663	9. ₄	26.888,940	7. ₄
Szövőanyag.	65.233,987	24. ₀	60.651,844	17. ₃	66.373,975	23. ₃	64.855,707	17. ₃
Fonalak	24.961,565	9. ₂	9.331,526	2. ₇	26.431,055	9. ₅	8.364,527	2. ₅
Szövöttárúk	14.804,375	5. ₄	47.521,955	13. ₅	13.065,130	4. ₇	41.900,792	11. ₇
Serte, hánacs, szalma stb. gyárt.papir s papíráruk	2.024,470	0. ₇	7.593,485	2. ₂	1.702,878	0. ₆	7.939,917	2. ₂

Vámszabály- zati rovat	Behozatal általán ft.	%	Kivitel általán ft.	%	Behozatal általán ft.	%	Kivitel általán ft.	%
Kikészít. bőr s bőr, kau- csuk és szűcs árúk	6.279,405	2. ₃	10.465,478	3. ₀	6.234,270	2. ₂	10.793,853	2. ₃
Csont, fa, üveg, kő, eszerépár.	11.882,174	4. ₄	21.563,075	6. ₁	12.887,149	4. ₆	20.389,354	5. ₆
Fémárúk	5.040,624	1. ₉	9.752,235	2. ₃	4.677,826	1. ₇	9.301,984	2. ₅
Vízi s szárazf. járművek	274,785	—	5.206,240	1. ₅	176,060	—	3.617,440	1. ₀
Hangszer., szer- számok, gépek, apró árúk	6.134,378	2. ₂	41.174,207	11. ₇	6.811,162	2. ₄	39.961,622	10. ₀
Vegykészítm., festék, szír és gyújtószerek	2.895,648	1. ₁	5.345,629	1. ₆	2.954,354	1. ₁	5.311,520	1. ₄
Irodalmi s mű- vész. tárgyak	7.997,508	2. ₉	3.987,531	1. ₁	7.929,702	2. ₈	4.460,953	1. ₂
Hulladékok	215,671	—	626,931	0. ₂	302,038	0. ₁	801,564	0. ₂
Összeg	272.536,637		351.318,559		278.865,397		365.131,445	

Már említettük, hogy 1854-től 1859-ig a behozatali többlet egyremásra évenként 10.₇ millió ftra rúgott, 1860-tól 1864-ig pedig a kiviteli többlet évenként átlagosan 45.₅ millió. Ez csakis a gyártmányok növekedő kivitelének tulajdonítható.

Jóllehet a kivitt árúk pénzértéke az 1860—1864-diki időszakban összesen 227.₅ millió fttal haladta meg a behozott árúk pénzértékét, mégis ugyanazon idő alatt a pénzzé kivert és ki nem vert nemes fémek behozatala összesen 132.₉, kivitele pedig 171.₅ millió ftra rúgott, tehát a kiviteli többlet 38.₆ millió ft. Ez összeget az áruforgalomból származott nyereséghez hozzáadván, látjuk, hogy a birodalom kész pénzben való fizetései a külföldön évenként egyremásra 53 millió ftra rúgtak. Ez összegből legalább 47 millió ft a kamatokra és osztalékokra esik, melyeket a külföld az állami kölcsönökért és vállalati részvényekért kap.

A ga b na- és lis z t t e l, valamint általában a mezőgazdasági tárgyakkal való kereskedés különösen bennünket érdekelhet, azért arról még a következő adatokat közöljük :

Évenként	Gabna behozatal ezer vámmázsa				Gabna kivitel ezer vámmázsa			
	búza, tönköly	rozs, ricza,	kukorica, hüvelyesek	árpa, maláta, zab	búza, tönköly	rozs, ricza,	kukorica, hüvelyesek	árpa, maláta, zab
1831—1840	373. ₈	606. ₂	259. ₂		426. ₂	608. ₉	300. ₄	
1841—1850	489. ₄	845. ₅	350. ₈		490. ₂	597. ₅	294. ₁	
1851—1860	984. ₃	1974. ₈	526. ₁		906. ₁	1281. ₅	600. ₂	
1861	478. ₄	1363. ₇	309. ₆		5863. ₈	1669. ₈	1238. ₅	
1862	444. ₁	1650. ₀	289. ₈		5058. ₃	1402. ₄	1904. ₀	
1863	705. ₄	1057. ₈	549. ₆		1863. ₁	1429. ₁	949. ₈	
1864	1022. ₃	1420. ₈	402. ₉		2423. ₁	362. ₈	987. ₄	

1831—1864-ig átlagosan évenként behozatott búza 629,275, rozs 323,327, kukorica 590,097, árpa 137,698, zab 219,972, liszt 94,730 mázsa; ellenben kivetett búza 960,202, rozs 557,538, kukorica 204,144, árpa 294,039, zab 219,753, liszt 282,633 mázsa.

A gabnakereskedésben tehát nagy ugrásokat tapasztalunk, s a kivitt gabnának aránylag csekély mennyisége kerül Trieszten át a tengerre. 1860—1864-ig az átlagosan külföldre szállított búza és tönköly mennyiségnek egyremásra csak 24.₆ százaléka jutott Triesztbe. 1864-ben Trieszt felől tengeren szállított búza és tönköly :

más osztrák kikötőkbe	354,000 mázsa
a pápai államba	62,800 „
Nagybritanniába	40,608 „
Egyiptomba	18,616 „
a Földközi tenger egyéb kikötőibe	12,859 „
összes tengeri kivitel	489,033 „

S ebből is a külföldre tulajdonkép csak 134,940 mázsa szállított tengeren.

A gabnakereskedésben nagy ugrásokat tapasztalunk, ellenben a liszt kivitele meglehetősen folytonossággal növekedik. Kivitele ez volt :

1811—1850 évi átlag	186,900 mázsa	1862-ben . . .	880,100 mázsa
11851—1860 „ „	311,700 „	1863-ban . . .	740,000 „
1861-ben	798,000 „	1864-ben . . .	774,900 „

Különösen tengeren évről évre több liszt szállítatik külföldre. Így Triesztből szállított :

1860-ban . . .	266,361 mázsa	1863-ban . . .	438,866 máza
1861-ben . . .	363,866 „	1864-ben . . .	469,320 „
1862-ben . . .	435,565 „	1865-ben . . .	508,928 „

Trieszt felől tengeren szállított liszt :

	1864-ben	1865-ben
Osztárk kikötőbe	199,071 mázsa	189,642 mázsa
Braziliába	190,914 „	157,825 „
Egyiptomba	39,465 „	91,756 „
Nagybritanniába	24,733 „	31,773 „
A Földközi tenger egyéb kikötőibe . . .	10,846 „	34,624 „
Keletindióba	3,931 „	— „
Hongkongba	— „	3,120 „
Vera-Cruzba	— „	188 „
Összesen	469,320 „	508,928 „

Budapestről Triesztbe 1865-ben 219,060 mázsa liszt szállított.

A barommal s egyéb gazdasági terményekkel való kereskedést illetőleg a következő adatokat állítjuk itt egybe :

Tárgy	Évi átlag	Behozatal	Kivitel
Szarvasmarha	1831—1848	83,811 darab	32,147 darab
„	1849—1864	66,348 „	33,998 „
„	1831—1864	75,593 „	33,018 „
Sertés	1831—1848	291,562 „	115,846 „
„	1849—1864	472,754 „	108,561 „
„	1831—1864	376,829 „	112,418 „
Ló	1831—1848	11,207 „	10,242 „
„	1849—1864	10,134 „	10,390 „
„	1831—1864	10,702 „	10,311 „
Bor	1831—1864	442,965 mázsa	191,293 mázsa
Komló	„ „	8,133 „	11,093 „
Len	„ „	40,953 „	21,278 „
Kender	„ „	97,290 „	36,064 „
Gyapjú	„ „	114,048 „	173,251 „
Építő s tüzelő fa . . .	1852—1864	13,646,453 köbláb	38,627,015 köbláb

Az egyes országok osztályrésze a külkereskedésben s különösen Magyarország külkereskedése.

Az általános vámterületbe foglalt egyes országok osztályrészét a birodalom külkereskedésében nem lehet szabatosan kimutatni, az egyes országok fő vámhivatalaihoz megvámoltatás végett utalványoztatni szokott árúk mennyisége természetesen nem fejezi ki az illető országok egész és saját kivitelét meg behozatalát. Azon hiányos kimutatás szerint az 1851—1860-diki időszakban az egyes országok behozatala és kivitele ez lett volna :

Tartomány	behozatal általán millió ft.	%	kivitel általán millió ft.	%
Alsó-Ausztria	50.4	20.3	63.5	25.0
Felső-Ausztria és Salzburg	9.1	3.6	5.6	2.0
Stájer, Karintia, Krajna, Isztria	22.1	9.0	14.7	6.0
Tirol és Liechtenstein	10.8	4.0	7.1	3.0
Csehország	49.3	20.0	40.7	16.0
Morva-Szilézia	9.2	3.7	7.8	3.0
Galiczia-Bukovina	17.2	7.0	22.8	9.0
Magyarország	20.2	8.2	12.9	6.0
Horvát-Tótország	5.5	2.2	4.7	1.8
Erdély	5.4	2.2	5.8	2.1
Lombard-Velenceze	46.6	19.0	64.3	25.6
Parma-Modena	2.1	0.8	1.3	0.5

A „Pester Lloyd“ Magyarország behozatalát és kivitelét valószínű felvetések alapján következőleg határozta meg 1864-re vonatkozólag :

B e h o z a t a l :

Gyarmati árúk és déli gyümölcsök	10 millió ft.
Szövvött árúk	124 „ „
Fonalak	4 „ „
Papir, papir és nádkészítmények s több efféle	3 „ „
Bőr és bőrárúk	13 „ „
Fa, üveg, cserépárúk	8 „ „
Fémgyártmányok	12 „ „
Járóművek	1 „ „
Szerszámok, hangszerek, apró árúk	16 „ „
Vegykészítmények, gyújtó szerek	2 „ „
Irodalmi s művészeti tárgyak	2 „ „

Összes behozatal . . . . . 195 „ „

K i v i t e l :

Kerti és mezei termények	29 „ „
Állatok	6 „ „
Állati termények	11 „ „
Zsiradékok és zsíros olajok	7 „ „
Italok és ételek	12 „ „
Tüzelő, építő, szerszámfa	20 „ „
Festő, cserző, vegy-anyagok	5 „ „
Nyers és félgyártmányú fémek	1 „ „
Szövési anyagok	40 „ „
Eszközök, szerszámok, hangszerek, apró árúk	2 „ „
Irodalmi és művészeti tárgyak	1 „ „
Hulladékok	2 „ „

Összes kivitel . . . . . 136 „ „

Tehát Magyarország behozatala a kivitel 59 millió ftal haladná meg, de az alkalmasint tulságosan van felbecsülve.

Fényes szerint a külföldről és a Lajtán túli osztrák tartományokból Magyarországra behozott árúk pénzértéke 1845-ben 68.514,437, az innen külföldre és a Lajtán túli tartományokba szállított árúk pénzértéke pedig 71.735,683 pftra rúgott. És pedig az osztrák tartományokból való behozatal 54.733,524, a külföldről való behozatal 13.780,913, s az amazokba való kivitel 59.862,072, a külföldre való kivitel pedig 11.873,611 pftot tett.

Az 1841—50-diki évtized átlaga szerint a magyar tartományok kivitele az ausztriai tartományokba évenként 51.327,000, az ezen tartományokból való behozatal pedig 52.586,000 ftra rúgott. Nevezetesen

	Behozatal	Kivitel
mezőgazdasági és nyers termények . . .	6 ₀ millió ft.	24 ₅ millió ft.
gyártási anyagok s félgyártmányok . . .	6 ₉ " "	25 ₉ " "
egész gyártmányok	40 ₄ " "	1 ₀ " "
irodalmi s művészeti tárgyak	0 ₂ " "	— " "
Összesen	52 ₅ " "	51 ₃ " "

Az átmeneti forgalom s a további elkészítés vagy bizonytalan eladás végetti behozatal és kivitel.

Valamint általában Ausztria külkereskedése bizony nem igen jelentős, úgy átmeneti forgalma is aránylag nagyon csekély. Ez t. i. volt :

1841—50-ben évenként	63—71 millió ft.
1851—60-ban átlagosan	117 " "
1861-ben	114 " "
1862-ben	116 " "
1863-ban	116 ₃ " "
1864-ben	125 ₄ " "
1865-ben	115 ₆ " "

Az 1864-diki átszállítás tárgyai ezek :

a) Fogyasztási tárgyak.	1864	1863
Gyarmati árúk és déli gyümölcsök . . .	3 ₉ millió ft.	4 ₂ millió ft.
Dohány és dohánygyártmányok	1 ₅ " "	1 ₆ " "
Kerti és mezei termények	3 ₂ " "	4 ₂ " "
Állatok	0 ₄ " "	0 ₄ " "
Ételek és italok	3 ₀ " "	2 ₂ " "
Összesen	12 ₆ " "	12 ₈ " "

		1864	1863
b) Nyers anyagok.			
Állati termények		3. ₃ millió ft.	3. ₃ millió ft.
Tüzelő, építő, szerszám anyagok		0. ₃ " "	0. ₁ " "
Nyers és félgyártmányu fémek, érczek		0. ₅ " "	0. ₄ " "
Szövési anyagok		22. ₂ " "	18. ₇ " "
	Összesen	26. ₂ " "	22. ₆ " "
c) Félgyártmányok és gyártási anyagok.			
Zsír és olaj		1. ₄ " "	2. ₂ " "
Orvosi, illat, festék, cserző stb. anyagok		2. ₂ " "	2. ₆ " "
Fonalak		2. ₁ " "	1. ₈ " "
	Összesen	5. ₇ " "	6. ₆ " "
d) Gyártmányok.			
Szövött árúk		48. ₅ " "	44. ₉ " "
Serte, szalma stb., papir és papir-árúk		0. ₃ " "	0. ₇ " "
Bőr, szücsárúk stb.		2. ₈ " "	3. ₃ " "
Csont, fa, üveg, cserép-árúk		2. ₄ " "	1. ₃ " "
Fémárúk		1. ₈ " "	1. ₃ " "
Járművek		0. ₂ " "	0. ₁ " "
Eszközök, hangszerek, gépek, apró árúk		23. ₀ " "	20. ₄ " "
Vegykészítmények		0. ₇ " "	0. ₆ " "
	Együtt	80. ₃ " "	73. ₃ " "
Irodalmi és művészeti tárgyak		1. ₂ " "	1. ₁ " "
	Összesen	125. ₄ " "	116. ₄ " "

Dalmátország átmeneti kereskedése egyremásra 3.₅ millió ft.

Tekintve az átmeneti kereskedés irányát, az 1851—60-ki átlag szerint benne részesül :

	a bejövetnél	a kimenetnél
A német vámszövetség	57% ₀ -kal	5% ₀ -kal
Svájcországnak	14 " "	4 " "
az osztrák kikötők	14 " "	37 " "
az olasz államok	12 " "	10 " "
az orosz birodalom	2 " "	11 " "
a török birodalom	1 " "	33 " "

A további elkészítés végett, rendszeren csak a határszéleken, történő behozatal és kivitel csekély. Az 1851—60-diki átlag szerint a behozatal 8.₂ , a kivitel 2.₂ millió fira rúgott. A bizonytalan eladásra való behozatal ugyanazon évtizedben évenként csak 460,000, a kivitel pedig 2.₃ millió ftot tett. A két rendbeli árumozgalom ez volt :

	1862	1863
Behozatal	9. ₇ millió ft.	9. ₈ millió ft.
Kivitel	8. ₈ " "	13. ₆ " "

A belkereskedés.

A birodalom belső forgalma mindenesetre sokkal nagyobb, mint az, mely közte s az idegen országok között foly; de azt nem tudjuk számokkal felmutatni, minthogy nincsen a vámoltatási ellenörködésnek alá vetve. Némi következtetést tehetünk annak nagyságára, ha a vaspályákon és a hajók által eszközölt szállításokat vesszük szemügyre. A belkereskedés főhelyei a magyar tartományokban: Pest, Győr, Pozsony, Debreczen, Soprony, Kassa, Zimmon, Sziszek, Zágráb, Brassó, Nagyszeben; a nem-magyar tartományokban: Bécs, Lincz, Prága, Reichenberg, Pilszen, Brünn, Olmücz, Troppau, Bielicz, Lemberg, Grác, Boczen.

A „Pester Lloyd“ Pestnek áruforgalmát, a tengelyen eszközölt forgalom, a heti vásárokon való marhakereskedés, s az építő-, tüzelő- és szerszámfa elmellőzésével, 1864-re vonatkozólag következő összegekre becsülte:

	Behozatal mill. ft.	Kivite mill. ft.
Gyarmati árúk és déli gyümölcsök	5 ¹⁰⁰	3 ⁶⁰⁰
Dohány- és dohánygyártmányok	3 ²⁰⁰	3 ⁰⁰⁰
Kerti és mezei termények, örlemények	21 ⁴⁰⁰	14 ⁸⁰⁰
Állatok	2 ⁰⁰⁰	3 ⁰⁰⁰
Állati termények, melyek más rovatba nincsenek foglalva	7 ⁸⁰⁰	5 ⁶⁰⁰
Zsiradék, zsíros olajok, gyanták	2 ⁷⁰⁰	3 ⁸⁰⁰
Italok és ételek	3 ⁵⁰⁰	7 ⁷⁰⁰
Tüzelő-, építő- és szerszám-anyagok	0 ⁴⁰⁰	0 ³⁰⁰
Orvosi, illatszerek, cserző, festő, vegyanyagok	5 ³⁰⁰	2 ⁴⁰⁰
Nyers és félgyártmányú fémek, ásványok	1 ⁸⁰⁰	0 ⁵⁰⁰
Szövési anyagok, gyapjú stb.	23 ⁸⁰⁰	27 ⁸⁰⁰
Fonalak	2 ⁰⁰⁰	0 ⁷⁰⁰
Papir, papíráruk, nád- és szalmakészítmények	1 ³⁰⁰	1 ³⁰⁰
Bőr és bőráruk	6 ⁸⁰⁰	7 ¹⁰⁰
Fa, üveg, cserép, kőárúk	4 ⁰⁰⁰	4 ⁶⁰⁰
Fémárúk	6 ⁰⁰⁰	3 ³⁰⁰
Járművek	0 ⁵⁰⁰	—
Eszközök, hangszerek, gépek, apró árúk	8 ⁰⁰⁰	8 ⁴⁰⁰
Vegykészítmények, gyújtószerek, zsíráruk	0 ³⁰⁰	1 ⁴⁰⁰
Irodalmi s művészeti tárgyak	0 ⁹⁰⁰	0 ⁹⁰⁰
Hulladékok	1 ⁰⁰⁰	1 ²⁰⁰
Összesen	170 ⁸⁰⁰	145 ⁷⁰⁰

Tehát a pesti piac összes áruforgalmának pénzértéke $316\frac{1}{2}$ millió ftra rúg, s ha a feljebbiek szerint mellőzött forgalmat is hozzávetőleg számba vesszük, legalább 350 millió ftra kell tennünk. Mázsaszámra a behozatal 7.960,976, a kivitel 5.746,609, együtt 13.707,585, továbbá a behozatalra még 16 db zongora, 44,452 db barom, 4,929 db szekér és koci s 6,709 db különbféle, a kivitelre pedig 34 db zongora, 6 evezős hajó, 81,393 db barom s 266 db különbféle esik. Az összes gabnabehozatal 6.246,479, a gabnakivitel pedig 2.949,598 mérőt, a gyapjúkivitel 150,000 mázsát tett. E szerint Pest az áruforgalomra nézve Bréma, Antwerpen, Amsterdam, Bordeaux, Marseille és Trieszt városokkal körülbelül egyenlő helyet foglal el.

III. A műipart és kereskedést előmozdító intézetek.

Hitelintézetek.

Célszerű törvényes intézkedéseken, helyes közigazgatáson, gyors és részrehajlatlan törvénykezésen s kellő közlekedési eszközökön kívül a hitelintézetek mozdítják elő leginkább a műipart és kereskedelmet.

A birodalom fő hitelintézetei: az osztrák kiváltságos nemzeti bank; az alsó-osztrák leszámítolási társaság; a kereskedelmi és ipari hitelintézet; az angol-osztrák bank; a trieszti és pesti kereskedelmi bankok; a galieziai, magyar, cseh és általános osztrák földhitelintézetek.

1. Az osztrák kiváltságos nemzeti bank. Keletkezék az 1816 jun. 1-jén kibocsátott cs. pátens alapján, működését 1818-ban indítá meg. 100,000 darab részvényt terveztetett vala, de csak 50, 621 részvény bocsátatott ki, mindegyikre 1000 ft bécsi értékű papírpénzben és 100 ft ezüst pengő pénzben, összesen tehát 30,372,600 pft fizettetett be. Utóbb 1853-ban a hátralévő 49,379 részvényt is kibocsáták, s ezekre egyenkint 800 pftot kellett befizetni. Végre 1856-ban újra 50,000 részvényt bocsátottak ki, melyekre egyenként 700 pft fizettetett be. E szerint a bankrészvények száma 150,000. Eredetileg a banknak főfeladata az volt, hogy az állami papírpénz beváltására és forgalomból kivetésére közreműködjék, így miveletei már elejétől fogva nagyon összebo-

nyolúltak az állam pénzügyeivel, s lassaukint oly kölcsönzési intézetté vált, melyhez a kormány minden pénzügyi szorultságban folyamodott, ez pedig a közügyre nézve annyival nagyobb veszéllyel járt, mivel a banknak kirekesztő kiváltsága volt pénzjegyeket kibocsátani. 1848-ban a bank a kormány által feljogosították arra, hogy pénzjegyeinek beváltását készpénzéért függessze fel, s azóta a bankjegyek kényszerített forgalmu papírpénz, melynek árfolyama folytonos ingadozásban van. A kormány sokféle kötesek és mívelleteket tett a bankkal, hogy azt tartozásainak lassankénti törlesztése által képessé tegye jegyeit ismét beváltani. Többi közt 155 millió ftra becsült állami javakat engedett át neki, hogy azoknak rendes jövedelméből s lassankénti cladásából igényeit a kamatokra és a kölcsönök megtérítésére kielégitse. Ismételve hirdette a kormány és a bank, hogy a bankjegyek nem sokára már be fognak váltatni, s az agio-nak és papir-gazdálkodásnak vége fog szakadni. De minden ígélet és remény eddigelé foganat nélkül maradt. A bank 1859-ben megkezdé ugyan pénzjegyeinek beváltását, de csakhamar ismét felhagyott vele. Kiváltsága 1867-ben lejárt volna, de a kormány az akkori birodalmi tanács közreműködésével 1862 decz. 27. kelt új szerződést tett vele s új alapszabályokat is adott neki. E szerződés és alapszabályok veleje az : a bank kiváltsága 1867-től számítandó 10 évre megújittatik, ennek fejében a bank az államnak 80 millió ftnyi kölcsönt ad, melyet csak 1877-ben, a kiváltság lejártakor, kell megfizetni, s melyért az állam kamatot sem fizet, hanem csak egy millió ftot ad évenként a banknak, ha ennek évi egyéb jövedelme nem tenne annyit, hogy a részvényeseknek kamat és osztalék fejében legalább 7% jusson. Minden más tartozásait az állam megfizeti a banknak, meghatározott részletekben, úgy hogy 1866 végéig a bank követeléseai az államon végkép lerovassanak, s ekkép 1867 elején készfizetéseit, illetőleg a bankjegyek beváltását megkezdhesse. A bankjegyek ezentúl 10 ftnál kisebb összegről ne szóljanak, tehát az 1 és 5 ftos jegyek 1866 végéig kiveendők a forgalomból. Ezután a forgalomba bocsátandó bankjegyek 200 millió ftiig legalább egy harmadrészben ezüsttel arannyal, s két harmadrészben bankszerűleg, a 200 millió ftiot meghaladó bankjegyek pedig teljesen legyenek fedezve készpénzzel. A bank készpénz-alapja egy negyed részben aranyból állhat.

A kormány csakugyan igyekezett tartozásait leróni. Ezek

1861 végén 249.₈, 1862 végén 217.₂, 1863 végén az említett 80 millió fton felül 105.₂, 1864 végén 94.₄ millió fton tettek. Ez utóbbi évben az állam tartozásai ezek voltak :

A bécsi ért. papírpénz beváltásából eredt adósság maradvéka . . .	18. ₃	millió ft.
ezüstben fizetendő állami adósság	20	" "
állami javak által fedezett állami adósság	56. ₁	" "
Összesen	94. ₄	" "

A kormány 1865-ben is folytató adósságainak törlesztését s összesen 31.485,929 fton fizetett a banknak, úgy hogy ennek kövételése, a kiváltság idejére adott 80 millión felül, még 62.930,220 fton tett. 1866-ban ez összeget is lerővta a kormány, de a háború miatt új előlegezéseket vett a banktól, t. i. 60 millió fton, továbbá a banktól átvette az 1 és 5 ftos bankjegyeket (összesen 112.436,858 ft.), melyeket állami papírpénzzé jelentett ki, s felhatalmazá a bankot, hogy azon összeggel felérő más bankjegyeket bocsásson ki; végre a kormány új papírpénzt is teremtett, noha az 1863-diki banktörvény értelmében arra kötelezte volt magát, hogy papírpénzt nem fog többé kibocsátani. Így tehát a legújabb banktörvényhez kötött remények is megghiúsultak; a bank nem válthatja be jegyeit, s a kormánytól még kárpótlást is követel.

A bank kivált 1835 óta szaporítá üzleti ágait; 1856-ban egy földhitel-osztályt is alapíta meg. Tehát váltókat, hitelpapírokat és szelvényeket leszámítol, kézi és jelzálogra kölcsönöz, átvész letéteményeket, eszközöl forgatmányokat és utalványozásokat, kibocsát bankjegyeket, zálogleveleket és utalványokat, s végre kiegyenlítési tereme (Saldo-Saal) is van.

Feje egy kormányzó, kit ő Felsége nevez ki; 12 igazgatóját a 100 tagból álló bankbizottság választja s ő Felsége megerősíti.

A nemzeti bank vagy on állás a ez volt :

K ö v e t e l é s e k :	1865 végén	1866 végén
Ezüst-, arany készlet	121.521,769. ₇₀	104.008,582. ₆₈
Ezüstben fizetendő váltó	8.218,604. ₇₁	43.535,642. ₁₈
A déli állami vasúttársaság vételi részleteinek maradvéka	8.000,000	—
Leszámított váltó és értékpapír : Bécsben . . .	84.299,585. ₇₀	24.106,861. ₃₃
a fiókintézeteknél	22.537,488. ₈₆	14.777,849. ₁₃
Kölcsönök kézi zálogra : Bécsben	35.956,400	23.940,500
a fiókintézeteknél	7.309,300	6.908,000
Allami kölcsön a kiváltság idejére	80.000,000	80.000,000

	1865 végén	1866 végén
A bank birtokában levő állami papírgjegyek	—	18.053,011
Hátralék a bécsi bankadósságból	9.136,791 ₇	—
Ezüstben fizetendő állami adósság	10.000,000	—
Állami javakkal fedezett adósság	43.793,427 ₉₈	—
Eladott állami javakért fizetendő hátralékok	2.895,998 ₂₇	—
Eladandó értékpapírok	3.065,362 ₅₀	—
Jelzálogi kölcsönök	63.601,658 ₂₂	68.494,460 ₃
A tartaléktőke értékei decz. 31. árfolyam szerint	11.167,133 ₈₇	13.915,859 ₃₂
A nyugdíj értékei	1.482,910	1.445,084
A galicziai Károly-Lajos vasút kötvényei	9.693,915	—
Az államnak az 1866 jul. 7-kei törvény alapján adott előlegek	—	60.000,000
Az 1864-diki adókölcson kötvényei	765,600	765,600
A bécsi, pesti és trieszti banképületek s az összes felszerelés	4.495.966 ₆₈	3.604,259 ₄₄
Folyó számlák	4.275,978 ₃	4.184,577 ₃₉
Összes követelés	532.217,890 ₁₃	476.049,358 ₁
T a r t o z á s o k :		
A bank alaptőkéje	110.250,000	110.250,000
A bank tartalékalapja	11.167,545 ₉₅	13.915,859 ₃₂
A forgalomban levő bankjegyek	351.100,755	283.988,480*)
Beváltandó bankutalványok	1.306,994 ₆₂	2.915,580 ₃₇
Forgatmányi követelés	2,126 ₅₉	881 ₆₀
Fel nem vett osztalékok	4.182,749 ₈₀	4.059,372 ₇₀
A forgalomban levő záloglevelek	51.420,345	58.000,595
Fel nem vett záloglevelei kamatok	1.303,987 ₅₀	1.473,028 ₇₃
Nyugdíj-alap	1.483,385 ₆₆	1.445,559 ₆₈
Összes tartozások	532.217,890 ₁₃	476.049,358 ₁

A bank fémkészlete s forgalomban levő jegyei a következő összegekre rúgtak az illető évek végén :

Év	fémkészlet millió ft	forgalomban levő jegy millió ft	a fémkészlet és bankjegyek közötti arány
1847	70 ₂	218 ₉	1 : 3 ₁
1850	32 ₃	255 ₃	1 : 7 ₉
1855	49 ₄	377 ₈	1 : 7 ₆
1860	89 ₁	474 ₈	1 : 5 ₃

*) A bankjegyeken kívül forgásban voltak : az állami papírpénzzé lett 1 és 5 ftos bankjegyek 143.794,640 ft, a kormány által újabban decz. végéig kiadott papírpénz 72.000,000, jelzálogi utalványok 99.986,292 ft, összesen 315.780,932 ft. 1867 jan. végén az állami papírrá lett 1 és 5 ftos bankjegyekből 137.794,640, a különös jelzálogi utalványokból 99.962,492₃, az 1 és 5 ftos tulajdonképi állam-papír jegyekből 78.700,000, összesen 316.457,132₃ ft volt forgalomban.

Év	fémkészlet millió ft	forgalomban levő jegy millió ft	a fémkészlet és bankjegyek közötti arány
1862	105./	426. ₈	1 : 4 ₀
1864	112. ₂	396. ₆	1 : 3. ₆
1865	121. ₅	351. ₁	1 : 2. ₈
1866	104. ₀	284. ₀	1 : 2. ₇

A bankjegyek árfolyama átlagosan ez volt :

1854-ben	127. ₂₈	1861-ben	142. ₀₂	1864-ben	115. ₇₅
1859-ben	120. ₂₃	1862-ben	129. ₃₁	1865-ben	109. ₃₀
1860-ban	130. ₃₂	1863-ban	113. ₃₇	1866-ban	120. ₀₂

A banküzlet egyes ágai az illető évek végén ekkép állottak :

Év	leszámlí- tolás millió ft	kölcsön millió ft	utalvány millió ft	letét millió ft	forgat- mány millió ft	összes pénztári forgalom millió ft
1847.	88. ₆	10. ₁	65. ₂	76. ₄	184. ₁	2244
1850.	87. ₅	20. ₀	46. ₈	89. ₀	86. ₈	2372
1860.	58. ₁	54. ₄	118. ₄	93. ₇	34. ₆	3949
1863.	89. ₁	50. ₇	73. ₆	105. ₁	40. ₇	5008
1864.	95. ₃	51. ₁	77. ₈	103. ₉	34. ₈	4737
1865.	106. ₈	43. ₃	77. ₃	111. ₃	6. ₆	4610. ₈
1866.	38. ₉	30. ₈	127. ₆	109. ₀	6. ₃	5199

A „saldo“ teremben 1865-ben 447.₆, 1866-ban 396.₆ millió fira szóló váltók egyenlítették ki.

A bank jelzálogos osztálya 1856 júl. elsején kezdé meg működését; alapjául 40 millió ft szolgál; 5000 ftnál kisebb kölcsön nem adatik. Ez osztály működése ebből látható :

Év	kölcsönvétel	a kölcsönök összege	a forgalomba bocsátott záloglevelek
1863 végén	1650	62.319,268 ft.	37. ₇ millió ft.
1864 „	1802	58.502,862 „	?
1865 „	2039	63.601,658 „	51. ₄₂₁ „ „
1866. „	2193	68. ₃ millió	58. ₀ „ „

A kölcsönök összegéből esett :

	Magyarországra	Alsó-Ausztriára	Galicziára	Csehországra	Movaországra
1865-ben	34.638,416 ft.	10.329,637 ft.	7.752,358 ft.	3.903,525 ft.	3.704,587 ft.
1866-ban	37.760,752 „	10.431,283 „	9.535,552 „	4.153,608 „	3.299,222 „

Az 1866 végén volt jelzálogi kölcsönökből 11.576,837 ft házakra, 54.959,443 ft nagyobb s 1.958.179 ft kisebb földbirtokra esett.

A bank évi jövedelme 1860 óta 11 és 13 millió ft között változott, tiszta jövedelme 8—11 millió ft; 1865-ben összes jövedelme 10.₉₄₂, tiszta jövedelme 8.₇, 1866-ban összes jövedelme 10.₉₆₅, tiszta jö-

vedelme 8.₅₆₁ millió ftot tett. Jövedelmi és szelvényi adót 1866-ban 602,810 ftot fizetett, kezelési költsége a bélyegekkal együtt 1.064,000 ftot tettek.

Fióköntézetek vannak: Pest, Debreczen, Temesvár, Kassa, Brassó, Nagyszeben, Zágráb, Fiume, Prága, Brünn, Trieszt,emberg, Grác, Linz, Olmütz, Troppau, Klagenfurt, Krakó, Innsbruck, Lajbach, Reichenberg, Salzburg és Bielitz városokban (összesen 23). De az összes fióköntézetek leszámítolási és kölcsönzési üzlete aránylag nagyon csekély. Pl. az 1864-ben leszámított összes váltók 479.₉₅₂ millió ftra rúgtak, s ebből magára Bécsre 383.₉₇₂ ft esett; a kölcsönök 37.₆ millió ftot tettek, ebből Bécsnek 32.₉ millió ft jutott. 1865-ben 471.₁₃₇ millió ftra szóló váltók számítottattak le, ebből Bécsre 383.₆₄₈ millió ft esett. Az előlegek összege 33.₀₈₇ milliót tett, ebből Bécsnek 28.₃₈₅ millió jutott.

A birodalom összes pénz- és hitelintézetekinek viszonyait 1865-re nézve a következő egybeállítást mutatja fel:

Az intézet neve	kelekezési éve	a részvények száma		egy részvény szóló ftól	befizetett részvénytőke	egy részv. után jár	
		kibocsát- ható	kibocsát- tott			kamat	osztalék
Cs. k. kiválts. osztr. nemzeti bank	1816	150,000	150,000	735	110.250,000	36. ₇₅	16. ₃₅
Cs. k. kiv. osztr. keresked. és ipari hitelintézet . .	1855	500,000	300,000	200	60.000,000	9. ₀₀	—
Alsó-osztr. leszámítolási bank	1853	20,000	14,000	500	7.000,000	25. ₀₀	15. ₅₀
Angol-osztrák bank . . .	1863	100,000	30% fizet	200	6.000,000	3. ₇₉	1. ₈₀
Stájer leszámítolási bank .	1864	15,000	5,000	200	689,000	10. ₀₀	0. ₅₀
Trieszti kereskedelmi bank	1858	20,000	9,686	500	4.843,000	25. ₀₀	3. ₀₀
Cseh leszámítolási bank .	1863	50,000	10,000	200	1.045,140	5. ₀₀	6. ₀₀
Warnsdorfi leszám. bank .	1864	1,500	1,100	200	195,400	6. ₇₄	3. ₆₆
Morva leszámít. bank . .	1862	25,000	10,000	200	2.000,000	10. ₀₀	5. ₄₀
Pesti kereskedelmi bank .	1811	4,000	2,100	500	1.050,000	25. ₀₀	32. ₃₀
Első magyar iparbank . .	1864	3,000	2,000	200	244,980	10. ₀₀	—
Cs. k. kiv. osztr. földhitelint.	1864	120,000	60,000	200	4.800,000	7. ₀₀	4. ₀₀
Csehország földhiteli bankja	1864	—	—	—	—	—	—
Galicziai hitelegyesület . .	1841	—	—	—	—	—	—
Magyar földhitelintézet . .	1863	—	—	—	—	—	—

Az összes befizetett részvénytőke tehát 198.117,520 ftot tett.

E pénz- és hitelintézetek pénzforgalma, bevételei, s tiszta jövedelmei ezek voltak 1865-ben :

Hitelintézet	összes pénzforgalom	bevételek	kiadások	felesleg
Cs. k. kiv. osztr. nemzeti bank	4,610,834,162	10,941,949	2,144,212	8,797,737
Cs. k. kiv. osztr. kereskedelmi és ipari hitelintézet . . .	1,097,587,000	5,100,566	2,840,486	2,260,080
Alsó-osztrák leszámítól. bank	824,017,072	2,926,664	2,356,727	569,937
Angol-osztrák bank . . .	582,971,087	1,431,830	714,076	717,754
Stájer leszámítolási bank . .	16,191,340	93,758	91,087	2,671
Trieszti kereskedelmi bank . .	163,564,792	400,819	118,771	282,048
Cseh leszámítolási bank . . .	84,887,618	553,574	486,373	67,201
Warnsdorfi leszámítolási bank	2,140,710	28,969	26,150	2,819
Morva leszámítolási bank . .	51,829,419	429,515	375,400	54,115
Pesti kereskedelmi bank . . .	86,359,884	358,999	257,104	101,895
Első magyar iparbank . . .	6,531,127	47,162	33,918	13,244
Cs. k. kiv. osztr. földhitelintézet	120,578,117	1,651,880	761,595	890,285
Csehország földhiteli bankja .	4,820,869	219,482	146,300	73,182
Galicziai hitelegyesület . . .	11,610,040	62,777	60,065	2,712
Magyar földhitelintézet *) . .	35,932,601	609,821	477,288	132,533
Összesen	7,699,855,844	24,857,765	10,889,552	13,968,213

Ez intézetek hitelezési üzletei pedig 1865-ben ezek voltak millió ftokat érve :

Intézet	leszámítolási				kölesznzési				jelzálogi üzlet				
	1864 az év alatt 1865				1864 az év alatt 1865				1864 a. é. a. 1865				
	állapot	leszámít.	behajtatott		állapot	állapot	köleszn	beszedett.	állapot	állapot	kiadatott	beszedet.	állapot
Cs. k. k. o. nemz. bank	95. ₅	471. ₁	459. ₈		106. ₈	51. ₄	33. ₁	41. ₂	43. ₃	58. ₅	8. ₇	3. ₆	63. ₆
Cs. k. k. o. ker. és ip. hitelintézet	21. ₆	191. ₃	191. ₄		14. ₅	14. ₅	51. ₆	55. ₁	8. ₀	—	—	—	—
Alsó-osztr. lesz. bank	30. ₄	117. ₉	117. ₉		30. ₄	0. ₉	13. ₇	7. ₁	7. ₅	—	—	—	—
Angol osztr. bank	4. ₄	108. ₅	105. ₁		7. ₈	3. ₃	76. ₃	75. ₁	4. ₅	—	—	—	—
Stájer leszám. bank	—	5. ₈	4. ₅		1. ₃	—	—	—	—	—	—	—	—
Trieszti keresk. bank	6. ₉	37. ₆	38. ₆		5. ₉	1. ₃	1. ₀	1. ₄	0. ₇	—	—	—	—
Cseh leszám. bank	4. ₈	22. ₈	21. ₃		6. ₃	0. ₄	0. ₈	6. ₃	0. ₉	—	—	—	—
Warnsdorfi lesz. b.	—	1. ₉	1. ₅		0. ₄	—	0. ₀₂	0. ₀	0. ₀	—	—	—	—
Morva leszám. bank	3. ₅	18. ₄	18. ₀		3. ₉	—	—	—	—	—	—	—	—
Pesti keresk. bank	3. ₄	16. ₄	16. ₅		3. ₃	0. ₉	1. ₃	1. ₁	1. ₀	—	—	—	—
Első magy. ipar bank	—	2. ₀	1. ₅		0. ₅	—	1. ₂	0. ₁	0. ₁	—	—	—	—
Cs. k. ált. o. földh. int.	—	—	—		—	—	—	—	—	—	15. ₉	—	15. ₉
Csehország „ „	—	—	—		—	—	—	—	—	—	4. ₄	—	4. ₄
Galicziai hitelegylet	—	—	—		—	0. ₄	0. ₂	0. ₂	0. ₄	16. ₇	0. ₇	0. ₅	16. ₉
Magy. földhit. intézet	0. ₈	2. ₈	2. ₇		0. ₇	0. ₆	4. ₄	4. ₈	0. ₄	10. ₅	4. ₁	0. ₉	13. ₇
Összesen	171. ₂	997. ₄	979. ₂		189. ₄	73. ₉	182. ₅	186. ₈	69. ₈	85. ₃	34. ₀	5. ₁	115. ₇

*) Az üzleti időszak 1863 júl. 1-jétől 1865 decz. 21-kéig terjed ki.

A pénzüintézetek hitelezési üzletei az egyes országokban a következő összegekre rúgtak 1864-ben (millió ftokat értve):

	leszámtóli			kölesönzési			jelzálogi üzlet		
	1864	az év alatt		1864	az év alatt		1864	az év alatt	
	állapot	leszámt.	beszedetett	állapot	előlegezt.	beszedetett	állapot	kiadatott	beszedetett
Alsó-Ausztria	125. ₅	709. ₀	699. ₁	58. ₁	158. ₂	162. ₃	10. ₂	3. ₂	0. ₃₅₀
Felső-Ausztria	0. ₅	2. ₁	2. ₀	0. ₆	0. ₃	0. ₀₁	0. ₀₁	0. ₂	0. ₆₀₁
Salzburg	—	—	—	0. ₀₉	0. ₀₆	0. ₀₆	—	—	—
Stájerország	0. ₈	9. ₇	8. ₈	1. ₀	0. ₄	0. ₃₇	0. ₅₈	0. ₂	0. ₀₁₉
Karintia	0. ₅	2. ₂	2. ₂	0. ₁	0. ₀₅	0. ₀₇	—	—	—
Krajna	0. ₅	1. ₉	2. ₀	—	—	—	0. ₀₇	—	—
Isztria	8. ₁	59. ₆	54. ₇	1. ₈	4. ₃	5. ₂	0. ₀₄	0. ₁	0. ₀₀₂
Tirol	0. ₃	1. ₂	1. ₂	0. ₂	0. ₁	0. ₀₉	—	0. ₃₈	—
Csehország	11. ₈	80. ₁	78. ₇	4. ₃	6. ₇	6. ₃	3. ₂	6. ₅₇	0. ₁₃₅
Morvaország	9. ₂	51. ₁	51. ₁	1. ₂	0. ₉₉	0. ₉	3. ₈	1. ₂₁	0. ₁₆₇
Szilézia	0. ₆	2. ₃	2. ₄	0. ₂	0. ₁₅	0. ₁₅	0. ₀₅	1. ₈₂	0. ₀₁
Galiczia	2. ₁	12. ₄	12. ₄	1. ₈	1. ₇₉	1. ₇	23. ₁	2. ₉₂	0. ₇₄₉
Bukovina	—	—	—	—	—	—	0. ₇	0. ₂	0. ₀₂₉
Német-szláv tartományok	160. ₁	932. ₆	914. ₇	69. ₆	173. ₆	177. ₈	41. ₇	17. ₀	2. ₁₄₁
Magyarország	9. ₉	59. ₈	59. ₅	3. ₉	8. ₆	8. ₅	42. ₃	16. ₇₅₀	2. ₉₉₉
Horvát-Tórország	0. ₄	1. ₆	1. ₆	0. ₂	0. ₂	0. ₂	1. ₄	0. ₂₁₀	0. ₀₀₈
Erdély	0. ₈	3. ₁	3. ₁	0. ₁	0. ₀₃	0. ₀₇	0. ₂₉	0. ₀₀₅	0. ₀₀₄
Magyar tartományok	11. ₁	64. ₈	64. ₅	4. ₂	8. ₉	8. ₈	44. ₀	16. ₉₆₅	3. ₀₁₁
Egész birodalom	171. ₂	997. ₄	979. ₂	73. ₈	182. ₅	186. ₆	85. ₇	34. ₀	5. ₁₅₀

A felsorolt pénz- és hitelintézetekre nézve meg kell még jegeznünk, hogy a cs. k. kiváltságos osztrák kereskedelmi és ipari hitelintézet holmi kereskedési és ipari vállalatokat maga is megindít vagy közvetlenül gyámolít, s árúkra is kölesönöz. Vállalkozásaiban eddigelé nem igen szerencsésen járt el. Gyáriai Bécs-Ujhely, Brünn, Prága és Lemberg, fiókinézetei Pest, Prága, Brünn, Lemberg és Brassó városokban vannak.

A négy földhiteli intézet közül a cs. k. általános osztrák földhitel-intézet részvényes társaság által alapították, Csehország földhiteli vagyis jelzálogi bankja országos kezesség alatt áll, a galicziai hitelegyesület és a magyar földhitel-intézet pedig az alapító földbirtokosok és a hitelezők kölesönös kezességén alapúlnak. A magyar földhitel-intézet váltókat is leszámítol. Alapítóinak kötelezvényei 1,477,800 ftra rúg-

nak, a tartalékalapja 1865 végén 648,720 ftot tett. 1866 decz. 31-kén jelzálogi kölcsönei záloglevelekben, és járadékokban 15.136,934 ftot 90 krt, készpénzben 342,248 ftot 52 krt, tartalékalapja 703,970 ftot tettek. Összes követelése 20.292,390 fra rúgtak, úgy összes tartozásai is.

Legújabbán a budai kereskedelmi és iparbank keletkezék s 1867 elején kezdé meg működését; részvénytőkéje 300,000 ft.

Továbbá 1867-ben alakulóban volt Temesvárott a bánáti iparbank és Pesten a népbank.

Biztosító intézetek és takarékpénztárak.

A biztosító intézetek közvetve s hitelezési műveleteik által közvetlenül is előmozdítják a műipart és kereskedelmet; azért e helyen soroljuk elő.

A birodalomban most vagy 25 nagyobb biztosító intézet van, összes részvénytőkéjük több mint 40, valósággal befizetett tőkéjük vagy 6 millió ft.

A nevezetesb részvényes biztosító intézetek ezek:

Első osztrák biztosító társaság Bécsben, 1824 óta;
Assecurationi generali Triesztben, 1831 óta;
Azienda assicuratrice Triesztben, 1833 óta;
Riunione adriatica di sicurtà Triesztben 1839 óta;
Nuova società commerciale Triesztben, 1847 óta;
 Első általános magyar biztosító társaság Pesten 1858 óta;
Phoenix biztosító társulat Bécsben 1862 óta;
Pesti biztosító társulat Pesten 1864 óta;
Hungaria biztosító bank Pozsonyban 1865 óta;
Viktoria biztosító társaság Kolozsvárott 1865 óta;

Mindezeknél tűz-, víz-, és jégkárok ellen biztosíthatni; többnyire élet- és járadék-biztosítási ágak is van; más társaságok csakis az élet- és járadék-biztosítással foglalkoznak, mint a Bécsben székelő „Anker“ 1859 óta, s az ugyanott levő „osztrák Gresham“ 1862 óta. Bécsben egy „általános tüke és járadék-biztosító“ intézet is van. Jelenleg Pesten egy magyar életbiztosító bank van keletkezésben.

A kölcsönösségen alapuló biztosító intézetek ezek: a bécsi, felső-ausztriai, salzburgi, gráci, tirol, prágai, brünni és krakkói, azután az erdélyi Kolozsvárt, ez utóbbinál jégkárok ellen is biztosíthatni; továbbá Győrött egy kölcsönös biztosító intézet van a szállítási ká-

rokra nézve. Felső-Ausztriában az említett országrendi biztosító intézetén kívül még két vidéki van, egyik Alsó-Kappelben, másik Schardenbergben. A német és szláv tartományok kölcsönösen biztosító egyleteinek részesei együttvéve 1864-ben 401,493-ra, 1865-ben 372,408-ra rúgtak, a biztosított tárgyak pénzértéke 1864-ben 430.⁶⁶¹, 1865-ben 424.²³⁴ millió, a megtérített károk 1864-ben 1.818, 271; 1865-ben 2.752,686 fíot tettek. A biztosított érték 100 fíjára 1864-ben 20—62, 1865-ben 40—93 krt fizettek be. Az erdélyi kölcsönösen biztosító egyletnél 1864-ben 1,258 fél jégkárrok ellen biztosított s a jégkártérítés 24,748 fíot tett; tűzkárok ellen 14½ millió fínyi érték biztosított, ezért 173,581 ft fizettetett be, s a kárpótlás 66,276 fíot tett. — Bécsben egy kölcsönös beteg- és életbiztosító társaság (Austria) van, mely 1860-ban keletkezék; ugyanott a „Janus“ nevű kölcsönös tőke- és járadék-biztosító intézet van.

Legújabbán Bécsben egy kölcsönösségen alapuló barom biztosító társulat keletkezék; neve „Apis“.

Vizsontbiztosító társulatok: Pannonia Pesten 1862 óta, és Securitas Bécsben.

Végre vagy 20 oly társulat van (majdnem mind Triesztben), melyeknél hajózási és tengeri károk ellen biztosíthatni.

Néhány külföldi biztosító intézetnek is vannak a birodalomban ügynökségei.

Az összes belföldi biztosító intézeteknél tűz-, jég- és szállítmányi károk ellen 1859-ben vagy 2,500, most körülbelül 3,000 millió fínyi érték van biztosítva; az általuk évenként kifizetett kártérítések 12—15 millió fítra rúgnak. Az élet- és járadék-biztosító osztályoknál és társulatoknál összesen vagy 100 millió ft van biztosítva halál esetére.

Az első magyar általános biztosító társaság gyorsan emelkedett s hazánkban új lendületet adott a biztosítási ügynek. Névleges részvénytőkéje 3 millió ft, 3000 db részvényt bocsátott ki, egy egész részvény 1000 fítra szól, de csak 30% fizettetett be. Alaptőkéje és tartalékalapja 1862 végén 5.552,438, 1865 végén 6.980,666 fítra rúgott.

Bevétele 1865-ben 6.909,463, kiadása 6.897,048 fíot tett.

Üzlete ekkép növekedett:

Év	biztosított érték	díjbevétel	fizetett kárösszeg
1858.	153. ₈ millió ft.	1.252,000 ft.	282,100 ft.
1860.	375. ₂ „ „	2.733,000 „	1.073,000 „
1862.	465. ₀ „ „	4.001,000 „	2.561,000 „
1864.	434. ₅ „ „	4.228,000 „	2.230,960 „
1865.	448. ₆ „ „	3.805,948 „	2.741,710 „

Életbiztosítási osztálya 1860 máj. 15-kén lépett életbe, 1864 végén 7,411 kötvény volt érvényben, s a biztosított összeg 12.600,130 ft, az 1865-ben kötött új biztosítások összege 5.294,048 ft, a biztosítások egész összege 17.894,178 ft, de 1865 folytában halálozás, átalakítás, a díjbefizetés megszüntetése és visszaváltás által érvénytelenné lett 2.477,025 ft, az 1865 végén érvényben maradt biztosított összeg tehát 15.417,153 ft.

Ez osztály összes tartalékja 1864 végén 800,820, 1865 végén pedig 1.126,545 ftra rúgott.

A t a k a r é k p é n z t á r a k többnyire kisebbszerű intézetek, még is jótékony befolyásuk tagadhatlan. Magyarországon rendszeren részvényes társaságok által állítottak fel, s nyereszkesedés a céljuk, mind a mellett a szegényebb néposztályoknak is válnak hasznára, apró betételeiket kamatoztatván, sok tekintetben a nagyobb pénz- és hitelintézetek hiányát pótolják, különböző jótékonyági intézetekre is adakoznak.

A birodalom nem-magyar tartományaiban 1863 végén 104 takarékpénztár volt, közülük legnagyobb üzletűek : a bécsi, prágai és gráci. A 104 takarékpénztár összes betételei az év végén 114.₅, összes forgalmi vagyonuk 126.₉ millió ftra rúgtak.

1864 végén Lombard-Velenceze nélkül (hol 9 takarékpénztár van) a nem-magyar tartományokban 110 takarékpénztár volt, Alsó-Ausztriában 15, Felső-Ausztriában 12, Stájerországban 11, Csehországban 42, saját vagyonuk 10.₃₂₅, összes betételeik 110.₈₈₄, összes vagyonuk 126.₆₃₀₄ millió ft. Legnagyobb üzletű a bécsi, melynek betételei 32.₁₀₇, összes vagyonja 37.₆₆₃ millió ft.

A magyar korona területén mostanában vagy 60 takarékpénztár van, legnagyobb üzletűek : a pesti és budai, továbbá a pozsonyi, nagyszobeni, fehérvári, eperjesi. Az összes magyarországi pénztáraknál elhelyezett betételek legalább 25—30, a kezelésük alatti vagyon több mint 40 millió ft.

A hazai első pesti takarékpénztár 1840-ben, a budai 1847-ben keletkezett. A pestiben 1865 végén a betételek 8.048,645.₆₉ ftot tettek, a kezelése alatti vagyon 11.949,360.₃₅ ft, összes pénztári forgalma 43.850,653 ft 42 kr volt. A budaiban 1864 végével a betételek 6.521,304, 1865-ben 4.258,321 ftra rúgtak, a kezelése alatt levő vagyon 6.878,216, összes pénztári forgalma 30.428,821 ft volt. Hogy a hazai takarékpénztárak adakozásai jótékony és mindenféle közczélokra tetemesek, a pestinek kimutatásai bizonyítják, melyek szerint azon takarékpénztár 1847-től 1865-ig összesen 119,893.₅₀ ftot adakozott.

Iparegyletek. Kereskedelmi s iparkamarák.

Az iparegyletek az iparosok anyagi és szellemi érdekeit ipariskolák felállítására, népszerű előadások, kiállítások rendezé-

se stb. által mozdítják elő. Országos iparegyletek a következők: az alsó-ausztriai (Bécs), stájerországi (Grác), cseh (Prága), felső-ausztriai (Lincz), karintiai (Klagenfurt), salzburgi, morvai vagyis brünni. Szűkebb körűek: a reichenbergi, lajbachi, brassói, nagyszebeni, segesvári, meggyesi, gyergyó-szentmiklósi. Alakulóban van a magyar országos iparegylet, melynek székhelye Pest lesz.

Igen jótékony befolyást gyakorol a Prágában létező csehországi központi bizottság, mely különösen az Óriás- és Ércz-hegység lakóinak keresetét igyekszik előmozdítani.

Helyenként kölcsönös segélyezési egyletek is léteznek, melynek pl. a győr-szigeti, kis-czelli, kolozsvári stb.

De a társulás azon szelleme, mely Németországban néhány év alatt oly sok segélyezési, fogyasztási, bevásárlási, termelési stb. egyletet támasztott az iparosok és munkások között, még nem ébredt fel Ausztriában. Az 1852 óta meghonosult legényegyletek üdvösek ugyan, de az érintett iparos-egyleteket koránt sem pótolhatják.

A kereskedelmi és iparkamrák közvetve sok hasznot hajtottak. A birodalomban 1850-ben honosítottak meg. Feladatuk: az ipar, kereskedés és forgalom érdekeit szemmel tartani, az illetők kívánságait saját véleményök és javaslaikkal együtt a hatóságok tudomására juttatni, körükben statisztikai adatokat gyűjteni és időszakonként közzé tenni, az árú- és váltóalkuszokat megvizsgálni, s azokat felsőbb megerősítés mellett kinevezni, a kereskedelmi és váltószékek kereskedelmi ülnökei kinevezésénél közreműködni, minden ipari és kereskedelmi vállalatról véleményt adni, ha az iránt hatóságilag megkerestetnek, az ipari és kereskedelmi állapotokról és viszonyokról általános jelentést a kormány elé terjeszteni stb.

Az egész birodalomban jelenleg 40 ily kereskedelmi és iparkamara van: 6 Magyarországon (Pest, Pozsony, Soprony, Kassa, Debreczen és Temesvár); 5 Csehországban (Prága, Budweis, Reichenberg, Eger, Pilszen); 4 Tirolban (Innsbruck, Botzen, Roveredo, Feldkirch); 3 Galicziában (Lemberg, Krakó, Brody); 3 Horvát-Tótországban (Zágráb, Eszék, Fiume); 3 Isztriában (Görcz, Trieszt, Rovigno); 3 Dalmátországban (Zara, Spalato, Ragusa); 2 Erdélyben (Kolozsvár, Brassó); 2 Morvaországban (Brünn, Olmütz); 2 Stájerországban (Grác, Leoben); egy-egy Alsó-Ausztriában (Bécs); Salzburgban, Karintiában (Klagenfurt); Krajnában (Lajbach); Sziléziában (Troppau); Bukovinában (Csernovicz).

Árútőzsdék, kereskedelmi társulatok, konszulságok.

Az árútőzsdék és árú-alkuszok ügyében az 1860 febr. 26-kán kelt birodalmi törvény intézkedik. Árútőzsdék minden tartomány fővárosában s általában ott keletkezhetnek, hol kereskedelmi és iparkamara van. Magyarországot illetőleg Pesten és Temesvárott van egy-egy árú- és értéktőzsde.

Pénztőzsde csak Bécsben és Triesztben van, s amaz uralkodik az egész birodalomban.

Kereskedelmi társulat alig van a birodalomban; csak a Dunaforgalmi és kiviteli egylet létezik 1865 óta; Bécsben székel, részvénytőkéje 5 millió ft; nem sok sikerét láttuk még. Oly egyletek, melyek nem közvetlenül kereskedéssel foglalkoznak, hanem inkább a kereskedők szellemi érdekeit mordítják elő, több helyütt vannak; ilyenek nevezetesen a pesti és temesvári Lloyd-társulatok, amaz 1854, emez 1865 óta áll fenn. Jelenleg Pesten egy bank-, bizományi és raktári társaság van keletkezőben, részvénytőkéje 5 millió ft lesz.

A kereskedelem érdekeinek külföldön őtalmazására és előmozdítására különösen az úgynevezett konszulok hivatvák, kik különböző ranguak: főkonszulok, főügyvivők, konszulok, alkonszulok, konszuli ügyvivők stb. Ausztriának jelenleg több mint 300 ilyféle kereskedelmi közügyvivője van. T. i. van:

Török birodalomban	65 állomás	Algiriában	6 állomás
Francia s Spanyolorsz.	47 "	Brit-Afrikában	4 "
Sziléziában	35 "	Dániában	2 "
Nagybritanniában	19 "	Toskánában	2 "
Német birodalomban	15 "	Hajtiban	2 "
Pápai birodalomban	15 "	Keletindiában	2 "
É.-Amer. egyesületben	14 "	Belgiomban	1 "
Oroszországban	11 "	Brit Éjszak-Amerikában	1 "
Szardiniában	11 "	Argenti köztársaságnál	1 "
Görögországban	11 "	Montevideóban	1 "
Braziliában	8 "	Chiliben	1 "
Portugalliában	8 "	Peruban	1 "
Németalföldön	6 "	Venezuelában	1 "
Svéd-Norvégországban	6 "	Sinában	1 "
Marokkóban	6 "	Összesen	303 "

IV. FEJEZET.

P é n z - é s h a d ú g y .

A z á l l a m j ö v e d e l m e i é s k ö l t s é g e i á l t a l á b a n .

A kormány 1848 előtt a birodalom nyugati felében korlátlan hatalommal intézkedett a pénzügy dolgában; a magyar korona területe maga fedezte közigazgatási költségeit s közvetlen adózásainak csak kis része folyt a birodalom állami pénztárába.

1864-ig az állami pénzügyet tárgyzó kimutatásokban csak az igazgatási, anyagszerzési és kezelési költségektől megfizetett jövedelmek és csak az állam sajátképi céljaira fordított kiadások fordulnak elő, tehát az osztrák budget úgynevezett netto budget volt. Azért azon összegek, melyek az osztrák költségvetésben 1863-ig kimutatvák, koránt sem tüntetik fel az adófizetők összes közterheit, mert ők fizetik meg az adókezelési, az anyagszerzési stb. költségeket is. Még most is vannak községi, megyei, országos stb. pótlékok, melyek az állami költségvetésbe nem vétetnek fel, tehát az 1864 óta fenálló brutto budget sem mutatja ki az állami czélokra szedett és tett összes adózásokat és költségeket.

1864-ben nemcsak a brutto budget hozatott be, hanem azon szokás is eltörölteték, mely szerint a közigazgatási év nov. 1-jétől oktob. 31-kéig számítottatott vala, s ezentúl a közigazgatási év a nap-tári esztendővel esik össze.

Legelsőben a következő kimutatást közöljük :

Év	Közvetlen adók millió ft	Közvetett adók millió ft	Összes bevétel millió ft	Összes kiadás millió ft	Hiány millió ft
1781	24. ₆	28. ₀	65. ₈	65. ₀	+0. ₈
1791	23. ₄	30. ₉	98. ₃	12. ₃	23. ₀
1801	25. ₇	34. ₁	95. ₅	150. ₄	54. ₉
1811	18. ₅	21. ₉	70. ₇	117. ₇	46. ₉
1821	49. ₉	55. ₂	128. ₂	215. ₁	86. ₉

Év	Közvetlen adók millió ft	Közvetett adók millió ft	Összes bevétel millió ft	Összes kiadás millió ft	Hiány millió ft
1831	44. ₉	67. ₉	122. ₃	187. ₁	64. ₈
1841	47. ₄	88. ₇	113. ₉	163. ₄	19. ₅
1844	47. ₇	93. ₈	153. ₀	168. ₀	15. ₀
1845	46. ₇	94. ₄	160. ₆	173. ₇	13. ₁
1846	47. ₈	95. ₃	164. ₂	230. ₄	66. ₁
1847	47. ₉	91. ₀	161. ₇	210. ₄	48. ₈
1848	33. ₂	69. ₄	122. ₁	187. ₇	65. ₈
1849	59. ₉	71. ₇	153. ₈	312. ₀	158. ₂
1850	65. ₄	95. ₆	196. ₂	343. ₄	147. ₁
1851	70. ₃	109. ₁	219. ₃	369. ₅	150. ₀
1852	79. ₅	122. ₄	226. ₄	395. ₇	169. ₃
1853	84. ₇	130. ₃	237. ₁	356. ₇	119. ₈
1854	85. ₃	133. ₃	245. ₃	438. ₁	192. ₈
1855	87. ₉	139. ₂	263. ₈	622. ₈	359. ₀
1856	92. ₁	148. ₉	273. ₂	423. ₈	150. ₇
1857	94. ₈	152. ₄	298. ₃	417. ₃	119. ₀
1858	94. ₅	158. ₈	280. ₄	399. ₄	110. ₀
1859*)	99. ₂	156. ₀	283. ₁	625. ₇	342. ₆
1860	99. ₇	178. ₀	318. ₆	367. ₈	49. ₃
1861	97. ₈	170. ₀	307. ₃	387. ₀	79. ₃
1862	114. ₇	191. ₇	319. ₆	394. ₆	75. ₀
1863	120. ₁	194. ₀	328. ₇	401. ₈	73. ₂
1864**)	122. ₇	248. ₁	454. ₀	530. ₉	76. ₉
1865	124. ₆	257. ₂	514. ₉	522. ₉	7. ₀
1866	119. ₇₁₁	235. ₀₀₇	491. ₂	531. ₈	41. ₁
1867	105. ₅	219. ₆	407. ₃	433. ₉	26. ₆

*) 1859-től kezdve osztrák ftok értendők, előbb pengő ftok voltak.

**) 1864-ig a kitett összegek nem az előleges költségvetés felvételei, hanem a valóságos eredmények szerint közöltek. 1864-től kezdve már a bruttó budget tételei állanak. Az 1864-diki költségvetés, mint már említettük, 14 hónapra terjed ki, a kitett összegek azonban csak 12 hónapra vonatkoznak; a november és decz. havakat tárgyzó külön költségvetés ez: összes bevételek 86.₁, összes kiadások 93.₃, hiány 13.₁ millió ft. A 14 hónapi bevételek tehát 568.₃, a kiadások pedig 614.₂ millió ftot tesznek, s a hiány 45.₇ millió ft. Ehhez utólagosan járultak: 20 millió a magyarországi inségesek felsegélésére (200,000 ft ut. építésre, 1.₃ millió vízi munkálatokra, 9.₃ millió vetőmagra, 6.₃ millió pénzbeli kölcsönökre, 2.₃ millió inségi építkezésekre); — 8.₁ millió a hadügyminiszter és 34.₃ millió az államminiszter számára, — tehát az egész hiány 109.279,309 ftra rúgott volna.

Az osztrák birodalomban s különösen a magyar korona területén 1848 előtt a közigazgatás sok tekintetben természeti szolgáltatásokon alapult, az 1848-diki változások a pénzgazdaságot honosították meg s a nép adóképesége rögtön tulságosan igénybe vététt, míg azelőtt az állami adó talán kelletinél csekélyebb volt. A közlött kimutatásból *) látni, hogy a kormány 1848 előtt sem tudta a bevételek és kiadások közötti egyensúlyt megtartani vagy helyreállítani; csakis 1781-ben volt egy kis felesleg, s azután 1817-ben, midőn a Franciaország részéről fizetett hadi költség folyt be. Különben az állam adóssága évről évre növekedett s 1811 után is csak toldoztak foltoztak, itt adósságot fizettek, amott még nagyobb kölcsönt vettek fel; végre a múlt évtizedben, midőn a magyar korona területe is tetszés szerint megadóztatott, még nagyszerűbb mértékben folytatták azt, a mit már 1848 előtt is műveltek volt, csakhogy némi tartózkodással. 1860-ban Szardínia 21.₃₂ millió ftot fizetett a Lombardia elszakasztott részére eső állami adósság fejében, mégis 49.₃, b. Czörnig szerint 65.₁, sőt Deszárý szerint 168.₁ milliónyi deficit volt. Deszárý szerint 1845-től 1860-ig az összes deficit kevéssé 2470 millióra rugott, s azután is minden évben kisebb nagyobb hiány volt.

Lombardia hátravolt részére és Velenczére a birodalom összes

---

*) Mint csaknem minden ügyben, úgy az állami jövedelem és költség dolgában is az ugyanazon hivatalos forrásból merített kimutatások eltérnek egymástól. B. Czörnig „Statistisches Handbüchlein“ című munkájában 1781-től 1860-ig közli az állami bevételek és kiadások évi összegeit, mely pedig 1850-től 1860-ig részletezve. Deszárý Alajos miniszteri tanácsos az „Oesterreichische Revue“-ben (1864 évf. V. köt.) 1845-től 1860-ig mutatja ki az állam bevételeit és kiadásait, a két kimutatás egyetlenségben sem vág össze! Én Deszárý kimutatását megbízhatóbbnak tartom, s azért az említett évekre nézve azt követem, kivévén 1860-t, mely évre nézve az „Uebersichtstafeln“-ben közlött végszámadások eredményeit veszem át. Hogy az eltérések nem csekélyek, a következőkből látni: Deszárý szerint 1851-ben bevétel 219.₃, kiadás 369; 1857-ben bevétel 298.₃, kiadás 417.₃; 1859-ben bevétel 283.₁, kiadás 625.₁; 1860-ban bevétel 301.₆, kiadás 469.₇ millió ft. Ellenben b. Czörnig szerint: 1851-ben bevétel 225.₀, kiadás 296; 1857-ben bevétel 317.₄, kiadás 370.₈; 1859-ben bevétel 260.₈, kiadás 517.₃; 1860-ban bevétel 301.₆, kiadás 344.₃ millió ft, (a két utóbbi évre nézve megjegyzi b. Czörnig, hogy a Lombardia átengedett részére eső jutalék levonásával). Még eltérőbbek azon adatok, melyeket Lónyay (Stat. Közl. I. köt. 233. l.) Hübner szerint közöl; azok szerint 1836-tól 1843-ig minden évben néhány milliónyi felesleg lett volna!

jövedelmének mintegy $\frac{1}{14}$ -ed része esett; így pl. 1863-ban az onnan került összes bevételek kerék számmal 34 millió ftot tettek; ebből 29 millió ft a közvetlen és követett adókra, 7—8 millió ft nevezetesen a telekadóra esett.

Hogy a netto és brutto budget között nagy a különbség, magától értődik *). Pl.

	brutto jövedelem	netto jövedelem	brutto kiadás	netto kiadás
1860-ban	474. ₃ millió ft	318. ₆ millió ft	523. ₅ millió ft	367. ₈ millió ft
1861-ben	420. ₉ „ „	307. ₅ „ „	500. ₄ „ „	387. ₀ „ „
1863-ban	467. ₃ „ „	328. ₇ „ „	535. ₁ „ „	401. ₉ „ „

A valóságos bevételek és kiadások is tetemesen eltérnek a budgetben kitett előleges fölvetésektől. Pl.

	az előleges költségvetés szerint		a valóságos eredmények szerint	
	jövedelem millió ft	kiadás millió ft	jövedelem millió ft	kiadás millió ft
1860	297. ₃	386. ₁	301. ₆	366. ₆ *)
1861	299. ₅	340. ₀	289. ₅	399. ₀ ***)
1862	294. ₆	392. ₈	319. ₆	394. ₆
1863	304. ₆	367. ₀	328. ₆	401. ₉
1864	488. ₄	520. ₇	454. ₀	530. ₉

1864-ben a valóságos bevételek a 14 hónapról 33.₇₃₀ millió fttal kisebbek voltak, mint előlegesen fölvetetett vala és a 12 hónapban csak 418.₅₄₇, 1865-ben pedig 416.₈₁₄ ftot tettek, eltekintve t. i. Lombard-Velenczétől, s a valóságos deficit 1864-ben 104, 1865-ben 80 millió ft volt, nem pedig 45.₇ s illetőleg 7.₉ millió, mint előlegesen felszámítottatott vala. A bevételekre nézve kivált 1862 és 1863 kedvező volt. T. i.

*) A stat. központi bizottság az 1864-re vonatkozó költségvetést rendszerbe szedvén, többi közt az állami jövedelmek igazgatási, beszedési és kezelési költségeit is egybeállítá. E szerint azon költségek a direct adóknál 167,773 (tulajdonkép 2.575,955), az indirect adóknál az anyagszerzési költségekkel együtt 64.544,160, az állami javak, kincstári gyárak, bányászat, pénzverésnél stb. 67.392,171, összesen 132.104,104, vagyis tulajdonkép 134.512,286 ftra rúgnak.

) és *) E számokat b. Czörnig a finanszminiszter előterjesztéséből közli, a 150. lapon találtató számok pedig az „Uebersichtstafeln“-ből vannak véve.

	előlegesen számíttatott			valósággal befolyt		
	1862 mil. ft	1863 mil. ft	1864 mil. ft	1862 mil. ft	1863 mil. ft	1864 mil. ft
Közvetlen adók	108. ₄	109. ₈	127. ₁	114. ₇	120. ₁	122. ₈
Közvetett adók	177. ₁	181. ₃	258. ₇	191. ₇	194. ₀	248. ₃
Állami vagyon, bányászat, pénz- verés	7. ₄	7. ₆	95. ₆	5. ₈	0. ₃	64. ₃
Vegyések	1. ₇	2. ₈	6. ₇	7. ₃	14. ₂	18. ₈
Összesen	294. ₆	304. ₆	488. ₄	319. ₆	328. ₇	454. ₀

S 1862-ben a kiadások is csak 1.₇₅₂ millióval haladták meg az előleges költségvetést, s azért a valóságos hiány 22.₈₆₁ millióval kisebb volt, mint előre felvették vala; de 1863-ban 34.₈₇₀, 1864-ben 9.₇ millióval többet adtak ki, s a hiány 1863-ban 10.₇₈₈, 1864-ben pedig 44.₃ millióval nagyobb volt, mint előre számíttatott vala. Az 1864-diki egész időszakra (t. i. 1863 nov. 1-jétől 1864 decz. végéig) az előlegesen felvetett kiadások 614.₃, az állam- és hadügyminiszternek pótlólag megadott összegekkel s a Magyarország számára felajánlott 20 millióval együtt 657.₈ millió ftot tesznek. Jóllehet Magyarországnak valósággal csak 18.625,482 ft adatott, s az 1863 nov. 17-kén kelt törvény a pénzjegyek beváltásáról, a jelzálogi utalványok kevesbítéséről s a pénztári készletek kiegészítéséről, úgy látszik, nem foganatosított, tehát az e czélokra rendelt 34 millió ft ki nem adatott, mégis a kiadások 635.₅₇₇, a bevételek pedig 530.₉₂₇ millió ft-ra rúgtak. E szerint a valóságos hiány 104.₆₅₀ millió ftot tett, jóllehet néhány tétel nem fedeztetett.

Az állami jövedelem főforrásai.

1) Közvetlen adók. Ide tartoznak: a telekadó, házbér- és házosztály-adó, iparkereseti és személyes kereseti adó, (amaz a birodalom nyugati, emez annak keleti felében), s a jövedelmi adó. A régibb hátralékokból még némi örökségi adó is befoly. A telekadó vagy hétféle rendszer szerint szedetik, az eredeti adó rendes és rendkívüli pótlékokkal növeltetett. Általában a pótlékok minden adónál előfordúlnak, s nehezítik a kivetést.

Az 1867-diki fináncztörvény szerint a pótlékok a telekadónál $\frac{3}{12}$, a házbéradónál $\frac{2}{6}$, a házosztályadónál $\frac{3}{4}$, a jövedelmi és iparkereseti adóknál $\frac{2}{5}$ részét teszik a rendes adóknak; ezeken kívül vannak azután az országos, községi stb. pótlékok.

Általános a panasz, hogy a telekadó egyenlőtlenül van felosztva. Az állandó kataszter, melyen 1817 óta dolgoznak, 1862 végéig a nem-magyar tartományokban, úgyszólván, egészen elkészült, csak Galicziában volt még hátra vagy 401 □ osztrák mfd, melyet még fel kellett becsülni. A magyar korona területén az adóbizottságok ideiglenes felbecsülést vittek véghez, mignem a szabatos felmérések megtörténhetnének. 1863 végéig Horvát-Szlavonország, valamint Dalmátország is tökéletesen fel volt mérve, s már csak a felbecsülés volt hátra. Magyarországon részletesen még csak 619, □ mfd volt felmérve, de 2011, □ mfd még trigonometriailag sem volt felvéve; Erdélyben még meg sem volt kezdve a munka. A birodalom területéből tehát 1863 végén még csak 5143, □ mfd volt tökéletesen felmérve és felbecsülve, 5527 □ mfd a felbecsülésre, 4062, □ mfd a részletes felmérésre s 3445, □ mfd a harmadik rendbeli trigonometriai felmérésre nézve volt még hátra. 1863-ban 1.068,669, 1817 óta pedig több mint 40 mil.ftot költöttek a kataszteri munkálatokra.

A telekadónak a háztelkek, kőbányák, tőzegvágások stb. is alávetvék, melyek különben a nem-termő területek közé számíttatnak, azért a megadóztatott földterület nagyobb mint a termő terület s Lombard-Velence nélkül az egész birodalomban 95.609,839 hold.

A közvetlen vagyis direct adók jövedelme ez :

	1863 valósággal befolyt millió ft	1864 valósággal befolyt millió ft	1865 kivetetett millió ft	1866 kivetetett millió ft	1867 kivetetett millió ft
Telekadó	66,379	66,794	68,553	64,755	55,1
Házbér- és házosz- tályadó	22,454	23,237	23,528	23,010	20,4
Iparkereseti adó .	6,716	6,576	6,407	6,213	5,3
Személyes-kereseti adó	4,769	4,892	5,102	4,716	4,5
Jövedelmi adó . .	19,711	21,229	20,686	20,593	19,3
Egyebek	0,086	0,072	0,336	0,425	0,456
Összesen	120,116	122,678	124,612	119,712	105,556

A valósággal befolyt telekadó volt :

1850-ben	48,0 millió ft	1861-ben	59,3 millió ft
1855-ben	62,5 „ „	1862-ben*)	65,9 „ „
1860-ban	61,7 „ „		

*) A folyó évi adóból 57,5, a hátralékokból 8,8 millió ft fizettetett be, 419,543 ft pedig visszatérített.

A telekadói hátralékok pedig tettek :

1860-ban . . .	8. ₂ millió ftot	1863-ban . . .	11. ₄ millió ftot
1861-ben . . .	13. ₁ " "	1864 decz. végén . .	15. ₈ " "
1862-ben . . .	6. ₄ " "		

A házbér- és házosztályadóból befolyt :

Év	a bérházak száma	a befolyt házbéradó millió ft	a vidéken levő házak száma	a befolyt házosztályadó millió ft	házasadói hátralékok millió ft
1860	103,237	10. ₄	4,557,180	6. ₁	1. ₅
1861	101,076	10. ₈	4,590,465	6. ₁	2. ₀
1862*)	100,536	11. ₂	4,586,103	6. ₂	1. ₅
1863*)	100,185	14. ₈	4,605,963	7. ₅	2. ₀
1864*)	100,970	13. ₄	4,627,096	8. ₁	2. ₈

A jövedelmi adó 1850-ben még csak 1.₃ millió ftot tett, 1860-ban már 9.₈, 1862-ben 16.₇, 1863-ban 19.₇, 1864-ben 20.₃ millió ftra emelkedett. 1863-ban az állam, nyilvános pénzalapok és országrendek kötelezvényeiből eredő jövedelemre 5, 1865-re pedig 7 százalék szabott jövedelmi adóul, (szelvényi adó), s ezt mindjárt a kamatfizetésnél vonja le a központi igazgatás, azaz annyival kevesebb kamatot fizet; az ekkép levont jövedelmi adó 1863-ban 7.₉, 1864-ben 8.₈ millió ftra rúgott. A földjövedelemtől járó jövedelmi adó pótlék gyanánt a telekadóval együtt vetetik ki és szedetik be.

A közvetlen adóknál külön számíttatnak a rendes adók s a rendkívüli pótlékok. Így 1866-ban a rendes közvetlen adókra 107.₉₇₃, a rendkívüli pótlékokra pedig 11.₇₃₅ millió ft számíttatott; ezek közé vétetnek a hátralékos királyi bér (22,800 ft) s az adó-végrehajtási illetékek is (380,400 ft). 1867-ben a rendes adókra 94.₇₉₆, a rendkívüli pótlékokra 10.₆₉₇ millió ft számíttatott, (424,000 ft az adóvégrehajtási illetékekre).

Az adóhátralékok évről évre növekednek : 1858-ban 8.₃, 1862-ben 14.₆ (vagyis 12%), 1863-ban 20.₅ (15%), 1864-ben 24.₄ (20%) millió ftra rúgtak. A hátralékokból esett :

	1858	1864
Magyarországra	3. ₇₂₈ millió ft	15. ₆₁₄ millió ft
Erdélyre	0. ₇₈₈ " "	1. ₅₈₂ " "
Horvát-Tótországra	0. ₄₈₇ " "	1. ₇₅₀ " "
Összesen	4. ₉₇₂ " "	18. ₉₇₆ " "

*) A Lombard-Velenczére eső házasadó nélkül, mely ez évben a telekadóhoz csatoltatott, s mely 2.₃₄₄ millió ftot tesz.

Már 1859-ben executio útján az egész birodalomban vagy 32, a magyar korona területén 20,6 millió ftnyi adót kellett behajtani; azóta pedig az erőszakos behajtások még szaporodtak.

2. A közvetett vagy indirect adók. Ezek jövedelmei az előleges felvételek szerint következők :

	1864 millió ft	1865 millió ft	1866 millió ft	1867 millió ft
Általános fogyasztási adó	59. ¹³²	59. ²⁷³	58. ³³⁷	51. ³¹⁴
Határ vám	15. ⁷⁰⁹	15. ⁰⁰⁰	14. ¹⁷³	11. ¹⁶⁶
Sójövedék	41. ⁸⁴⁹	39. ⁸⁶⁴	38. ⁹⁴⁹	35. ⁰⁶¹
Dohányjövedék	61. ⁹⁶⁰	58. ³⁷²	56. ³⁰⁷	51. ⁰¹¹
Bélyegek	19. ²⁰⁰	17. ⁴⁰⁰	16. ⁵⁵⁹	14. ⁸⁶⁰
Illetékek és díjak	25. ⁰³⁴	28. ⁶⁰⁰	27. ³¹⁸	23. ³¹³
Lottojövedék	18. ²⁶⁹	18. ²⁹⁵	19. ⁹⁰⁶	17. ⁹⁸⁷
Posta	13. ⁶⁵⁴	16. ⁵⁷⁶	13. ⁰⁸¹	13. ⁴⁷⁸
Út, híd, révvám	3. ⁵⁴⁹	3. ⁴⁷²	3. ²²³	3. ¹⁵³
Egyebek	0. ⁴¹⁰	0. ³⁹²	0. ²³⁶	0. ⁴⁴⁷
Összesen	258. ⁷⁴⁷	257. ²¹⁴	248. ⁰⁶⁹	221. ⁷⁹⁶

Az ezen forrásokból valóságosan befolyt összes és tiszta jövedelem ez volt :

	1860		1862		1863		1864
	összes jövedelem millió ft	tiszta jövedelem millió ft	összes jövedelem millió ft	tiszta jövedelem millió ft	összes jövedelem millió ft	tiszta jövedelem millió ft	összes jövedel. mil. ft
Fogyasztási adó	54. ₁	51. ₇	56. ₀	53. ₃	62. ₃	59. ₁	55. ₈
Határvám	14. ₅	12. ₁	15. ₅	13. ₂	15. ₁	13. ₁	14. ₃
Sójövedék	41. ₀	33. ₀	42. ₄	33. ₇	38. ₈	29. ₆	38. ₉
Dohányjövedék	53. ₆	35. ₁	62. ₈	40. ₆	58. ₇	31. ₂	58. ₀
Bélyegek s illetékek	33. ₄	32. ₇	37. ₁	36. ₈	41. ₁	39. ₉	44. ₁
Lottojövedék	16. ₉	6. ₁	18. ₇	7. ₃	18. ₄	6. ₀	20. ₃
Posta	11. ₉	2. ₅	12. ₉	3. ₆	12. ₄	3. ₂	13. ₃
Út, híd, révvám	3. ₀	3. ₀	3. ₀	3. ₀	3. ₂	3. ₀	3. ₃
Egyebek	0. ₃	0. ₃	0. ₂	0. ₁	0. ₃	0. ₂	0. ₄
Összesen	229. ₁	176. ₉	249. ₀	191. ₇	250. ₄	189. ₀	248. ₄

Ezekből látni, hogy a közvetett adókból eredő jövedelem nem igen növekedik, mi azt tanúsítja, hogy az adózók fogyasztási képessége csökkenőben van, mert az adók magok nem szállítottak le, inkább feljebb emeltettek 1860 óta. Például csak az általános fogyasztási adókból előszámított s valósággal befolyt összes jövedelmet részletezzük.

Az előszámított összegek ezek voltak :

	1862 + mil. ft	1864 + mil. ft	1865 mil. ft	1866 mil. ft	1867 mil. ft
Szeszadó	14. ⁰⁵⁴	17. ⁶³⁰	16. ⁰⁰⁰	13. ⁹²⁰	12. ³³⁰
Bor és mustadó	7. ²¹⁹	5. ⁹⁴⁹	6. ⁰⁰⁰	5. ⁹⁷³	5. ³⁵⁰
Sőradó	15. ⁹⁹⁶	16. ⁵⁰⁰	16. ⁹⁰⁰⁰	16. ⁹⁰⁰	16. ⁶⁸⁵
Hús és vágómarhaadó	6. ⁹⁶¹	5. ⁵⁸⁹	5. ⁵²⁰	5. ⁴⁶⁴	5. ²⁶³
Czukoradó	5. ⁶³¹	5. ⁰⁰⁵	7. ⁸⁰⁰	8. ⁹⁵⁸	6. ⁹²⁵
Egyebek	4. ⁹⁶³	8. ⁴⁶⁵	7. ⁰⁵³	7. ¹²²	4. ⁸⁵²
Összesen	54. ⁸¹⁴	59. ¹³⁸	59. ²⁷³	58. ³³⁷	51. ⁴⁰⁵

A valósággal befolyt összegek pedig ezek voltak :

	1862 + mil. ft	1863 mil. ft	1864 + mil. ft
Szeszadó	13. ⁸⁷⁷	15. ⁸⁶⁵	14. ¹¹²
Bor, mustadó	7. ⁰⁸⁴	5. ⁶⁵⁶	5. ⁹³⁸
Seradó	16. ³⁸⁶	17. ⁷⁶¹	16. ⁵¹³
Húsadó	6. ⁷³¹	5. ³⁸⁴	5. ⁴⁵⁴
Czukoradó	5. ⁵⁹⁹	10. ¹⁹⁰	6. ⁵⁴³
Egyebek	6. ³⁹⁴	7. ³¹³	8. ³¹⁷
Összesen	56. ⁰⁷³	61. ¹⁷⁴	57. ²²³

1865-ben 59₃ millió ftra rúgtak a fogyasztási adók, t. i. a szeszfőzés 1.₂₆₉, a serfőzés 0.₅₇₆, a czukorgyártás 1.₇₂₂ millióval többet, a húsfogyasztás pedig 87,667 fital kevesebbet hajtottak mint 1864-ben. 1850-ben a fogyasztási adók még csak 22.₅ millió ft tiszta, 1861ben 48.₃ millió összes, s 46.₉₇₀ millió tiszta jövedelmet adtak.

Deszáry úgy tartja, hogy a fogyasztási adókat még 20—25 millió fttal bizvást feljebb lehetne emelni. A mostani szeszadó 30—34, a seradó vagy 27, a bor- és must-adó legfeljebb 6—8 százalékát teszi az elfogyasztott mennyiség pénzértékének, s ezt *Deszáry* kevesli.

3. Jövedelem az állam vagyonából. Ide tartoznak a koronai és kamarai javak (1861-ben még 32¹/₂ □ mfd), és erdők (1861-ben még 546 □ mfd); a kincstári gyárak (az udvari és állami nyomda Bécsben, a temesvári és lemergi állami nyomdák, a schlöglmühli papir- s a bécsi porcellángyár), a kincstári bányák, kohók és egyéb bányai műtelepek; a több mint 3 □ mfdre terjedő bányai javak s a 123 □ mfdet elfoglaló bányai erdők; pénzverési ügy; az állami vaspálya (bécsi kapcsolati vasút); az állami telegrafvonalok s kormányzéki épületek.

	1864		1865		1867
	összes jöved. mil. ft	kezelési költség mil. ft	összes jöved. mil. ft	kezelési költség mil. ft	összes jöved. mil. ft
I. Állami javak.					
a) a kincstári kezelésben . .	2 ⁹⁶⁶	1 ⁵⁵⁵	2 ⁰²⁸	1 ⁸⁰⁶	4 ⁵²⁸
b) a bank kezelésében . .	3 ⁹²⁸	2 ⁴⁶⁰	2 ⁵⁰⁹	1 ⁰²³	
Bányai javak	0 ³⁰⁸	0 ³¹⁹	0 ²⁹⁰	0 ²⁹⁴	
Állami épületek	0 ¹⁰⁰	0 ⁰⁹⁶	0 ¹⁴⁷	0 ¹⁰⁷	0 ¹⁵²
Állami vasút	0 ¹³⁹	2 ¹¹⁰	0 ¹³⁶	1 ¹⁹⁷	0 ¹⁵⁹
Együtt	6 ⁶⁴⁷	6 ⁴⁸⁰	5 ¹⁰⁷	3 ⁹²⁷	4 ⁸³⁹
II. Állami erdők.					
a) az állam kezelésében . .	5 ⁸³⁹	4 ²¹⁵	5 ⁸⁸⁶	4 ³⁰²	8 ⁶⁰⁰
b) a bank kezelésében . .	1 ²⁹⁷	0 ⁶²²	0 ⁶⁵⁵	0 ³⁷³	
Bányai erdők	3 ⁴⁹²	3 ¹⁷⁷	3 ³⁴²	3 ¹²⁹	
Sóbányai erdők	0 ⁹⁴⁷	0 ⁹⁶⁶	0 ⁹²⁴	0 ⁸⁴⁹	
Együtt	11 ⁵⁷⁵	8 ⁹⁸⁰	10 ⁸⁰⁴	8 ⁶⁵⁴	2 ⁶⁰⁰
III. Elkobzott javak . .	0 ⁶⁰¹	0 ³⁹⁷	0 ⁸⁴⁹	0 ³⁶⁵	0 ²⁷⁰
IV. Kincstári gyáarak . .	1 ⁶⁴⁸	1 ⁵³⁸	1 ⁴⁸³	1 ²⁰²	1 ²⁴⁸
V. Telegrafüzlet . .	2 ²⁴⁸	2 ³⁷⁴	2 ³⁰⁰	2 ⁴⁰⁰	2 ¹⁶²
VI. Bányászat, kohá- szat, pénzverés . .	49 ⁰⁷⁸	47 ⁶¹⁵	53 ⁵⁵⁰	52 ²⁰⁰	36 ⁰¹²
Egész összeg	71 ⁷⁹⁷	67 ³⁹²	73 ⁹⁷³	68 ⁷⁴⁷	53 ¹³¹

Tehát az előlegesen felvett tiszta jövedelem az állami javakból 1864-ben csak 4⁴⁰⁵ s 1865-ben 5²²⁶ millió ftra rúg. 1866-ra az állami és bányai urodalmak, az állami épületek és vasút összes jövedelme 3⁸⁴⁶, az állami, bányai és sóbányai erdőké 10⁷⁶³, a kincstári gyáaraké 1⁰⁷⁷, a bányászaté 27¹⁸¹, a pénzverése 22⁴⁰⁹, összesen 65²⁷⁶ millió ftra tétetett. Az 1867-diki előszámítás, az itt elősorolt források összes jövedelmét 53¹³¹, a kiadásokat pedig 47³⁹⁷ millió ftra teszi.

A múlt évekre vonatkozó végszámadások szerint az állam javai valósággal a következő jövedelmet hajtották :

	1860		1862		1863		1864	
	összes millió ft	tiszta millió ft	összes millió ft	tiszta millió ft	összes millió ft	tiszta millió ft	össz. millió ft	tiszta millió ft
Állami javak és erdők . .	11 ¹	3 ⁸	13 ⁵	5 ⁷	10 ¹³	2 ⁶⁴⁷	13 ⁷	2 ²
Kincstári gyáarak . .	1 ³⁸	—0 ⁴⁶	1 ⁷³	—0 ⁵⁹	1 ⁷⁷	0 ¹⁸⁶	1 ⁸	—0 ¹
Bányászati ügy . .	33 ⁴	1 ⁰⁶²	34 ¹	0 ⁵⁰⁷	30 ⁴¹	—2 ⁴⁸³	26 ¹	—0 ²
Pénzverés	52 ³	2 ³¹⁸	22 ⁴	0 ³⁵⁶	28 ⁴⁵	—0 ⁴⁵⁸	20 ⁶	0 ²
Vasút és telegraf . .	?	0 ³⁵⁷	?	0 ²⁷³	1 ⁸²	0 ⁰⁸⁹	1 ⁹	—1 ³
Összesen	98 ⁶⁷	7 ⁰⁷¹	71 ⁷⁸	6 ²⁴	72 ⁵⁸	—0 ⁰¹⁹	64 ³	1 ³

Az 1863-diki évben tehát az állami vagyomból való tiszta jövedelem semmi sem volt, sőt még 18,823 fttal többet költöttek, úgy hogy az elkobzott jószágoknak 293,980 ftra menő tiszta jövedelméből csak 275,157 ft maradt, pedig az előleges költségvetés a tiszta jövedelmet 7.615,157 ftra tette vala. 1864-ben is a tiszta jövedelem csak 1.2 millió ftra rúgott. Bizonyára csekélyebb jövedelem az állami vagyomból már egy országnak sem lehet!

4. Jövedelem különböző forrásokból. Ez bizonytalan, esetleges és változó. Ide számíthatjuk a katonai igazgatás saját bevételeit s az eladott állami jószágokért járó vételi fizetéseket is.

Az 1863-ra vonatkozó előleges költségvetés meg végszámadások szerint ezek voltak az összegek :

	előleges felvétel	valóságosan befolyt
Fiscalitások és visszaszállások	100,000 ft	260,133 ft
Vallási és tanulmányi alapok feleslegei	86,320 „	430,876 „
Földteher mentesítési alapok járulékai	643,400 „	528,433 „
Más alapok járulékai	194,900 „	249,272 „
Egyes országok járulékai	390,300 „	1.916,521 „
Az állam letéteményi pénztára jövedelmei	58,500 „	304,431 „
Az adósságtörlesztő alap vagyonából	121,200 „	58,347 „
A lombard-velencei törlesztő alaphól	209,500 „	316.683 „
Összesen	1.804.120 „	4.248,456 „*)
A katonai közigazgatás saját bevételei	5.816,036 „	6.587,494 „

Eladott állami javakért befolyt :

1850-ben	0. ₂₆₀ millió ft	1860-ban	4. ₀₀₀ millió ft
1851-ben	0. ₁₄₀ „ „	1861-ben	2. ₃₀₀ „ „
1852-ben	0. ₁₈₁ „ „	1862-ben	1. ₂₀₉ „ „
1853-ban	0. ₃₅₅ „ „	1863-ban	10. ₇₀₁ „ „
1854-ben	1. ₂₄₃ „ „	1864-re számított	15. ₃ „ „
1855-ben	26. ₇₈₁ „ „	1864-ben befolyt	1. ₆₈₅ „ „
1856-ban	23. ₀₂₂ „ „	1865-re számított	33. ₈ „ „
1857-ben	29. ₇₅₀ „ „	1866-ra	14. ₈₉₉ „ „
1858-ban	13. ₈₇₈ „ „	1867-re	10. ₀ „ „
1859-ben	0. ₈₂₅ „ „		

*) A felsorolt tételekhez még két más tételt, összesen 183,710 ftot számítván hozzá. De a fiscalitások jövedelméből 70,246, a letéteményekből 422,211, más címek alatt 216,107 ft visszafizettetett, tehát a valóságos jövedelem 3.539,892 ft s a végvidéki vegyes bevételekkel (403,833 ft) együtt 3.943,725 ft. — Az esetleges vegyes jövedelmek rovatába tartoznak a hadikárpótlások, melyeket pl. Szardínia és Toskáná fizetett, s melyek tettek 1850-ben 16.₁₄₀, 1851-ben 16.₈₆₁, 1852-ben 0.₁₅₀, 1853-ban 1.₂₀₇, 1858-ban 2.₈₀₈, 1860-ban 21.₃₂ millió ftot. — A vegyesek közé tartoznak a hadi kötelezettségtől való megváltások is, többnyire a hatonai közigazgatás saját bevételei között fordúlva k elő; pl. 1859-ben 2.049,675, 1860-ban 3.557,025 ftot tettek.

	1861 mil. ft	1862 mil. ft	1863 mil. ft	1864 mil. ft
Financzminiszterium	23. ³⁵⁹	23. ⁰⁰⁷	21. ⁴⁹¹	319. ²⁴⁵ *)
Igazságügyminiszterium	9. ¹⁴⁸	9. ²⁵⁶	9. ³⁷⁷	7. ⁸⁷³
Rendőrminiszterium	3. ⁵⁶⁰	2. ⁵⁶⁹	2. ⁵¹³	3. ⁰¹²
Kereskedelmi s népgazdasági miniszterium	1. ²⁵⁶	0. ²⁹⁶	0. ⁶⁵¹	12. ⁷⁶⁸ **)
Ellenőri hatóságok	4. ⁸⁶⁹	4. ⁷⁵¹	4. ⁵³³	3. ⁸³²
Egyik említett rovatba sem tar- tozó kiadások	3. ⁷⁷³	1. ⁸⁶²	1. ⁶⁵⁴	—
Hadügyminiszterium	163. ⁷⁵⁰	121. ⁷⁴⁵	114. ⁷⁹¹	106. ⁸⁴¹
Tengerészet	15. ⁴⁷⁴	17. ²⁶⁴	10. ³²⁰	9. ⁵⁹⁹
Segélyezések és kamatbiztosít.	5. ²³⁵	4. ⁵⁹⁰	4. ⁸³⁰	} a pénzügy- miniszterium rovatában.
Állami adósság kamatai	} 105. ⁵⁴⁶	118. ³⁷³	121. ⁷¹⁹	
Állami adósság-törlesztés		18. ⁰⁰⁹	45. ⁸²⁴	
Tőkeberuházás	1. ⁷⁴⁴	3. ⁸⁸⁰	6. ⁴⁶⁸	
Pénz- és váltóvesztesség	8. ⁰³¹	10. ¹⁹⁶	4. ⁹²²	
Összes kiadások	387. ⁰¹⁷	394. ⁶¹²	367. ⁰⁸⁷	520. ⁷⁵⁴

Az összes brutto kiadások 1860-ban 523.⁵⁹¹, 1861-ben 500.⁴⁶⁶, 1863-ban 516.⁵⁴⁶ millió ftot tettek. 1864-ben valósággal kiadatott s az 1865, 1866 és 1867-diki brutto budgetek szerint előre szá-
míttatott :

	1864 mil. ft	1865 mil. ft	1866 mil. ft	1867 mil. ft
Legmagasb udvartartás	7. ⁴¹⁶	7. ⁴²¹	7. ⁴²⁰	5. ⁰⁶⁵
Ő Felsége kabineti irodája	0. ⁰⁵⁹	0. ⁰⁶³	0. ⁰⁶⁰	0. ⁰⁶²
Birodalmi tanács	0. ³³⁸	0. ⁶⁸⁶	0. ²⁰⁰	0. ³⁰⁰
Állami tanács	0. ¹⁴⁵	0. ¹⁴⁶	0. ¹⁴²	0. ¹⁴⁸
Miniszteri tanács	0. ⁰⁶⁵	0. ⁰⁶⁹	0. ⁰²⁶	0. ⁰¹⁷
Külügyminiszterium	2. ¹⁸³	2. ²²⁰	2. ²⁰²	2. ¹⁰⁰

*) A pénzügyminiszterium főrovatai : központi igazgatás, országos és ke-
rületi pénzügyigazgatóságok 5.³⁹⁶, financzörtség 6.²⁵⁸, pénztári igazgatás 0.⁷⁹⁹,
adóhivatalok 3.²⁸⁸, pénzügyi ügyészségek 0.⁴⁹³, kataszter s adóideigleneg 1.⁴⁴²,
bányászati és erdőszeti tanintézetek 0.¹⁰⁰, adósságigazgatás 0.⁰³⁸, országos ala-
pok segélyezése 0.³⁶⁶, ipari vállalatok segélyezése 5.⁵⁰⁰, földterhermentesítési ügy
7.⁵⁸⁴, általános pénztári igazgatás 2.⁵⁴⁰, általános nyugdíjazás 11.⁰¹³, állam-
adósság kamatai 114.⁴⁰⁴, adósságtörlesztés 41.⁴³⁰, adóbehajtási, kezelési, anyag-
szerzési kiadások 53.⁵⁰⁸, állami javak kezelése 6.⁴⁶⁶, állami erdők 8.⁷⁵⁹, elkob-
zott jószágok s kincstári gyárak 1.⁹¹⁹, bányaugy 30.³⁸³, pénzverésügy 16.⁵³⁶ millió
ft, összesen tehát 319.244,829 ft.

**) A kereskedelem és népgazdaság miniszteriuma főrovatai : központi igaz-
gatás 0.²⁴¹, magyaróvári gazdasági intézet 0.⁰⁴⁴, országmivelés 0.⁴³⁹, bányaka-
pitányságok 0.¹⁸³, posta 9.⁷⁹⁶, telegraf 2.³⁶⁴ millió ft; összesen 12.767,773 ft.

	1864 mil. ft	1865 mil. ft	1866 mil. ft	1867 mil. ft
Államminiszterium :				
a) Politikai közigazgatás	28. ⁹⁴⁶	24. ³⁵¹	21. ⁶⁸²	18. ⁸³¹
b) Vallás és közoktatás		5. ²⁵¹	5. ⁵⁰⁶	4. ³⁶⁸
c) Közoktatási tanács		0. ⁰³⁰	0. ⁰³⁰	0. ⁰³⁰
Rendőrminiszterium	3. ¹²²	2. ⁹⁸⁴	2. ⁸³⁶	2. ¹⁸¹
Magyar udvari kancellária	13. ⁵⁶⁸	11. ⁵⁷¹	11. ⁴³⁷	11. ⁹³⁶
Erdélyi " "	3. ⁰⁹⁹	3. ³⁸⁰	3. ³¹⁶	3. ⁰⁰⁰
Horvát-Tót " "	1. ⁶⁷⁸	2. ⁰⁵⁸	1. ⁶²⁶	1. ⁶⁰⁰
Financzminiszterium	316. ⁰⁷¹	339. ⁵⁷⁸	350. ⁶⁴⁵	278. ⁰³⁹
Kereskedelmi s népgazdasági min.	12. ⁸³⁵	13. ⁰⁵¹	14. ⁵⁶⁵	15. ⁷⁷⁸
Igazságügyi miniszterium	8. ⁰⁴⁴	7. ⁹⁷⁷	9. ⁷³²	0. ⁷⁶²
Ellenőri hatóságok	3. ⁶⁹⁴	3. ⁶³⁸	3. ⁴⁷⁰	1. ⁶²³
Szárazföldi hadsereg	119. ⁰²⁶	89. ⁹⁸³	88. ⁷⁶³	73. ⁴⁵⁸
Hadi tengerészet }	9. ⁷⁴¹	7. ¹⁵¹	8. ⁰²⁷	7. ⁷⁰⁰
Kereskedelmi tengerészet }		1. ³⁰²		
Összesen	530. ⁹³¹	522. ⁸⁸⁸	531. ²⁷⁴	433. ⁸⁹⁶

Az adók, jövedékek, urodalmak, regaljogok jövedelmeinek beszedése, kezelési és üzleti költségei 1860-ban 86.⁰³³, 1861-ben 88.³⁷⁵ millió fra rúgtak. E költségek most részint a kereskedelmi és népgazdasági, részint a pénzügyminiszterium rovatában fordulnak elő, ugyancsak az utóbbihoz más költségek is számíttatnak, melyek a netto budgetben nem fordultak elő. A pénzügyminiszterium rovatában találtató fő kiadási tételek tehát ezek :

	1865 mil. ft	1866 mil. ft	1867 mil. ft
Központi igazgatás, pénzügyi hatóságok, hivatalok, őrség, kataszter, bányászati intézetek stb.	17. ⁹⁸⁹	17. ³⁸²	15. ⁷¹⁸
Segélyek és adományok	9. ⁴⁹⁸	11. ⁰⁰⁷	9. ²³⁸
Általános pénztári igazgatás	4. ²⁷⁵	2. ⁴¹⁰	9. ⁰⁵⁰
Általános nyugdíj-költség	11. ⁵⁸⁶	12. ⁰⁰⁰	12. ⁰⁰⁰
Állami adósság kamatai stb.	117. ⁰⁸⁰	124. ⁶³⁷	120. ⁸¹²
Adósságtörlesztés	60. ⁰⁰⁴	65. ⁸³⁵	18. ⁷⁵⁸
Adóbeszedés, anyagszerzés stb.	52. ⁷⁹⁶	56. ¹¹⁵	47. ³²¹
Állami javak kezelése, bányászat, pénzverés	65. ⁹³⁶	61. ²⁵⁸	44. ⁹⁸²

Még mindig külön mutattatnak ki a rendes és külön a rendkívüli költségek; a rendes kiadásokra számíttatott 1864-ben 437.⁵, 1865-ben 439.², 1866-ban 438.⁹, 1867-ben 382.⁸, a rendkívüliekre pedig 1864-ben 83.³, 1865-ben 83.⁷, 1866-ban 92.⁴, 1867-ben 51.⁴⁶ millió ft.

Azon költségekről, melyeket az állami adósság okoz, alább

szólunk, itt egybeállítjuk a szárazföldi hadseregére és tengerészetre 1864-ig fordított s az utóbbi években előszámított költséget. A valóssággal fordított költség ez volt :

1850-ben . . .	125. ₁ millió ft.	1858-ban . . .	111. ₀ millió ft.
1851-ben . . .	129. ₀ " "	1859-ben . . .	301. ₁ " "
1852-ben . . .	114. ₃ " "	1860-ban . . .	192. ₀ " "
1853-ban . . .	115. ₉ " "	1861-ben . . .	167. ₃ " "
1854-ben . . .	198. ₂ " "	1862-ben . . .	139. ₀ " "
1855-ben . . .	211. ₁ " "	1863-ban . . .	118. ₅ " "
1856-ban . . .	125. ₉ " "	1864-ben . . .	128. ₇ " "
1857-ben . . .	115. ₄ " "		

Az előlegesen kivetett költség pedig ez volt :

1860-ban . . .	146. ₂ millió ft.	1864-ben . . .	115. ₁ millió ft.
1861-ben . . .	107. ₃ " "	1865-ben . . .	96. ₁ " "
1862-ben . . .	142. ₂ " "	1866-ban . . .	95. ₅ " "
1863-ban . . .	122. ₈ " "	1867-ben . . .	81. ₁ " "

1849—60 átlagosan kivetett 122₃, valóssággal fordítottatott 154.₁ mil. ft évenként.

Eredmények és egybehasonlítások.

Egybevetvén az állami költségvetés illető rovatait a következő eredményekre jutunk : az állami jövedelmek csaknem egyetlen alapját az adók teszik, az állami vagyonból és egyéb forrásokból való jövedelmek mindinkább csökkennek, csak a javak eladása hajtott az utóbbi években tetemes jövedelmet. Az adók mind feljebb emeltettek, de a jövedelem nem növekedett aránylag.

A főrovatok szerinti jövedelmek általán és százalékokban ezek voltak :

	Közvetlen adó		Közvetett adó		Államjavak		Különbözők	
	általán mil. ft	%	általán mil. ft	%	általán mil. ft	%	általán mil. ft	%
1851.	76. ₃	34. ₉	197. ₁	46. ₀	11. ₄	5. ₀	29. ₁	15. ₀
1860.	101. ₀	31. ₅	176. ₉	55. ₇	7. ₆	2. ₄	32. ₉	10. ₄
1861.	97. ₃	31. ₀	170. ₀	55. ₃	10. ₄	3. ₃	29. ₁	9. ₅
1862.	114. ₇	35. ₇	191. ₇	60. ₀	5. ₅	2. ₀	7. ₃	2. ₃
1863.	120. ₁	36. ₃	194. ₀	59. ₀	0. ₃	0	14. ₂	3. ₉
1864.	122. ₇	27. ₀	248. ₁	54. ₈	64. ₃	14. ₁	18. ₈	4. ₀
1865.	124. ₄	24. ₂	257. ₂	49. ₉	71. ₅	13. ₉	61. ₈	11. ₉

1863-ig az igazgatási és kezelési költségek levonattak, melyek természetesen leginkább a közvetett adóknál és állami javaknál igen nagyok. A két utóbbi évben azért más általános összegek és százalékok mutatkoznak.

A különböző államok költségvetéseit amúgy egyszerűen nem

lehet összehasonlítani, minthogy tételeikben és szerkezetükben nagyon eltérnek egymástól. Báró Czörnig *) az európai államok budgeteit lehetőleg egyeztetve s ekkép összehasonlíthatókká tette. 1862-re az osztrák birodalom „megtisztázott“ brutto-budgete szerint az összes jövedelmek 398.⁶⁵⁸, az összes kiadások 457.²⁴⁹ millió fira rúgtak. Báró Czörnig szerint tehát az összehasonlítások ekkép ütöttek ki :

1862.	állami bevétel	állami kiadás
Osztrák birodalom	398. ⁶⁵⁸ millió ft	457. ²⁴⁹ millió ft
Nagybritannia	705. ⁸⁹² „ „	707. ³⁵⁸ „ „
Franciaország	668. ⁹¹⁵ „ „	665. ³⁷⁰ „ „
Poroszország	217. ⁰³⁰ „ „	220. ²⁸⁰ „ „
Belgium	60. ⁹²⁷ „ „	56. ¹⁸⁶ „ „

Tehát egy földirati □ mfdre esik :

	állami bevétel	állami kiadás
Ausztria	34,073. ⁸³ ft	39,080. ³³ ft
Nagybritannia	122,245. ³¹ „	122,399. ¹¹ „
Franciaország	66,647. ⁸⁶ „	66,294. ⁶⁵ „
Poroszország	42,521. ⁸⁷ „	43,158. ⁵⁵ „
Belgium	113,540. ⁹² „	104,706. ³⁹ „

Egy-egy lakosra esik :

	állami bevétel	állami kiadás
Ausztria	11. ⁰⁷ ft	12. ⁷⁰ ft
Nagybritannia	24. ⁰⁸ „	24. ¹³ „
Franciaország	18. ¹⁹ „	18. ¹⁰ „
Poroszország	12. ²³ „	12. ⁴¹ „
Belgium	13. ⁰⁴ „	12. ⁰³ „

	közvetlen adók millió ft	közvetett adók millió ft	állami javak millió ft	különbözők millió ft
Ausztria	110. ⁷⁹⁶	232. ³⁶⁹	41. ⁰⁷¹	14. ⁴²⁰
Nagybritannia	135. ⁵⁴⁰	545. ⁸⁰⁴	2. ⁹⁶¹	21. ⁷⁸⁶
Franciaország	135. ³⁸⁶	434. ⁹¹²	26. ⁵⁸⁸	72. ⁰²⁷
Poroszország	43. ⁷⁶⁴	112. ¹⁶⁹	50. ⁴⁵⁸	10. ⁶³⁷
Belgium	14. ¹²⁶	31. ⁷²¹	12. ⁸⁵⁷	2. ²²²

A közvetlen és közvetett állami adókból esik :

	közvetlen		közvetett		együtt közvetett és közvetlen	
	1 □ mfd	1 lakos	1 □ mfd	1 lakos	1 □ mfd	1 lakosra
Ausztria	9,420 ft	3. ⁰⁸ ft	19,756 ft	6. ¹⁵ ft	29,176 ft	9. ⁵³ ft
Nagybritannia	23,473 „	4. ⁶² „	94,487 „	18. ⁰² „	117,959 „	23. ²⁴ „
Franciaország	13,492 „	3. ⁸⁸ „	43,340 „	11. ⁸³ „	56,832 „	15. ³¹ „
Poroszország	8,575 „	2. ⁴⁷ „	21,977 „	6. ³² „	30,552 „	8. ⁷⁹ „
Belgium	26,325 „	3. ⁰² „	59,113 „	6. ⁷⁹ „	85,438 „	9. ⁸¹ „

*) Systematische Darstellung des Oest. Budgets für 1862.

Ha ezen számok mellett meggondoljuk, hogy az osztrák birodalom adóképesége sokkal, de sokkal kisebb mint az itt említett államok polgárainak adóképesége, bátran kimondhatjuk, hogy a birodalom megadóztatása már 1862-ben tulságos volt. Kivált az ingatlan vagyponra vetett adó Ausztriában aránylag igen nagy, mint ezt a következőkből is láthatni; a telekadó tett:

Auszóriában 62.₆, Nagybritanniában 66.₆, Franciaországban 67.₄, Poroszországban 15.₃ millió fto.

Az ingatlan vagyponra s az ingó birtokra, valamint a személyes keresetre vetett adók pedig tettek:

	ingatlan vagypon		ingóságok és személyes kereset	
	általán	%	általán	%
Ausztria	81. ₈ millió ft	75. ₃	26. ₈ millió ft	24. ₇
Nagybritannia	70. ₀ „ „	51. ₇	65. ₅ „ „	48. ₃
Franciaország	81. ₆ „ „	60. ₃	53. ₈ „ „	39. ₇
Poroszország	15. ₃ „ „	35. ₀	28. ₄ „ „	65. ₀

Ha az állami kiadásokat három fő rovatba vetjük, úgy, hogy, a mit az állami adósságok és hadügy el nem nyelnek, a közigazgatási rovatba tesszük, a következő arányokat találjuk:

	1863		1864		1865	
	mil. ft	%	mil. ft	%	mil. ft	%
Összes közigatás	223. ₀	43. ₇	249. ₇	47. ₀	247. ₄	47. ₃
Állami adósság	167. ₅	32. ₈	155. ₉	30. ₀	177. ₁	33. ₉
Katonaság és tengerészet . . .	118. ₅	24. ₅	115. ₁	22. ₁	98. ₄	18. ₈

A netto kiadások szerint ezen arányszámokat találjuk:

	1866		1863	
	mil. ft	%	mil. ft	%
Összes közigazgatás	122. ₂	54. ₂	114. ₂	28. ₆
Állami adósság	49. ₀	21. ₈	167. ₅	41. ₆
Hadügy	59. ₁	23. ₀	118. ₅	29. ₁

Porosz- és Franciaországban az 1865-diki költségvetés szerint ekkép állottak ez arányszámok:

	Poroszország		Franciaország	
	mil. ft	%	mil. ft	%
Közigazgatás	122. ₀	58. ₃	296. ₃	36. ₆
Állami adósság	23. ₃	11. ₂	244. ₀	32. ₇
Hadügy	63. ₇	30. ₅	207. ₆	27. ₇

A tisztviselők száma és fizetése.

Az 1864-diki költségvetés szerint a birodalomban hivataloskodó köz tisztviselők száma ez:

A központi hatóságoknál és hivataloknál	4,247
Más tisztviselő a nem-magyar tartományokban	32,932
„ „ a magyar korona tartományaiban	15,149
Összesen	52,328

Az egyes tartományokban levő állami tisztviselők száma tehát 48,081, s ezek közül alkalmazva vannak :

a politikai igazgatásnál	18,003
a törvénykezésnél	7,250
a pénzügyi igazgatásnál	16,167
a posta, telegrafnál és bányakapitányságoknál	4,003
a rendőri igazgatásnál	818
a tengerészetnél az egészségi és kikötői ügyekben	215
az országos számvevői hivataloknál	1,627
Összesen	48,081

A tisztviselők fizetését ezekből láthatni :

	1000 ftnál nagyobb fizetést kap	1000 ftnál kisebb fizetést kap
a központi tisztviselők közt	1,307	2,940
a nem-magyar tartományi tisztviselők közt	2,779	30,153
a magyar tartományi tisztviselők közt	2,278	12,871
Összesen	6,364	45,964

Nevezetesen 2,000—8,000 ftnyi fizetést kap 1,460 tisztviselő

1,100—1,800 „ „ „	4,645	„
600—1,000 „ „ „	20,219	„
100— 500 „ „ „	26,004	„

Ugyancsak az 1864-diki költségvetés szerint a következő összegek fordítatnak a tisztviselőkre stb. :

a tisztviselők fizetése, pótlékdíjai, lakbéré, adjutái	37,188	millió ft.
a szolgák fizetése	11,112	„ „
a gyakornokok díjilletményei	0,752	„ „
a diurnisták napdíjai	2,479	„ „
a rendelkezésre levő tisztviselők bevételei	0,536	„ „
tantiémek s természetben való hasznok	1,534	„ „
jutalmazások és segélyezések	1,494	„ „
Összesen	55,105	„ „

nyugdíjak, nevelési illetmény a volt tisztviselők, özvegyeik és árvaik részére . . . . .

11,113	„ „
--------	-----

irodai eszközök, lakbér, tisztviselői épületek fentartása, utazási díjak . . . . .

16,085	„ „
--------	-----

Egész összeg 82,203 „ „

A magyar korona területének adózásai.

Eddigélé az összes birodalom bevételeit és kiadásait tárgyaltuk; most azon kérdésre kell felelnünk, mennyi esik belőlük a magyar korona területére?

1863-ban valósággal befolyt, s 1864-ben a miniszteri előszámítás szerint váratott s az utólagos számadások szerint befolyt:

I. Közvetlen adók fejében.

	1863-ban		1864-ben		
	Magyarország	Egész magyar terület	A miniszt. előszámítás szerint		A valóságos eredm. szerint
	mil. ft	mil. ft	Magy. orsz. mil. ft	Egész magy. ter. mil. ft	Eg. magy. terület mil. ft
Telekadó	18. ⁸⁹³	22. ⁶⁵⁶	22. ⁰⁹¹	25. ⁸⁵³	23. ⁶⁸⁶
Házadó	2. ⁷⁴⁷	3. ⁵⁶¹	3. ⁰⁶⁸	3. ⁸⁸⁰	3. ⁷¹⁷
Személyes keresetadó	3. ²⁴¹	4. ⁹⁵⁰	3. ⁵⁶¹	5. ²⁵⁷	4. ⁸²⁴
Jövedelmi adó	2. ³⁹³	2. ⁸⁸⁷	2. ⁴³⁸	2. ⁸⁵⁴	2. ⁵³³
Együtt	27. ²⁷³	34. ⁰⁷⁴	31. ¹⁵⁸	37. ⁸⁴⁵	34. ⁶⁴⁰

II. Közvetett adók fejében.

Fogyasztási adó	10. ¹⁶⁰	12. ³⁰⁸	11. ⁸⁷⁶	14. ¹¹⁶	10. ⁷⁴⁷
Vám	1. ⁴⁴⁰	2. ³⁶⁸	1. ⁴⁴²	2. ⁵⁷⁵	2. ³⁶⁷
Sógyedáruság	7. ⁹¹⁸	13. ⁹⁹²	9. ⁷⁹⁴	15. ¹⁰⁹	16. ⁶⁸⁸
Dohány	10. ⁷⁶¹	15. ⁰⁵⁸	11. ⁸⁶⁶	15. ⁸⁸⁹	15. ²⁷⁴
Bélyeg	2. ⁸⁷⁰	3. ⁶¹¹	3. ⁶¹⁹	4. ⁶³²	3. ⁸⁵¹
Illetékek s díjak	5. ⁶³⁸	6. ⁴⁷⁰	5. ⁶⁷¹	6. ⁶³⁹	6. ⁸⁴⁴
Lotto	2. ⁰²⁶	2. ⁷⁰⁹	2. ¹⁰²	2. ⁷⁶⁷	2. ⁶⁷³
Út, hídvár	0. ⁰²⁹	0. ³²⁰	0. ⁴³³	0. ⁶³⁴	0. ⁶¹⁹
Ércbélyeg	—	—	0. ⁰³⁰	0. ⁰³⁸	—
Bányai illetékek	0. ¹¹⁸	0. ¹³³	0. ⁰⁵⁶	0. ⁰⁷²	0. ⁰⁸⁵
Posta	3. ²⁸⁷	4. ⁴²⁷	3. ³³⁵	4. ³⁵⁵	3. ²³⁹
Távirda	?	?	0. ²⁷⁸	0. ⁴⁹³	?
Együtt	44. ⁸⁰³	61. ³⁹⁴	50. ⁴²⁹	67. ²⁷³	61. ⁸⁹⁷

III. Állami javak s vegyesek.

Uradalmak	1. ⁶⁷⁹	1. ⁸⁶¹	4. ⁴⁰¹	5. ⁴⁵⁵	1. ²³⁴
Erdők	3. ⁰¹⁰	3. ³³⁸	4. ⁶⁸³	5. ³⁷⁸	5. ¹⁹⁷
Elkobzott javak	?	?	0. ⁵³³	0. ⁵³⁵	0. ⁶¹⁴
Temesvári nyomda	0. ⁰¹⁸	0. ⁰¹⁸	0. ¹¹⁶	0. ¹¹⁶	0. ⁰¹⁶
Vasbányászat	1. ⁸⁴⁹	2. ⁴¹¹	3. ²³⁰	3. ⁹⁷¹	1. ⁸⁸⁸
Kőszénbányászat	—	0. ⁰⁶²	—	0. ⁰⁹⁸	0. ⁰⁹¹

	1863-ban		1864-ben		
	Magyar- ország	Egész magyar terület	A miniszt. előszá- mítás szerint		A valóság- gos eredm. szerint
	Magy. orsz.	Egész magy.ter.	Magy. orsz.	Egész magy.ter.	Eg. magy. terület
	mil. ft	mil. ft	mil. ft	mil. ft	mil. ft
Egyéb bányászat	6. ²⁰⁵	7. ³⁹²	9. ⁷⁴⁰	11. ²⁶³	10. ⁸⁹⁵
Pénzverés, beváltás . . .	1. ⁴³⁰	3. ⁸⁰⁸	1. ⁹⁷⁹	3. ⁶³³	4. ⁹³⁹
Eladott javak	0. ³⁴³	0. ³⁵¹	4. ⁵⁹⁹	4. ⁷⁶²	0. ²³⁰
Fiscalitások	0. ⁰⁸⁷	0. ⁰⁸⁹	0. ⁰⁰⁸	0. ⁰¹⁹	0. ⁰²²
A három kancellária saját jövedelmei	?	?	0. ³¹⁹	0. ¹⁵⁶	0. ³⁸⁹
Egyebek	1. ¹⁵⁹	1. ²⁴⁸	0. ²²⁸	0. ²⁷⁸	0. ⁶⁶⁵
Együtt	15. ⁸¹⁰	20. ⁵¹⁸	29. ⁷¹⁸	35. ⁸⁷³	26. ⁰⁷⁰

Az elkobzott javakból befolyt jövedelem Magyarországra nézve valamint a három kancellária saját jövedelmei 1863-ban nincsenek kimutatva, kerékszámmal 900,000 ftra tehetők, s így a III. alatt felsorolt forrásokból Magyarországon 16., az egész magyar területen 21.4 millió ft folyt be.

E szerint az összes állami jövedelmek voltak :

	1863-ban		1864-ben
	Magyarország millió ft	Egész magy. terület millió ft	Egész magy. ter. millió ft
Közvetlen adók	27. ²⁷³	34. ⁰⁷⁴	34. ⁶⁴⁰
Közvetett adók	44. ⁸⁰³	61. ³⁹⁴	61. ⁸⁹⁷
Egyebek	16. ⁷⁰⁰	21. ⁴⁰⁰	26. ⁰⁷⁰
Összesen	88. ⁷⁷⁶	116. ⁸⁶⁸	122. ⁶⁰⁷

E szerint a közvetlen adóknak körülbelül 28, a közvetetteknek 25, s a birodalom összes jövedelmeinek 27 százaléka a magyar korona területéből folyt be.

Az 1863-diki előleges költségvetés szerint a magyar korona területére, Dalmátországon kívül, esett :

I. Közvetlen adók.

	Magyarorsz. tiszt. jöved. millió ft	Erdély tiszt. jöv. millió ft	Horv.-Tótorsz. tiszt. jöv. millió ft	Együtt
Telekadó	19. ³¹¹	1. ⁴³⁰	1. ³⁸⁶	25. ³⁹¹
Házbéradó	1. ¹⁶¹	0. ¹⁰⁸	0. ¹²⁹	1. ⁶⁹⁶
Házosztályadó	1. ⁰⁵⁰	0. ¹⁸⁸	0. ¹³	1. ⁸⁵¹
Személyes keresetadó	3. ⁵⁶¹	1. ³⁵⁰	0. ²⁸¹	5. ¹⁹⁴
Jövedelmi adó	1. ⁸⁵⁶	0. ²⁶⁵	0. ¹⁶⁸	2. ²⁷⁹
Pótlék a közvetlen adókhoz . .	3. ⁶⁶⁸	0. ³¹⁸	0. ²⁶¹	4. ¹⁸⁹
Összesen	30. ⁹³⁷	3. ⁵⁹⁷	2. ²⁸²	40. ⁰⁵⁸

II. Fogyasztási és közvetett adók.

	összes	tiszta	összes	tiszta	összes	tiszta
	millió ft		millió ft		millió ft	
Szeszadó	6. ⁰¹⁰	11. ⁵³⁸	1. ⁶⁴⁰	2. ⁰⁵⁸	0. ¹²⁰	0. ³³⁴
Bor	2. ¹⁶⁴		0. ¹⁴⁰		0. ¹⁵⁴	
Ser	0. ⁸⁵⁸		0. ⁰⁶⁷		0. ⁰⁶⁰	
Hús	1. ⁵⁴³		0. ²²⁰		—	
Czukor	1. ¹⁷⁸		—		—	
Különféle	0. ¹¹⁴	8. ⁵¹¹	0. ⁰⁰²	2. ⁴⁷⁷	0. ⁰⁰²	1. ³²⁰
Só	9. ⁷⁹⁶		3. ³⁷³		1. ⁴⁰¹	
Dohány	11. ⁸⁶⁶		1. ⁸⁵⁷		1. ⁶⁶¹	
Posta	3. ³⁴⁹		0. ⁴³²		0. ⁴⁴⁷	
Határvám	1. ⁴⁴¹		0. ²⁶²		0. ³⁷⁸	
Lotto	2. ⁰⁰¹	0. ⁷⁴⁰	0. ¹¹¹	0. ¹⁴⁹	0. ²⁸⁰	0. ¹⁸¹
Bélyeg	3. ⁶⁵⁰	3. ⁶⁰²	0. ⁴²⁹	0. ⁴²⁵	0. ³⁷¹	0. ³⁶⁷
Illetékek	5. ⁶⁷¹	5. ⁵⁷⁷	0. ⁵³⁰	0. ⁵²²	0. ³¹⁸	0. ³¹⁴
Útvám	0. ⁴³³	0. ⁴³⁰	0. ¹¹²	0. ¹⁴⁰	0. ⁰⁸⁰	0. ⁷⁵
Együtt	50. ⁰⁶⁸	33. ⁰⁵²	9. ⁵⁶⁵	5. ⁴⁹⁵	4. ⁹⁴⁶	3. ⁶²⁷

III. Állami javak s vegyesek.

Kincstári urodom	4. ⁰⁴¹	1. ⁸⁵²	0. ⁰⁵⁹	0. ³¹	0. ⁰³²	0. ⁰⁸⁹
Kincstári erdők	3. ²⁵¹	0. ⁸⁷⁷	0. ¹⁶⁶	0. ⁴³	0. ¹⁸⁹	0. ¹⁰⁶
Bányászat	9. ³⁷⁸	0. ²³³	1. ⁴⁹⁵	0. ⁹¹	—	—
Vas, papirgyárak és nyomda	2. ⁹³⁰	0. ²⁸⁷	0. ⁷⁴¹	0. ⁰⁵⁵	—	—
Ércbélyegzés	0. ³⁴²	0. ⁰²¹	0. ⁰⁰⁷	0. ⁰⁰⁵	—	—
Elkobzott javak	0. ⁶⁰¹	0. ²¹²	—	—	—	—
Összesen	20. ²³⁴	3. ⁴⁸²	2. ⁴⁶⁷	0. ⁷⁵⁶	0. ²²¹	0. ⁰⁸¹
Főösszeg	101. ²³⁹	67. ⁸⁷¹	15. ⁶³⁰	11. ⁵⁴³	7. ⁷⁸⁵	6. ³²⁷

Ehhez járúl a Végvidék, melynek közvetlen adója 2.337,936, közvetett adója tisztán 179,528, különféle jövedelmei tisztán 1.634,526 fra tétettek, összes tiszta jövedelme 4.151,490 ft. E szerint az összes nyers jövedelem a Végvidéken kívül 124.⁶⁵⁴, az összes netto jövedelem pedig a Végvidékkel együtt 89.⁸⁹³ millió fra vétetett.

Az 1867-dik költségvetés szerint a birodalom összes jövedelme, Lombard-Velencze eleste után, 407 millióra tétetik, tehát ez összegnek több mint 30 százaléka esik a magyar korona területére.

Az állami javak, bányászat s más jövedelmi források, kivált tiszta nyereséget aránylag nagyon keveset hajtanak. Fő jövedelmi források : a közvetlen és közvetett adók. Ezek fejében befizettetett:

	1860	1861	1862	1863	1864
Magyarorszáiban	m i l l i ó f o r i n t				
Közvetlen adó . .	24. ⁵⁰¹	21. ⁸⁹¹	33. ³²⁶	27. ²⁷³	28. ⁴⁰⁶
Közvetett adó . .	47. ²⁹⁰	35. ⁶⁵⁷	47. ¹⁰⁹	44. ⁸⁰⁸	47. ¹⁶¹
Együtt	71. ⁷⁹¹	57. ⁵⁵⁰	80. ⁴³⁵	72. ⁰⁷⁶	75. ¹⁶⁹
Egész magyar területen.					
Közvetlen adó . .	32. ⁹⁹¹	38. ²³⁴	42. ⁶⁸⁸	34. ⁰⁷⁴	34. ⁶¹⁰
Közvetett adó . .	65. ⁵⁰⁹	54. ⁹⁰⁵	63. ⁷¹⁴	61. ³⁹⁴	61. ⁸⁹⁷
Együtt	98. ⁵⁰⁰	93. ¹³⁹	106. ⁴⁰²	95. ¹⁶⁸	96. ⁸³⁷

Ezekből látni, hogy a magyar korona területén 1862-ben rendkívül sok adót szedtek, a hátralékokat hajtották be nagy szigorral, s a pótlékok is emeltettek. Telekadó fejében Magyarország 23.⁰⁵⁶, az egész magyar terület 28.⁶⁵⁸ millió ftot fizetett, ebből a folyó évi adóra Magyarországon csak 15.⁰⁴⁵, az egész magyar területen 17.³⁰⁹ millió esett.

A közvetlen adók közül a telekadó, a közvetett adók közül pedig a fogyasztási a legjelentősebb. Ezekből befolyt :

	1860	1861	1862	1863	1864
Magyarorszáiban	m i l l i ó f o r i n t				
Telekadó . . .	16. ⁵⁶³	15. ⁰³³	23. ⁰⁵⁶	18. ¹⁹²	18. ⁵⁸²
Fogyasztási adó . .	10. ⁰¹⁰	7. ⁹⁰³	10. ⁹⁷³	10. ⁴⁶⁰	8. ³⁰³
Együtt	26. ⁵⁷³	22. ⁹³⁶	34. ⁰²⁹	28. ⁶⁵²	27. ¹⁸⁵
Egész magyar területen					
Telekadó . . .	21. ⁵⁹⁹	19. ⁷⁹¹	28. ⁶⁵⁸	21. ⁴⁵⁶	22. ⁵¹⁶
Fogyasztási adó . .	12. ⁷⁵⁹	10. ⁴⁷¹	12. ⁴⁶⁵	12. ³⁰⁸	10. ⁷⁴⁸
Együtt	34. ³⁵⁸	30. ²⁶²	41. ¹¹³	34. ⁰⁶⁴	33. ²⁶⁴

Az előbbi éveket illetőleg befolyt :

Telekadó	Magyarországon millió ft	Egész magyar területen millió ft
1851-ben	11. ⁸³⁹	13. ⁶⁸⁵
1856-ban	13. ⁹⁶⁷	16. ⁵⁶⁹
1857-ben	16. ³⁷⁴	19. ²⁷³
1859-ben	17. ⁸²⁸	20. ⁶³⁸

A fogyasztási adókból Magyar-, Horvát-Tórorszáiban s Erdélyben befolyt :

1851-ben . . .	2. ⁴⁶³ millió ft	1856-ban	9. ⁵⁰⁹ millió ft
1852-ben . . .	5. ⁶²⁸ " "	1857-ben	10. ⁶⁵⁸ " "
1853-ban . . .	6. ²⁰⁶ " "	1858-ban	12. ¹⁴⁵ " "
1854-ben . . .	6. ⁹¹⁴ " "	1859-ben	14. ⁴¹² " "
1855-ben . . .	7. ³³⁰ " "		

Az „Uebersichtstafeln“-ben 1860-ra és 1861-re ki van mutatva, hogy a birodalom egyes országaiból mennyi tiszta jövedelem folyt be, s az illető országok saját költségei lerovása után mennyi tiszta jövedelem maradt a központi igazgatás számára. E kimutatások szerint volt:

	az összes bevétel		az összes kiadás		felesleg a központi igazgatás számára	
	1860 mil. ft	1861 mil. ft	1860 mil. ft	1861 mil. ft	1860 mil. ft	1861 mil. ft
Magyarország . . .	67. ³³⁷	56. ⁴⁰¹	27. ³⁷⁰	18. ⁰⁸⁴	39. ⁹⁶⁷	38. ³³⁷
Erdély	10. ⁸²⁵	8. ³⁴⁵	4. ⁵⁹⁹	4. ⁰¹³	6. ²²⁶	4. ³³²
Horvát-Tótország . .	3. ⁸⁸⁵	4. ³²⁶	2. ⁰⁷⁷	3. ³¹⁵	1. ²⁰⁸	1. ⁰¹¹
Végvidék	5. ⁵¹⁸	5. ⁵¹⁵	3. ⁶⁶⁷	2. ⁸⁸⁰	1. ⁸⁵¹	2. ⁶³¹
Dalmátország	1. ⁶⁹⁸	1. ⁷⁹⁰	2. ⁰⁵⁸	1. ⁸⁸¹	0. ³⁶⁰ *)	0. ⁰⁹⁴ *)
Összesen	89. ²⁶³	76. ⁴⁶²	40. ³⁷¹	30. ¹⁵⁶	48. ⁸⁹²	46. ²³⁷

Az egész birodalomban az egész tiszta bevétel 1860-ban 318.⁶⁰⁸, 1861-ben 307.⁴⁸¹ millió ft volt, ez összegből a központi igazgatás bevételeire 1860-ban 23.⁹⁶⁹, 1861-ben 22.⁶⁴⁵ millió ft esik. Az egyes országok saját költségei 1860-ban 99.⁴¹¹, 1861-ben 88.⁴⁴⁵ millió ftot tettek, tehát feleslegül a központi birodalmi költségekre 1860-ban 195.²²⁹ s 1861-ben 196.³⁹² millió ft maradt. Ezek szerint az országok belső igazgatására fordított költségnek 1860-ban 40.⁴, 1861-ben 34.¹ százaléka a magyar korona területére esett, a központi birodalmi költségekre maradt feleslegből pedig 1860-ban 25.¹ s 1861-ben 23.⁶ százalék a magyar korona országaiból került.

Lombard-Velenczében az állami tiszta bevétel 1860-ban 22.⁸⁷², 1861-ben 23.⁰⁵⁰ millió ft volt, tehát a többi országokra, eltekintve a központi igazgatás bevételeitől, 1860-ban 271.⁷⁶⁷, 1861-ben pedig 261.⁷⁸⁶ millió ft esik. Saját közigazgatási költségei fedezése után a központi igazgatás költségeire Lombard-Velence 1860-ban 13.⁴⁴⁹, 1861-ben 10.²⁵⁹ millió ftot szolgáltatott, e szerint a központi igazgatás költségeire maradt felesleg a német-szláv tartományokból 1860-ban 132.⁸⁸⁷, 1861-ben 139.⁸⁹⁶ millió ft volt.

Az osztrák birodalom s a magyar országok közjövödelmei és kiadásai kiegészítése.

Az osztrák költségvetés nem foglalja magában mindazon bevé-

*) Ez hiány nem felesleg.

teleket és kiadásokat, melyek közczélokra szolgálnak, s némely más országban az állami jövedelmek és költségek közé számíttatnak. Vannak országos, földtehermentesítési és más alapok, továbbá tanulmányi, vallási és egyéb alapítványok.

1. Az országos alapok. Ezekből az illető országgyűlések, országos bizottságok, országos humanitási és jótékonyági intézetek, fegyházak költségei, az országos utak és vízumunkálatok, a csendőrség és katonaság elszállásolása és előfogatai által okozott költségek stb. fedeztetnek. B. Czörnig 1862-re vonatkozó kimutatásai szerint az országos alapok évi költségei a német-szláv tartományokban 7.₂₀₀, a magyar tartományokban 2.₀₃₄, Lombard-Velenczében 2.₂₁₈, összesen 11.₄₅₁ millió ftra rúgtak. Az illető alapok saját jövedelmei által fedezve volt a német-szláv tartományokban 2.₃₁₂, a magyar tartományokban 0.₃₁₆, Lombard-Velenczében 0.₀₃₇ millió ft. A pótlék tehát, mely az országos alapok számára szedettet, a közvetlen adó minden ftjától Stájerországban 31, Lombard-Velenczében 27, Isztriában 23, Karintiában 22, a többi tartományokban 4—19 krt, Magyarországon 5, Erdélyben 4.₅, Horvát-Szlavonországban 14, Dalmátországban 16.₅ krt tett.

A magyar országos alap 1864-diki költségei 1.₂₇₅ millió ftot tettek, az alap saját jövedelmei által 66,552 ft volt fedezve, az adópótlék 4½ krt tett a közvetlen adó minden ftjától. Az erdélyi országos alap szükséglete 1862-ben 0.₂₃₈, a horvát-tót-országié 0.₂₇₈ a dalmátországié 0.₂₀₅ millió ftra van téve.

Az országos alaptól különbözik a földtehermentesítési alap, melyről alább. Itt csak azt említjük meg, hogy annak szükséglete 1862-ben a német-szláv tartományokban 20.₅₈₁, a magyar tartományokban 15.₈₀₀, összesen 36.₃₈₁ millió ftra rúgott, hogy ezen szükséglet fedezésére a közvetlen adó minden ftjától Tirolban 3.₈, Bukovinában 55, Galicziában 50.₅, Erdélyben 62.₅, Magyarországon 51.₅, a többi országokban 6.₅—26 krt szedtek pótlékkül.

Tehát 1862-ben az országos pótlékok tettek: a szláv-német tartományokban 12.₉₂₅, a magyar tartományokban 17.₀₃₅, Lombard-Velenczében 2.₁₈₀, az egész birodalomban 32.₁₄₀ millió ftot.

Itt a községi pótlékok is megemlítendők, melyek a közvetlen és a fogyasztási adókra vetetnek ki. Erdélyben pl. 1856-ben az országos, földtehermentesítési, megyei, járási és községi pótlékok együtt 2.012,449 pftot tettek, ebből a községi pótlékokra

791,778 ft esett. Azonkívül a közvetett adókra vetett községi pótlékok 87,975 ftot tettek. Magyarország sz. k. városaiban a közvetlen adó minden forintjától szedett községi pótlék 1865-ben 5 és 68 kr. között változott, csak kevés város volt, melynek vagyonából a jövedelem fedezte a szükségletet. Az összes magyar tartományokban a községi pótlékokra legalább 11 millió ftot számíthatunk, s ebből Magyarországra vagy 9 millió esik.

A közterhek közé tartozik továbbá a közmunka, melynek váltásági díja a magyar tartományokban évenként legalább 5,2 millió ftra rúg.

A vallási, iskolai és tanulmányi alapok. Az 1859-diki hivatalos kimutatások szerint az egész birodalom vallásalapjainak s a nem-magyar tartományok világi és szerzetbeli javadalmainak, és egyházi alapítványainak vagyona 405.556,000 ftra rúg, ebből 192 millió ft. a fekvőségek pénzértékére esik. Magyarország vallásalapjának vagyona 44.215,000 ftra tétetett. A birodalom összes iskolai és tanulmányi alapjainak vagyona ugyanazon hivatalos kimutatások szerint 92.046,000 ft, ebből 31,5 millió a fekvőségek pénzértéke. B. Czörnig szerint a vallási, iskolai és tanulmányi alapok évi jövedelme 1862-ben ez volt :

	Vallási alapok	Iskolai alapok	Tanulmányi alapok
A német-szláv tartományok	3.742,969 ft	433,766 ft	1.101,412 ft
Magyarországban	1.034,271 „	222,540 „	507,610 „
Erdélyben	24,653 „	16,229 „	46,191 „
HorvátTótországban	35,800 „	— „	31,070 „
Összesen	4.837,693 „	672,535 „	1.686,283 „

Az 1862-diki birodalmi költségvetés szerint a vallásalapoknak jövedelme ez :

	Magyarország	Egész birodalom
Állami és magán kötelezvények utáni kamat	724,005 ft	3.844,431 ft
tekvő birtokból	300,350 „	543,816 „
egyéb forrásokból	36,919 „	440,655 „
összesen	1.061,274 „	4.828,902 „
a vallásalapokból fizetendő volt	1.059,716 „	6.394,362 „
marad : felesleg	1,558 „	hiány : 1.565,460 „
ehhez járulnak még kegyúri s egyéb kiadások		754,060 „
tehát a kincstárból fizetendő volt összesen		2.319,520 „

Az iskolai és tanulmányi alapok jövedelme az 1864-diki budget szerint :

	Magyarország	Egész birodalom
Állami s magán kötelezvényekből	279,095 ft	1.255,035 ft
fekvőségekből	95,711 „	307,748 „
tanpénzekből	35,410 „	341,002 „
egyéb forrásokból	47,020 „	474,302 „
Összes jövedelem	437,209 „	2.378,087 „
Az ezen alapokból fedezendő költség	465,915 „	4.937,702 „
tehát az állam által fedezendő hiány	28,676 „	2.559,615 „

Ehhez járult : az iskolatanácsosok fizetése (112,140 ft), különös segedelmek oktatási célokra (566,583 ft), szakbeli állami intézetekre (116,911 ft), tudományos és művészeti felsőbb intézetekre (213,966 ft), tehát az állam egész kiadása 3.569,215 ft.

Azon magyarországi alapok vagyona a legújabb közlések, szerint ez :

1) A vallási alap pénztőkéje 14.567,204 ft, fekvő birtoka 194,425 hold, átlagos évi tiszta jövedelme 1.056,618 ft.

2) A tanulmányi alap kötelezvényi tőkéje 6,312,051 ft, fekvő birtoka 60,760 hold ; átlagos évi tiszta jövedelme 354,132 ft.

3) A kegyetemi kötelezvényi tőkéje 2.778,758 ft, fekvő birtoka 33,702 hold, évi tiszta jövedelme 189,330 ft. Ehhez járul még az egyetemi nyomda jövedelme, mely évenként több mint 10,000 ftra rúg.

Az 1862-diki költségvetés szerint Magyarországon az iskolatanácsosok, a vallási intézetekre, a kath. és más egyházaknak, a tanintézeteknek és közoktatási céloknak szánt állami kiadások összesen 221,801 ftot tettek, de a tanulmányi és egyetemi alapok feleslege 126,374 ftra rúgott, tehát az állami pénztárból fedezendő hiány csak 95,427 ftot tett, vagyis körülbelül annyit, mennyi akkor a prot. egyházak számára volt kivetve. A végszámadások szerint a magyar vallási, tanulmányi és egyetemi alapokból az állami pénztárba befolyt felesleg 1862-ben 2.811,248, 1863-ban pedig 356,473 ftot tett. Az 1864-diki költségvetés szerint az 1863 nov. havától 1864 decz. haváig terjedő időszakra a magyar tanulmányi alap feleslege 20,255, a vallási alapé 131,472, a pesti egyetem alapjáé 46,461, összesen 198,188 ftot, a vallási és közoktatási célokra rendelt kiadások pedig összesen 269,990 ftot tettek.

A keleti görög egyház alapjai és alapítványai Magyarországon összesen 2.522,742 ftra rúgnak ; legnagyobbbrszt kötelezvényekben állanak, s jövedelmeik egyházi és iskolai célokra fordítatnak.

Az izraelitáknak is van iskolai alapjuk, melynek tőkéje körülbelül 1.422,316 ft.

A prot. egyházak alapítványairól s tagjaik egyházi és iskolai célokra tett adózásairól nincsenek stat. kimutatások.

Vannak ezeken kívül Magyarországon még más közalapok : az általános országos alap, melynek vagyona 143,780 ft, jövedelme az országos levéltár és budai országház fentartására fordítatik ;

a felkelési alap, vagyona 374,346 ft, jövedelme részint a nemzeti muzeumra fordítatik;

a nemzeti muzeum alapja, vagyona több mint 200,000 ft;

a nemzeti színház alapja, vagyona több mint 300,000 ft;

a ludoviceumi alap, vagyona 985,070 ft, jövedelme katonai növényekre fordítatik;

a magyar tud. Akadémia alapja, 1.107,412 ft;

a siket-némák váci intézete, vagyona 221,168 ft,

az erdélyi muzeum alapja, kerék számmal 220,000 ft.

Általában számos országos, tartományi és községi alapítvány van, melyeknek jövedelme közcélokra fordítatik. Az 1857-diki hivatalos kimutatás szerint egész Ausztriában az efféle intézetek évi kiadásai s vagyona a következők:

	Kiadás	Vagyon
Iskolai és közoktatási intézetek	6.059,083 ft p.p.	50.673,000 ft p.p.
Jótékonyági intézetek	7.199,762 „ „	97.171,000 „ „
Egészségügyi intézetek	3.285,540 „ „	22.732,216 „ „
Rendőri és biztossági intézetek	432,907 „ „	783,573 „ „
Katonai intézetek	121,064 „ „	2.724,964 „ „
Különböző más intézetek	694,025 „ „	20.441,337 „ „

Összesen . . . . . 17.792,381 „ „ 194.526,090 „ „

Ez intézetek összes tartozásai . . . . . 14.080,836 „ „

Végül megemlítjük itt, hogy az 1865-re vonatkozó hivatalos kimutatás szerint Magyarország 48 sz. k. városainak összes vagyona 86.952,695, tartozásai 10.016,663 fot tesznek.

A magyarországi árvák vagyona 1862-re vonatkozó kimutatás szerint 58.234,126 ftra rúgott, aránylag legtöbb esett:

Pest megyére	7.318,200 ft	Fehérre	1.806,965 ft
ebből Pest városára	1.537,603 „	Sopronyra	1.874,253 „
Buda városára	742,292 „	Somogyra	2.764,471 „
Mosonyra	1.403,191 „	Bácsra	5.025,620 „
Temesre	4.605,512 „	Tolnára	1.949,390 „
Győrrre	1.068,121 „	Baranyára	2.145,507 „
Pozsonyra	2.026,553 „	Veszprémre	1.657,352 „

Legkevesebb esett:

Mármarosra	47,644 „	Zarándra	3,433 „
Liptóra	35,511 „	Turócra	14,439 „

Az állami adósság.

A birodalom állami adósságai nagyon különbözök; van állandósított régi és új, kamatozó és nem kamatozó, váltó, pengő és osztrák értékű, a kamatláb igen sokféle; van oly állandósított adós-

ság, melyre nézve a tőke visszafizetése bizonyos határidőkben kötetett, s van olyan, melyre nézve a tőke visszafizetése nincs kötve, vannak kisorsolási kölcsönök, van lebegő adósság stb. 1859 decz. 23-kán kelt cs. pátens következtében az állami adósságok ellenőrzésére egy bizottság neveztetett ki, mely csakhamar terjedelmes jelentést tett; azon bizottságot azután egy más váltotta fel, mely az 1862. decz. 13-kán kelt törvény alapján a birodalmi tanács kebeléből (5 tag az urak s ugyanannyi a követek házából) küldetett ki. Az 1865. szept. 20-kán kelt pátens következtében a birodalmi tanács államadósság-ellenőrzési bizottsága lelépett, s ő Flge 1865. okt. 27-kén kelt törvény alapján egy új bizottságot nevezett ki.

Itt közlünk elsőben egy általános kimutatást az összes állami adósság állásáról s kamatairól.

Év	Összes adósság 5 és $\frac{1}{2}$ százalékos tőkére s osztrákér- tékre átszámítva millió ft	A forgásban volt papírpénz millió ft	Az évi kamatszük- séglet millió ft	A sorsjátékos kölcsönökre megkívántató évi díjak millió ft
1781	283. ₃	7. ₇	—	—
1791	388. ₈	27. ₉	—	—
1801	679. ₄	232. ₀	—	—
1810	727. ₂	1,060. ₇	—	—
1811	726. ₆	211. ₁	7. ₂₀₂	0. ₄₆₁
1821	888. ₃	329. ₇	24. ₀₇₉	1. ₆₁₅
1831	1,002. ₈	49. ₇	33. ₆₇₁	0. ₉₅₆
1841	1,063. ₁	12. ₂	37. ₆₇₁	3. ₉₃₈
1845	1,071. ₆	12. ₂	41. ₁₄₀	1. ₇₅₉
1846	1,080. ₀	12. ₂	41. ₅₆₂	1. ₇₀₆
1847	1,131. ₁	12. ₂	43. ₁₁₂	1. ₃₆₆
1848	1,187. ₇	12. ₂	38. ₉₆₈	1. ₇₉₄
1849	1,360. ₂	12. ₂	40. ₃₇₅	1. ₇₀₁
1850	1,535. ₀	7. ₂	46. ₁₉₆	1. ₃₄₆
1851	1,555. ₅	7. ₂	48. ₆₂₁	1. ₁₁₈
1852	1,717. ₅	6. ₂	60. ₁₅₇	3. ₀₈₁
1853	1,727. ₅	6. ₁	64. ₂₁₉	1. ₂₆₉
1854	1,950. ₈	6. ₁	68. ₆₉₉	2. ₀₇₂
1855	2,246. ₅	6. ₀	76. ₅₂₇	2. ₄₃₈
1856	2,321. ₈	6. ₀	79. ₆₁₇	1. ₉₀₃
1857	2,243. ₉	5. ₉	88. ₆₂₈	3. ₀₇₄
1858	2,292. ₄	5. ₉	100. ₇₁₅	3. ₀₃₆
1859	2,522. ₂	5. ₈	96. ₇₁₁	2. ₁₄₄
1860	2,462. ₀	5. ₈	101. ₄	3. ₉₈₆

Az állami adósságok állásáról is eltérnek egymástól a hivatalos kimutatások. A pénzügyminiszterium által 1861-ben a birodalmi tanácsnak benyújtott kimutatás szerint azoknak állása 1847-ben és 1860-ban okt. 31-kén ez volt :

1847. okt. 31.

- 1) Állandósított adósság :
  - a) bécsi értékű . . . . . 174.964,661 ft.
  - b) pengőpénzbeli . . . . . 786.471,342 „
- 2) Adósság, melynek tőkéje határozott időben visszafizetendő :
  - pengőpénzre szőlő . . . . . 129.331,116 „
  - Lombard-Velencei adós. pengőpénzre szőlő . . . . . 59.935,088 „
  - Lebegő adósság . . . . . 103.552,260 „

1860 oktob. végén az állami adósságok állása osztrák értékre és 5°/_o-os tőkére átszámítva ez volt :

	Névleges tőke	Osztrák értékre s 5 ^o / _o -os tőkére átszámítva
Bécsi értékű	81.615,551 ft	71.877,406 ft
Pengő pénzben kamatozó : régiebb adósság	16.651,300 „	15.325,716 „
„ „ „ újabb „	1,572.893,225 „	1,544.692,422 „
Osztrák értékű	73.184,039 „	76.843,072 „
Összes adósság, melynek tőkéje visszafizetendő 185.158,438 „		194.416.350 „
Lebegő adósság	345.034,184 „	362.285,895 „
1839-diki sorsolási kölcsön	22.790,000 „	23.929,500 „
Összes pengő és osztrák értékű adósság	2,215.711,236 „	2,217.492,964 „
Lombard Velencei adósság	67.572,669 „	70.866,486 „
Főösszeg	2,364.899,456 „	2,360.236,856 „

Ellenben a cs. központi statisztikai bizottság által kiadott „Uebersichtstafeln zur Statistik etc.“ s az adósság-ellenőrzési bizottság kimutatásai szerint 1860 okt. 31-kén az állami adósságok állása ez volt :

	Az „Uebersichtstafeln“ szerint osztr. értékre s 5 és 2 ^o / ₂ ^o / _o -os tőkére átszámítva	A bizottság szerint osztrák értékre s 5 ^o / _o -os tőkére átszámítva
Régibb adósság :		
bécsi értékre szőlő	62.261,698 ft	71.090,149 „ ft
pengő pénzre „	15.333,526 „	15.325,716 „
Újabb adósság :		
pengő pénzre szőlő	1,547.261,592 „	1,544.674,698 „
osztrák értékre szőlő	76.809,303 „	76.809,302 „

	Az „Uebersichtstafeln“ szerint osztr. értékre s 5 és 2½%-os tőkére átszámítva	A bizottság szerint osztrák értékre s 5%-os tőkére átszámítva
Adósság, melynek tőkéje visszafizetendő :		
bécsi értékű	—	784.517. ₅₀ ft
pengő pénzbeli	162.328,988 ft	158.978,792. ₀₂ „
osztrák értékű	177.730,810 „	57.024,839. ₅₅ „
Lebegő adósság	347.828,387 „	363.383,797. ₃₇ „
Összes általános adósság	2,389.554,334 „	2,288.071,814. ₀₈ „
Lombard-Velencei adósság . . .	71.849,392 „	71.059,137 „
Főösszeg	2,461.403,726 „	2,359.130,951. ₀₈ „

Továbbá az „Uebersichtstafeln“ szerint az állam letéteményi pénztára s az országos főpénztárak passivumai 73.471,844, activumai 72.816,819 ft, tehát ezek számbavételével az állami adósságok egész összege 2,462.058,751 ft. Az adósság-ellenőrzési bizottság jelentése szerint pedig az activumok az állam letéteményi pénztárában 2.243,444.₀₂, a lombard-velencei adósság pénztárában 4.182,782.₉₅ ftra rúgtak, ezeknek számbavételével tehát az állami adósságok egész összege 2,352.704,724 ftt tett, vagyis 109.354,027 fttal kevesebbet, mint az „Uebersichtstafeln“ szerint.

B. Czörnig csak azt mondja, hogy az adósság-ellenőrzési bizottság felvetése szerint az állami adósságok összege 63 millióval kisebb, mint a pénzügy-igazgatóság kimutatásai szerint volna.

1861 okt. 31-kén az állami adósságok állása az „Uebersichtstafeln“ szerint ez volt :

	névleges tőke osztrák értékre átszámítva	osztrák értékre s 5 és 2½%-os tőkére átszámítva
Régibb adósság, összesen . . .	86.123,891 ft	75.329,889 ft
Újabb adósság :		
pengő pénzre szőlő	1,655.767,369 „	1,547.282,462 „
osztrák értékre	84.630,477 „	84.630,477 „
Adósság, melynek tőkéje határozott időben visszafizetendő :		
pengő pénzre szőlő	156.003,954 „	156.003,954 „
osztrák értékre „	106.641,807 „	106.641,807 „
Összes újabb adósság	2,003.043,607 „	1,894.558,700 „
Lebegő adósság	437.139,095 „	437.139,095 „
Lombard-Velencei adósság . . .	70.811,558 „	70.726,741 „
Főösszeg	2,597.118,151 „	2,477.754,425 „
Az országos főfizető hivatalok passivumai	823,006 „	823,006 „
Az állam letéteményi pénztárában s az országos főpénztárak activumai 8.839,615 „		6.450,544 „

1862 és 1863 okt. 31-kén az adósság-ellenőrzési bizottságok jelentései szerint az állami adósságok állása ez volt :

	1862 okt. 31.	1863 okt. 31.
	osztr. értékre s 5%-os tőkére átszámítva	
Régibb adósság : bécsi értékű	51.499,447 ₄₀ ft	43.822,212 ₅₀ ft
pengő pénzbeli	11.670,119 "	8.325,639 "
Újabb adósság : pengő pénzre szőlő	1.544.389,172 ₆₈ "	1.538.096,522 ₈₇ "
osztr. értékre "	96.709,170 ₆₈ "	107.454,070 ₆₄ "
Együtt	1,701.268,310 ₇₇ "	1,697.698,445 ₂ "
Tőkéstől visszafizetendő :		
bécsi értékű	784,517 ₅ "	784,517 ₅ "
pengő pénzbeli (a még ki nem fizetett nyereményekkel együtt)	147.340,351 ₇₉ "	110.074,681 ₂₉ "
osztrák értékű (a még ki nem fizetett nyereményekkel együtt)	175.733,254 ₉₄ "	306.164,118 ₇ "
Összes visszafizetendő adósság	323.858,124 ₂₃ "	417.023,317 ₄₉ "
Összes állandósított adósság	2,028.126,435 ₁ "	2,114.721,762 ₅₂ "
Lebegő adósság	413.285,075 ₂₈ "	349.820,637 ₆₇ "
A laudemialis kárpótlási járadékok tőkéje	13.165,292 "	13.585,007 ₃ "
A bajor kormánynak járó évi fizetés tőkéje	1.750,000 "	1.750,000 "
Az általános adósság főösszege	2,456.326,802 ₂₉ "	2,479.877,407 ₄₉ "
Összes kamathátralékok	28.787,491 ₆₃ "	25.943,245 ₈₈ "
Lombard-Velencei adósság	70.391,838 ₇₆ "	67.958,558 ₂₆ "
Ennek kamathátralékai	1.190,481 ₈₇ "	596,804 ₈₂ "
Az állam összes tartozásai	2,556.696,614 ₅₅ "	2,574.376,016 ₄₅ "

1864 okt. 31-kén az összes állami adósságok redukált tőkéje 2,574₉ millió ftra rúgott, ebből 65₈ millió a lombard-velencei adósságra esett; azonkívül a kamathátralékok 26.431,006 ftot tettek.

1864 decz. 31-kén az általános állami adósságok tőkéje 2,535₁₉₇, a lombard-velencei adósságé 65₇₉₇, összesen 2,600₉₉₅ millió ftot tett.

Végre 1865 jun. 30-kán és decz. 31-kén s 1866 jun. 30-kán az állami adósságok állása a bizottság jelentése szerint ez volt (osztrák értékre s 5%-os tőkére redukálva) :

	1865 jun. 30.	1865 decz. 31.	1866 jun. 30.
I. Állandósított adósság :			
Régibb adósság :			
bécsi értékű	28.962,786	24.279,553	20.661,637
pengő pénzre szőlő . .	6.726,531	5.899,215	3.720,696
Újabb adósság :			
pengő pénzre szőlő . .	1,533.852,332	1,529.961,126	1,530.514,923
osztrák értékű	175.914,167	188.453,521	195.791,189
Összes adósság, melynek tőkéje			
nem fizetendő vissza . .	1,745.455,816	1,748.593,715	1,750.688,446
Adósság, melynek tőkéje visszafizetendő :			
bécsi értékű	768,025	768,025	768,025
pengő pénzre szőlő . .	108.133,317	107.224,594	106.539,755
osztrák értékű	537.613,194	516.984,504	640.727,069
Összes visszafizetendő adósság	646.514,536	624.977,124	748.034,850
Összes állandósított adósság .	2,391.970,352	2,373.570,839	2,498.723,296
II. Lebegő adósság	146.065,415	143.735,549	253.252,386
A kárpótlási járadékok tőkéje	13.068,501	13.026,760	13.189,159
A bajor kormánynak járó évi (87,500 ft) fizetés tőkéje .	1.750,000	1.750,000	1.750,000
Összes általános adósság	2.552.854,268	2,532.083,148	2,766.914,842
Lombard-Velencei adósság .	66.222,611	65.929,794	64.296.353
A galicziai inséges kölcsön .	—	—	2.500,000
Az állam összes tartozásai	2,619.076,879	2,598.012,942	2,833.711,195

Az állami adósságok 1866 június 30-kán volt összegéből 2,520.³⁴⁷ millió fttól kellett, 313.³⁶⁴ millió fttól pedig nem kellett kamatokat fizetni.

Ezen kimutatások szerint az állami adósságok 5%-os tőkére és osztrák értékre átszámított összege 1849-től 1866. jun. végéig 1473.₅ s 1860 okt. 31-kétől 1866. jun. 30-ig 473.₅ (vagy 371.₇) millió fttal növekedett. Most a lombard-velencei adósság elesik ugyan, de a helyett 1866 végéig az általános adósság növekedett néhány száz millió fttal. S az alatt, hogy az állami adósság évről évre szaporodott, az állam vagyona is folyvást csökkent a „tőke-elidegenítés“ által.

Természetes, hogy az adósság szaporodásával az állam részéről fizetendő k a m a t is növekedett. Ez az 1860—1864 diki végeredmények s az 1865—67-diki előszámítások szerint a következő :

Év	Az általános adósság kamatja	A sorsolási kölsöntőkék és nyeremények fizetésére	A lombard- velencei adósság kamatai	Az összes kamat és sorsolási nyeremények
1860	97. ⁶⁹⁵ millió ft	3. ⁷⁸¹ millió ft	2. ⁵²⁸ millió ft	104.005,171 ft *)
1861	99. ²⁸⁷ „ „	2. ³²⁴ „ „	3. ⁵⁰⁸ „ „	105.319,307 „
1862	108. ⁸¹⁸ „ „	1. ⁶⁹⁹ „ „	3. ¹²⁹ „ „	113.934,951 „ **)
1863	115. ⁴⁰³ „ „	2. ²⁹³ „ „	4. ⁰²³ „ „	121.719,123 „
1864	108. ¹⁰⁷ „ „	4. ⁶⁶⁵ „ „	3. ³²⁰ „ „	116.092,000 „
1865	113. ⁷⁵¹ „ „	6. ⁹⁹⁸ „ „	3. ³³⁰ „ „	124.079,390 „
1866	122. ³⁸³ „ „	5. ⁴²⁴ „ „	2. ²⁵⁴ „ „	130.060,662 „
1867	120. ⁸¹² „ „	7. ¹¹⁴ „ „	—	127.926,000 „

A bizottsági jelentésekben a kamatok összegei úgy vannak kitéve, mint az illető félévek vagy évek végén az adósságok állásának megfelelnek, s így némileg eltérnek az egyes években valóssággal kiadott vagy előszámított összegektől, mint a következő összeállításból láthatni:

Év	Újabb állandósított adósság millió ft	Összes általános adósság millió ft	Lomb.-Velen- cei adósság millió ft	Összes kamat millió ft
1863 okt. 31.	100. ²²⁷	110. ⁴³⁸	3. ³⁷⁸	113. ⁸¹⁶
1864 ápril 30.	102. ⁵¹⁹	111. ⁸⁷⁶	3. ²⁶⁵	115. ¹⁴²
1865 jun. 30.	106. ²⁷²	115. ²⁴¹	3. ²⁹⁹	118. ⁵⁴⁴
1866 jun. 30.	113. ⁹⁸⁶	122. ²⁷²	3. ²⁰²	125. ⁴⁷⁴

A földtehermentesítési adósság.

Az állami adósságokon felül még a földtehermentesítési adósság van, melynek kamatai és törlesztése a magyar tartományokban egészen az országos alapokra, a német-szláv tartományokban pedig részint az országos alapokra, részint a birodalom állami pénztárára, részint az illető kötelezett jobbágyokra háramlanak. A földtehermentesítési adósság részint az állami kötvények kisorsolása, részint azoknak börzeszerű beváltása által törlesztetik. A kisorsolás és beváltás a német-szláv tartományokban 1856-ban, Magyar- s Horvát-Tótországban 1857. okt. 31-kén indult meg. A kincstári és alapítványi javakat illető kárpótlási kötvények kisorsolása, valamint az erdélyieké is csak 1867-ben kezdődik és szintén 40 év alatt befejezendő. Az államjogi viszonyokon alapuló hűbéri örökségi és gyám-

*) B. Czörnig szerint 101.⁴⁶² millió ft.

**) T. i. leszámítván a 4.438,915 ftnyi jövedelmi adót, melyet a kamatok fizetésénél levontak.

sági (laudemialis és daz) kötelezettségek megváltása s illetőleg a jogosultak kárpótlása egészen az állam által teljesítették s leginkább csak a német tartományokban fordul elő, a magyar tartományokban egészen ismeretlen.

A földtehermentesítési adósság egész összege osztrák értékre átszámítva s az egyévi kamatszükséglet ez:

Év	Tőke mil. ft	kamatszükségl. mil. ft	Év	Tőke mil. ft	kamatszüks. mil. ft
1860 okt. 31.	513. ²⁷²	25. ⁶⁶⁴	1864 april 30.	521. ⁵¹³	26. ⁰⁷⁷
1861 april 30.	519. ⁵⁵⁵	25. ⁹⁷⁷	1865 april 30.	525. ⁸⁵⁷	26. ²⁴⁸
1862 okt. 31.	522. ⁶⁷⁰	26. ¹³⁴	1866 jun. 30.	524. ⁷⁵¹	26. ¹⁸³
1863 okt. 31.	520. ²⁸³	26. ⁰¹¹			

A magyar korona területén az urbéri kárpótlási teher állapota 1859. okt. 31-kén s 1860. april 30-kán ez volt:

	a teher állapotja 1859 pft	szaporodás pft	fogyás pft	a teher állapotja 1860 april 30. pft
Magyarország . .	170.581,570	2.724,860	738,360	172.572,070
Horvát-Tótország .	14.556,520	66,020	45,160	14.577,380
Erdély	22.780,640	5.262,100	890	28.041,850
Összesen	207.918,730	8.052.980	784,110	215.191,300

Az egész birodalomban 1860. okt. 31-kén ekkép állott azon teher:

	Magyar tartom. m i l l i ó	Német-Szláv tartom. f t	Egész birod. p p.
Az 1860 okt. 31-éig megállapított kárpótlási tőke	193. ⁷⁶⁰	300. ⁰²¹	493. ⁷⁸¹
Azon tőke és tőkésített kamathátralékok együtt .	249. ⁵⁰⁶	321. ²⁹⁸	570. ⁸⁰⁴
A kiszolgáltattott kötvények összege	223. ⁹⁴¹	289. ⁶⁴¹	513. ⁵⁸²
A kötvényekből 1860 okt. 31-ig törlesztetett . . .	3. ¹⁵⁰	21. ³⁰¹	24. ⁷⁵¹
Maradt tehát p.pénzben	220. ⁴⁹⁰	268. ³⁴⁰	488. ⁸³⁰
Osztrák értékben	231. ⁵¹⁵	281. ⁷⁵⁷	513. ²⁷²

A földtehermentesítési adósság tőkéje, kivált a magyar tartományokban, még nem fogy úgy, mint a kivitt szabályszerű törlesztések következtén kellene, mivel még folyvást új kárpótlási igények tétetnek s új kötvények szolgáltatnak ki. Ezt a következőkből láthatni:

A földtehermentesítési adósság összege	1863 okt. 31.	1864 decz. 31.	1865 decz. 31.	1866 jun. 30.
	millió forint osztr. értékben			
Magyarország	183. ₃₀₂	186. ₄₇₁	184. ₈₈₀	184. ₆₉₉
Erdély	42. ₆₅₃	47. ₇₀₃	53. ₆₁₁	54. ₇₄₈
Horvát-Tótország	15. ₂₃₂	15. ₂₅₉	15. ₀₈₃	15. ₀₄₆
Egész magyar területen	241. ₁₈₉	249. ₄₃₃	253. ₄₉₄	254. ₁₉₈
Német-Szláv tartományok	279. ₀₉₉	271. ₉₂₀	269. ₉₄₉	266. ₇₉₈
Összesen	520. ₂₈₈	521. ₃₅₃	523. ₄₄₃	521. ₂₉₁

Ehhez járulnak az illető határnapig kisorsolt, de még ki nem fizetett kötvények, melyek pénzüsszege Magyar-, Horvát- és Tótországban 1865. decz. 31-kén 298,987, 1866. jun. 30-kán 369,524, a német-szláv tartományokban 1865. decz. 31-kén 598,374, s 1866. jun. 30-kán 731,831 ftra rúgtak. Végre Magyar- s Horvát- és Tótországban még az alsó papságnak az elvesztett tized fejében kiszolgáltatott járadékkötvények járulnak hozzá, melyek tőkésített összege 1865. decz. végén 1.516,167 s 1866. jun. 30-kán 2.361,473 ftra rúgott. E szerint az összes földtehermentesítési adósság tőkéje osztrák értékben 1865 végén 525.₈₅₆ s 1866. jun. 30. 524.₇₅₄ millió ftra rúgott, s ebből a magyar korona területére esett 1865 végén 255.₃₀₉, 1866. jun. 30-kán 257.₂₂₄ ft.

A német-szláv tartományokban az állam által elvállalt laudemialis kárpótlások fejében kiadott kötvények összege 1866. jun. 30-kán 30,383,273 ftra rúgott, ebből Alsó-Ausztriára 13.848,649, Stájerországra 7.500,434, Felső-Ausztriára 5.572,476, Karintiára 1.189,639 ft esett stb. Az ezen laudemialis kötvényekért járó évi kamat 1.520,010 ft.

A kincstárnak némely földtehermentesítési alapokon adott előlegekért követeléseai vannak, melyek 1866. jun. végén összesen 50.923,963 ftra rúgtak, ebből esetl:

Krajnára	372,558 ft 19 kr.	Magyarországra	7.130,884 ft 20 kr
Isztriára	206,093 „ 81 „	Horvát-Tótországra	3.303,502 „ 46 „
Keleti Galicziára	19.907,153 „ 8 „	Erdélyre	5.798,750 „ 40 „
Nyugati „	12.995,229 „ 44 „	Magyar tartom.	16.233,137 „ 06 „
Bukovinára	1.209,791 „ 84 „	Egészben	50.923,963 „ 44 „

A többi alapoknak pedig a kincstár az átvett feleslegekért tartozik, és pedig összes tartozásai 1866. jun. 30-kán 43.821,407 ftra rúgtak. Ebből illette:

Alsó-Ausztriát	8.754,471 ft — kr	Csehországot	14.747,175 ft — kr
Felső-Ausztriát	4.194,147 „ — „	Morvaországot	9.391,217 „ — „
Salzburgot	455,125 „ 35 „	Sziléziát	1.372,047 „ — „
Stájerországot	1.865,534 „ — „	Görzöt	137,208 „ — „
Karintiát	314,154 „ 78 „	Krakót	42,659 „ 28 „
Tirolt	2.547,669 „ — „		

A földtehermentesítési ügy évi költsége az egész birodalomban 1861-ben 35.983,251, 1862-ben 36.133,482 ftra rúgott.

A magyar korona területén a földtehermentesítési ügy évi szükséglete:

	1861	1864
Magyarországban	12.003,462 ft	12.529,857 ft
Erdélyben	2.089,227 „	2.699,997 „
Horvát-Tótországbán	1.015,266 „	1.130,000 „
Összesen	15.108,135 „	16.359.854 „

Ha a földtehermentesítési adósság tőkáját az állami adósságok tőkájével összeadjuk, úgy találjuk, hogy az összes adósságok állása 1866. jun. 3-kán ez volt:

	tőke	évi kamat
Állami adósság	2,831.211,195 ft	125.473,714 ft
Földtehermentesítési adósság, levonván az állami adósságba már felvett 30.383,273 ft	494.370,808 „	24.662,626 „
Galicziai inséges kölcsön	2.500,000 „	175,000 „
Együtt	3,263.785,640 „	150.311,370 „

Végül a közadósságoknak 1866. végére vonatkozó részlete-sebb kimutatását közöljük, melyből az adóssági tőkék névleges, redukált és a börzei árfolyam szerint kiszámított mennyiségei a kamatszükséglettel együtt láthatók.

Névértékű Visszavezetve Kamat Börzeérték
tőke 5 százalékos szükség- ezüst
tőkére let pénzben
os z t r á k é r t é k ű f o r i n t

A) Váltó pénzbeli adósság.

a) Kisorsolható 1 $\frac{1}{4}$ százalékos	2.275,155	1.672,239	16,722	819,056
„ 2 „	14.585,359	12.251,702	112,545	5.980,090
„ 2 $\frac{1}{4}$ „	153,407	144,969	1,450	70,566
„ 2 $\frac{1}{2}$ „	13.629,310	14.310,775	143,108	6.950,945
b) Ki nem sorsolható 2 százalékos	17,219	2,893	145	2,775
„ 2 $\frac{1}{2}$ „	55,300	11,613	580	11,060
„ 3 „	1.608,535	405,351	20,268	386,048
„ 5 „	388,676	163,244	8,162	155,470
c) Visszafizetendő Csehországnak	9,400	3,940	3,300	3,384
d) „ Magyarországnak	1.819,232	764,077	—	181,923
Összesen	34.541,593	29.730,811	316,250	14.561,207

Névértékű tőke	Visszavezetve 5 százalékos tőkére	Kamat szükség- let	Börze érték ezüst pénzben
o s z t r á k é r t é k ü f o r i n t			

B) Bankjegyadósság.
vissza nem fizetendő.

a) Conventiós pénzben 1 százalék.	9.228,400	1.937,964	96,898	1.107,428
" " 1 ¹ / ₄ "	12,356	4,541	227	2,595
" " 2 "	1.103,018	463,268	23,163	264,724
" " 2 ¹ / ₂ "	66.215,156	34.762,957	1.738,148	19.864,567
" " 3 "	11.849,865	7.465,415	373,271	4.265,951
" " 3 ¹ / ₅ "	120	80	4	46
" " 3 ¹ / ₃ "	3,166	2,217	111	1,266
" " 3 ¹ / ₂ "	14.485,101	10.646,550	532,327	6.083,740
" " 3 ⁴ / ₅ "	9,150	6,917	346	3,953
" " 4 "	146.353,686	112.937,096	6.146,855	70.249,769
" " 4 ¹ / ₂ "	57.643,965	54.473,547	2.723,677	31.127,744
" " 5 "	474.072,380	497.776,003	24.888,800	281.413,430
" " 6 "	89,691	113,011	5,651	64,577
Ez időben kamat nélkül (4 ^o / _o)	1,056	845	—	422
" " " " (5 ^o / _o)	26,596	27,968	—	13,298
b) O. é. kártalanítási járul. 5 ^o / _o	13.068,501	13.068,501	653,425	7.449,045
Összesen	794.162,211	743.686,880	37.182,903	424.942,557

C) Bankjegyadósság börzeérték szerint visszafizetendő.

a) Conv.pénzben 1 tart. a mo-				
denai h. 4 ¹ / ₃ ^o / _o	225,000	212,625	10,631	122,500
" 2 kölcs. 1851. Ser. A 2 ¹ / ₃ ^o / _o	20.881,600	10.962,810	548,142	6.269,480
" 3 " 1852. 2 ¹ / ₂ ^o / _o	11.020,800	5.785,920	289,296	3.306,240
" 4 " 1851. Ser. B 5 ^o / _o	41.926,757	44.023,095	2.201,155	25.156,054
" 5 " 1852. 5 ^o / _o	66.785,140	70.096,047	3.504,803	40.054,884
b) O. é. 6. Megtérítés által 5 ^o / _o	101.101,650	101.101,650	5.055,082	57.627,940
7. a régi adós. kisors. 5 ^o / _o	23.177,923	23.177,923	1.158,896	13.210,416
8. beszédett fogy. adókra 5 ^o / _o	1.612,594	1.612,594	80,630	919,179
Összesen	266,704,464	256,972,694	12.848,635	146.661,693

D) Bankjegyadósság névértékben visszafizetendő.

a) Conv. pénzben				
1. Magy. és Horvátorszá.	35,510	37,285	1,680	24,857
2. A bécs-glogn. els. kötv. 5 ^o / _o	2.416,400	2.537,220	126,861	1.763,972
3. Az éjsz. vasutársaság	154,000	161,700	"	61,600
4. Lotto kölcsön 1839 évről	21.168,350	22.226,767	"	27.518.855
5. " " 1854 " 4 ^o / _o	46.075,000	48.378,750	1.935,150	34.556,250
6. Comojáradék jegyek	912,324	957,940	"	1.520,540

	Névértékű tőke	Visszavezetve 5 százalékos tőkére	Kamat szükség- let	Börze érték ezüst pénzben
o s z t r á k é r t é k ü f o r i n t				
b) Osztrák értékek				
7. Lotto kölcsön 1860-ról 5%	195.750,000	195.750,000	9.787,500	168.315,000
8. Díj kölcsön 1864.	39.640,000	39.640,000	,	29.333,600
9. Adó kölcsön 1864. 5%	24.985,400	24.985,400	1.249,270	20.746,830
10. Nehány földterm. alap- nak 5%	75.981,384	75.981,384	3.799,069	53.186,969
Összesen	407.118,368	510.656,446	16.899,530	337.053,523

E) Ezüstpénzbeli adósság vissza nem fizetendő.

Conv. pénzben

1. Nemz. kölcsön 1854. c.p. 5%	568.215,480	596.626,254	29.831,313	357.975,752
2. Járulékok Bajorhonnak o. é. 5%	1.750,000	1.750,000	87,500	1.750,000
Összesen	569.965,480	598.376,254	29.918,813	359.725,752

F) Ezüstpénzbeli adósság börze értékben visszafizetendő.

Conv. pénzben

a) Bethmann és Goll cégnek 4%	3.237,000	2.761,080	133,054	1.873,590
b) " " " " 4 1/2%	1.012,800	957,096	47,855	638,064
c) " " " " 5%	2.262,600	2.795,730	139,786	1.810,568
d) Convertált kölcs. 1849. 5%	26.214,739	27.525,476	1.376,274	21.496,086
e) Kölcsön 1851. Serie B 5%	15.254,500	16.017,225	800,861	12.508,690
f) Frankfurt s Amsterd. 1854. 5%	30.663,900	32.197,095	1.609,855	25.124,218
g) Ezüstpénzb. kölcs. 1864. 5%	50.022,000	50.022,000	2.201,100	34.516,180
Összesen	129.117,539	132.275,702	6.613,785	97.966,396

G) Ezüstpénzbeli adósság névértékben visszafizetendő.

1. Angol kölcs. 1852. c.p. 5%	30.799,000	32.338,950	1.616,917	22.329,275
2. " " 1859. o. é. 5%	33.000,000	33.000,000	1.650,000	23.100,000
Összesen	63.799,000	65.338,950	3.266,917	45.429,275

H) 1866 végéig visszafizetendő adósságok és a banksza-
badalomérti kölcsön.

1. Banknak

a) papírpénz bevál. 2%	18.273,581	18.273,581	365,472	18.273,581
b) ezüst adós. kamat nélkül	16.000,000	16.000,000	"	16.000,000
c) államjavakra adós. k. n.	44.632,056	44.632,056	"	44.632,056
d) bankszabad. kölcsön	80.000,000	80.000,000	"	"
2. Adókölcson 1861. évről 5%	9.062,320	9.062,320	453,116	8.518,480
Összesen	167.967,957	167.967,957	818,588	87.424,117

I) F ü g g ő a d ó s s á g.	Névértékű tőke	Visszavezetve 5 százalékos tőkére	Kamat szükség- let	Börze érték ezüst pénzben
a) Kamatozó :	o s z t r á k é r . é k ü f o r i n t			
1. partial hyp. utalványok	98.126,000	98.126,000	4.867,895	98.126,000
2. előlegek letétel nélkül	13.418,731	13.418,731	981,260	13.418,713
3. előlegek letétellel	11.639,000	11.639,000	939,311	11.639,000
4. letét-előleg ezüstben	8.687,274	8.687,274	663,415	8.687,274
5. biztosíték és előleg	9.093,848	9.093,848	520,693	9.093,848
b) Kamat nélkül :				
6. letételek	945,870	945,840	387,734	915,840
7. váltó papírpénz	4.128,336	4.128,336	"	3.715,502
8. fel nem vett hyp. utalv. o. é.	26,355	26,355	"	"
conv. pénzben	952,978	"	"	"
9. fel nem vett tőke és kam. o.é.	238,380	1.239,008	"	619,504
10. conv. pénzben	470,548	"	"	"
11. " Lottonyereségek	50,073	544,148	"	272,074
Összesen	147.777,393	147.818,570	8.360,308	146.530,980

K) Adósságok növekedése juliustól 1866. év végéig.

1. Kölcsön 1865 novemb. 5%	146.938,800	146.938,800	7.346,940	102.857,160
2. Angolkölcs. hátral. 1859 5%	27.000,000	27.000,060	1.350.000	18.900,000
3. Kötendő kölcsön 1866 évről	65.306,000	65.306,000	3.265,300	45.714,200
Összesen	239.244,800	239.244,800	11.962,210	167.471,360

L) Előleges kimutatása a tőke visszafizetésének
1867—1880-ig.

Év	Börze érték- szerinti be- váltásra való szükséglet	Névértékbeni visszafizetése				Összesen
		A lotto, vasút, és angol kölcs.	Az adó- kölsön 1864-ről	A földteher- mentesítési alapoknak	A leg- újabb kölsönök	
1867.	4.663,427	13.199,415	5.000,000	1.998,968	6.466,000	31.327,810
1868.	4.949,928	13.339,415	5.000,000	2.100,189	6.466,000	31.855,532
1869.	5.189,624	11.739,515	5.000,000	2.206,520	6.466,000	30.601,659
1870.	5.436,817	14.742,295	5.000,000	2.318,272	6.466,000	33.963,384
1871.	5.694,728	14.760,295	4.985,000	2.435,586	6.466,000	34.342,009
1872.	5.960,950	7.056,515	—	2.558,838	6.466,000	22.042,203
1873.	6.238,584	12.651,100	—	2.688,374	6.466,000	28.044,058
1874.	6.526,092	12.919,800	—	2.824,375	6.466,000	28.736,267
1875.	6.824,314	7.328,315	—	2.967,415	6.466,000	23.586,044
1876.	7.135,083	16.702,240	—	3.117,707	6.466,000	33.420,030
1877.	7.458,308	16.873,740	—	3.275,539	6.466,000	34.073,587
1878.	7.793,183	7.685,815	—	3.441,339	6.476,000	25.386,337
1879.	8.143,464	17.268,990	—	3.615,555	6.466,000	35.494,009
1880.	8.506,554	8.051,815	—	3.798,570	6.466,000	26.822,939

Összes. 90.520,956 174.319,265 24.985,400 39.347,247 90.524,100 419.696,868
Évenként átlagosan. 29.978,341

M) A z összes államadósság összegei, hozzá nem számítva az 1866 végéig fizetendő adóssági összegeket és hozzá adva az ujonnan felveendő kölcsönöket.

	Névérték ft	Visszavezetve 5% tőkére ft	Kamat szükséglet ft	Évenként átl. visszafizetés ft	Börze érték e. p. ft
A) Váltópénz- beli adósság	34.541,593	29.730,811	316,249	—	14.561,207
B) Bankjegyadós. vissza n. fiz.	794.162,211	743.686,880	37.192,903	—	424.942,557
C) börzeérték visz. fizet.	266.704,464	256.972,694	12.848,635	—	116.661,693
D) névértékb. E) Ezüst adós. visz. n. fizet.	407.118,364	410.656,446	16.899,530	—	337.058,523
F) börzeértékb. fizetendő	129.117,539	132.275,702	6.613,785	—	97.966,396
G) névértékb. visszafizet.	63.799,000	68.338,950	3.266,947	—	45.429,275
H) Letörleszt. 1866 végéig	—	—	—	80.000,000	—
I) Függő adós.	147.777,393	147.848,570	8.360,308	—	146.530,980
K) Kölcsön 1863 s 1866.	239.244,800	239.244,800	11.962,240	—	176.171,360
Összesen	2,652.430,844	2,624.131,107	127.369,410	29.978,341	1,740.347,743

N) Tartományi adósságok 1865 év június végével.

1) Velence	64.691,704	66.222,611	3.299,325	1.661,800	55.634,865
2) Magy. korona országai	242.517,660	254.573,285	12.717,835	2.226,200	164.912,008
3) Gácsorsz. és Bukovina	93.999,740	98.699,727	4.920,920	1.000,000	62.039,828
4) Csehország és tartom.	64.396,294	67.616,009	3.376,251	1.400,000	53.448,924
5) Osztr. tart.	99.228,310	104.187,520	5.201,724	2.200,000	82.359,497
Összesen	564.833,703	591.299,152	29.516,055	8.488,000	418.395,132
Valószínű állapot 1866 végév.	553.800,000	580.000,000	29.000,000	9.000,000	

O) Az állam és tartományi adósságok összege 1866 végével.

1) Az államadós. kerek sz.	2,652.430,000	2,652.130,000	127.269,000	29.978,000	Az állam és or- szágok terheire
2) Tartomá- nyi adós. kerek sz.	553.800,000	580.000,000	29.000,000	9.000,000	kamat és köte- lezett tőke törl. össz.
Összesen	3,206.230,000	3,204.130,000	156.369,000	38.978,000	195.347,000

B.) A hadügy.

Azon kiváltságok, melyeket azelőtt némely néposztályok a hadi szolgálatra nézve is élveztek vala, 1848-ban megszűntek, s elvileg az általános katonai kötelezettség hozatott be. Számos más rendeleten kívül különösen az 1858. szept. 29-kén kelt legfelsőbb szabályzat intézkedett a hadsereg kiegészítése körül. E szerint a katonai kötelezettség a 21. éves korban kezdődött s a 27. éves korig tartott. Alóla fel voltak mentve: az igen öreg és tehetetlen szülék egyetlen fiai, a papok, állami tisztviselők, tudorok, a felső tanintézetek szorgalmas növendékei stb. Béke idején a katonaköteles meg is válthatta magát; a váltságdíj évről évre külön határozaták meg s 1000—1400 ftot tett. A szolgálati idő 10 évig tartott, t. i. 8 évig a sorkatonaságnál s 2 évig a tartaléknál. A kik a szolgálat letelte után ujjolag 8 évre szegődtek, bizonyos előnyökben részesültek. Évenként körülbelől 80,000 ember szegődtetett a katonasághoz, úgy hogy az önkényt beállott s hivatalból beállított egyéneknek kívül 76—77,000 ember az összeírt legények közül sorshúzás útján állíttaték ki. Legelsőben az első és második korosztálybeliek vétettek igénybe, s a felsőbb korosztályokra csak annyiban került a sor, mennyiben a 21 és 22 évesek közül nem telt ki az egyes járáásokra eső szám. Pl. az 1864-diki ujjonczozáskor:

az I. korosztályból	59,887	vagyis	74.0%	került ki
a II. " "	13,771	"	17.2	" "
a III. " "	3,629	"	4.6	" "
a IV. " "	2,746	"	3.3	" "
az V. " "	732	"	1.2	" "
együtt	80,264			

Az 1867 elején közzé tett miniszteri törvényjavaslat az eddigi rendszer helyébe az általános fegyverkötelezettséget és honvédelmi rendszert akarja behozni. E szerint a fegyverkötelezettség a betöltött 18 éves korban kezdődik s a 45 éves korig tart; de a hadseregbe való beállítás kötelessége a 21—24 éves koruakra szorítkozik, s a szolgálat 6 évig tart a sorkatonaságnál, azután 3 évig az első, s ugyancsak 3 évig a második tartalékban. A 32—45 évesek, valamint a 18—20 évesek is a honvédseregbe (Wehraufgebot) osztatnak. Felsőbb tanintézetek növendékei s egyéb mívelt egyének csak egy évig szolgálnak, ha önkényt állnak be; a

papok, kispapok, papjelöltek s némely meghatározott körülmények között mások is törvényesen felmentvék a katonáskodástól, de a megváltás eltöröltetik; a tisztviselők, tanárok, tanítók, tudorok, okleveles ügyvédek, közjegyzők, a gymnasiumi és reaktanodai tanulók béke idején állandó szabadságra bocsáttatnak, és csak szolgálati idejük első három éve alatt évenként öt hétig a katonai gyakorlatokban kötelesek résztvenni. E törvényjavaslat azon pontjai, melyek a hadkiegészítésre vonatkoznak, 1866- decz. 28-kán kelt legfelsőbb rendeletnél fogva azonnal lettek volna foganatosítandók, de az országgyűlés tiltakozék ez újabb törvényszegés ellen, s a febr. 17-kén kelt legfelsőbb leirat által az ország alkotmánya s felelős miniszterialis kormánya helyreállítván, az egész hadügy alkotmányosan fog tárgyalatni és elintéztetni. F. é. april 2-kán az alsó ház elfogadta a min. javaslatot, mely szerint a min. felhatalmaztatik ez évre Magyarország és Erdély részéről 48,000 ujonczot kiállítani.

A száraz földi hadsereg létszáma 1865ben ez volt:

	béke időben	háború idején
80 ezred sorkatona	145,804 ember	385,324 ember
33 zászlóalj vadász	24,694 „	48,846 „
14 ezred végkatona	— „	53,276 „
10 egészségügyi század	1,010 „	2,342 „
Összes gyalogság	171,508 „	489,788 „
Összes lovasság	39,188 „	41,903 „
Összes tüzérség	28,171 „	50,487 „
Mérnöki és árkászati test	8,753 „	13,766 „
Szekerésztest	2,610 „	23,272 „
Csendőr	9,718 „	9,718 „
Összesen	259,948 „	628,934 „

A ruházati bizottságoknál, ménesekben, kórházakban s egyéb katonai intézetekben alkalmazott katonák, végvidéki katonák és tisztek, rokkantak, valamint a hadi köteleken kívül levő vezérkar . . . . .

114,423 „ 100,981 „

Főösszeg . . . . . 374,371 „ 729,915 „

A lovak száma békeidőben 54,952, háborúban 115,824.

A tengeri haderő. 1865-ben a következő hajók voltak felszerelve:

19 csavar gőzös (10 fregatte)	416	ágyúval	6,355	lőerő
9 más hadi gőzös	32	"	1,361	"
16 tengeri vitorlás hajó	145	"	—	"
3 gőzhajó a Garda taván	10	"	240	"
Összesen		603	"	7,956 "

A tengerre nem eresztett hajókkal, gépekkel és eszközökkel együtt az ágyúk száma 1998, a lőerő 11,631.

A tengeri tisztek, katonák és összes légénység száma 21,268 főre rúgott.

V. FEJEZET.

Közműveltségi viszonyok.

Egyházi dolgok.

A római kath. egyház viszonyai az államhoz az 1855. aug. 18-án kelt concordatum által szabályoztattak, melynek czélja volt: az egyháznak az állami hatalom irányában minél nagyobb önállóságot biztosítani s a többi egyházfelekezetek felett közvetett uralkodást szerezni; az alsó papságot is tökéletesen függővé tette a püspöki kartól. A concordatum nagy ellenszenvet gerjesztett s ismételve ostromoltaték, de nem nagy sikerrel. A prot. egyházak törvényes állását a magyar korona területén a bécsi (1606), linzi (1847) békekötések, az 1790/1, 1844, és 1848-diki törvények biztosítják, mégis köztük s a római kath. egyház között nincs még tökéletes viszonyosság és jogegyenlőség. A lajtántúli tartományokban a prot. egyházak csak 1848 óta mozoghatnak szabadabban, s az 1851. decz. 31-kén kelt cs. nyíltrendelet kivált azokra vonatkozik. Ez többi közt ekkép szól: „Kijelentjük, hogy a törvényesen elismert minden egyházakat és vallástársulatokat a közös, nyilvános vallás-gyakorlat jogában, továbbá ügyeik önálló igazgatásában, valamint istentiszteleti, oktatási és jótékonyossági célokra rendelt intézeteik, alapítványaik és alapjaik birtokában és élvezetében megtartani és védeni akarjuk.“ Ezóta a német-szláv tartományokban más törvényes intézkedések által is szabályoztatott a prot. egyházak jogi állása és szervezete; de Tirol még mindig tiltakozik befogadásuk ellen. A német-szláv tartományokban az izraeliták is jobbra már emancipáltattak, s a magyar országgyűlés is kijelenté, hogy a jogegyenlőséget rájuk ki fogja terjeszteni, mihelyt törvényeket alkotthatand.

A r. katholikus egyház a német-szláv tartományokban 6 érsek s 16 püspök által igazgattatik. A 6 érsek székhelyei: Bécs^a, Salzburg, Görcz, Prága, Olmütz, Lemberg. A püspökök ezek: s z. pölte-

ni, linzei, seckau (Stájerország), trienti, brixeni, gurki (Klagenfurtban lakik), lavanti (Sz. Endrén Karintiában lakik), trieszt-capodistriaei, parenzo-polai, lajbachi, lejtmericzi, kö-niggratzi, budveiszi, brünni, przemysli, tarnovi, kra-kói. Szilézia nagy része a boroszlói püspök alatt áll, az olmüci és prágai érsek megyéje viszont részint porosz Sziléziára, a krakói püspök megyéje pedig részint orosz Lengyelországra is kiterjed. Most Poroszországgal arról foly-nak az alkudozások, hogy az egyházmegyék a politikai határokkal összevágjanak.

Magyarországban 3, Horvátországban 1, Dalmátországban szintén 1 r. kath. érsek van. Magyarország érsekei: az esztergomi érsek-prímás, az egri és kalocsai. A primás suffraganusai: a veszprémi, sz. fe-jérvári, beszterczébányai, nyitrai, pécsi, szombathe-lyi, győri és váczir. kath., valamint a munkácsi és eperjesi g. kath. püspökök s végre a pannonhalmi r. kath. főapát meg a nagy-szombati érseki helyettes. Az egri érsek suffraganusai: a szatmári, kassai, rozsnói és szepesi r. kath. püspökök. Vége a kalocsai érsek alatt vannak a nagyvárad latin szertartású, csanádi és erdélyi (ká-rolyfehérvári) r. kath. püspökök. Tehát Magyarországon 14 r. kath. püspök és egy megyés főapát van.

A zágrábi érsek suffraganusai: a zeng-modrusi, diakovári vagyis szerém-boszniai r. kath. s a körösi g. kath. püspökök.

A dalmát vagyis zárai érsek alatt a szebenikói, spalto-macar-siai, lesinai, ragusai és cattarói r. kath. püspökök állanak.

A görög és örmény kath. egyház fejei a már említett eperjesi, munkácsi és körösi püspökökön kívül, kik r. kath. érsekek suffraganusai: a Lem-bergben székelő örmény kath. érsek alárendelt püspökök nélkül; az ugyancsak Lem-bergben székelő görög kath. érsek, ki alatt a przemysli g. kath. püspök áll; az erdélyi (Károlyfehérvárban) székelő g. kath. érsek, kinek suffraganusai: a nagyvárad görög szertartású, a lugosi és szamos-újvári g. kath. püspökök.

E szerint az egész birodalomban 11 r. kath., 1 örmény és 2 g. kath. megyés érsek, 37 r. kath. és 7 g. kath. püspök van.

A görög keleti egyház feje a karloviczi érsek-pátriárka volt, s neki a budai, aradi, temesvári, pakraczi, károlyvá-rosi, újvidéki, verseczi, erdélyi, bukovinai és dalmát g. keleti püspökök voltak alárendelve. Az 1865-ben tartott karloviczi kongresszuson az oláhok elváltak a szerbektől, s külön metropolitát kívántak. Csakugyan szá-mukra a Nagyszebenben székelő volt erdélyi püspök nevezteték ki ö Felsége által metropolitává.

Hivatalos kimutatás szerint az egyházi személyek száma ez volt 1860-ban:

	világi papság			szerzetesek		
	római kath.	görög kath.	görög keleti	szerzet- ház és kolostor	szerzetes laikus és újoncz	apácza
Német tartományok . . .	8,391	2	3	218	3,979	2,923
Cseh-, Morvaország, Szilézia .	5,533	—	—	164	1,509	836
Galiczia, Bukovina . . .	1,619	2,367	349	119	786	513
Együtt	15,546	2,369	352	501	6,274	4,272
1863-ban volt a német és szláv tartományokban Dalmátországgal együtt	plébánia	helyb. káplán-ság	világi pap a kis papokkal együtt	szerzet- ház és kolostor	szerzetes laikus és újoncz	apácza
R. katolikus . . .	6,457	1,482	16,467	675	5,519	4,779
G. katolikus . . .	1,433	426	2,407			
Görög keleti . . .	356	9	543	?	?	?
A magy. tartományokban						
R. és G. katolikus . . .	3,612	821	6,580	266	2,500	767
Görög keleti . . .	2,933	114	3,390	?	?	?

A prot. egyházakat illetőleg a német-szláv tartományokban az ágostai hitvallásnak 5, a helvét hitvallásnak 4 superintendens alatt állanak. Főhatóságuk a Bécsben székelő fő egyházi tanács, főképviseletök az egyetemes zsinat. A fő egyházi tanács tagjait ő Felsége nevezi ki.

Magyarországban mindkét prot. egyház négy-négy superintendenciára szakad; az ágostai hitvallásukéi: a bányakerületi, dunamelléki, dunántúli és tiszamelléki; a helvét hitvallásukéi: a dunamelléki, dunántúli, tiszáninneni és tiszántúli.

Erdélyben mindenik egyháznak egy-egy superintendenciája van. Végre Erdélyben még az unitariusoknak is van egy superintendensök vagyis püspökök.

Az ágostai és helvét hitv. egyházak papi személyzete ez volt 1863-ban:

	ágostai hitvallásu	
	lelkészi állomás	lelkész és káplán
Német-szláv tartományok	169	227
Magyar tartományok	2,880	3,444

1860-ban a német tartományokban 98, Cseh-, Morvaországban és Sziléziában 102, Galicziában és Bukovinában 23, összesen 228 evangélikus lelkész és káplán volt.

A hadseregnél 1 apostoli vicariatus, 5 tábori superioratus, 58 r. kath. és 7 nem kath. tábori káplán van.

A r. kath. egyház vagyona nagyobb mint bármely más országban. Feljebb közlöttük már a vallási alapok, s az egyházi alapítványok vagyonára vonatkozó adatokat. (L. a 173. l.) Itt még a „bécsi egyházi lap”-ban 1861-ben megjelent közlést idézzük. Eszerint a német-szláv tartományokban:

	vagyon	tartozás	évi jövedelem
a világi javadalmak	113. ₈ millió ft	2. ₆ millió ft	8. ₇ millió ft
a szerzetrendek	62. ₈ „ „	3. ₁ „ „	4. ₂ „ „
az egyházak	101. ₁ „ „	3. ₈ „ „	6. ₁ „ „
a vallásalapok	68. ₀ „ „	0. ₉ „ „	3. ₁ „ „
Összesen	345. ₇ „ „	10. ₄ „ „	22. ₂ „ „

A magyar r. kath. papság vagyonáról nincsenek hiteles stat. kimutatások; de alig lehet azt sokkal kevesebbre tenni, mint a mennyire a német-szláv tartományokban teszik. Az egyházi javadalmak jövedelme nagyon különböző:

az olmczi érseké	200,000 ftra tétetik,
a prágaié	100,000 „ „
a bécsié	40,000 „ „
a salzburgié	20,000 „ „
az esztergomi érseké	300,000 „ „
a benedekrendi mölki apátságé	190,000 „ „
a bécsi skótoké	197,000 „ „
a klosterneuburgi szerzeté	158,000 „ „

Az egész birodalomban az egyház fekvő birtokán megszüntetett úrbériségek fejében adott kárpótlás 80 millió ftra rúg, ebből a magyar papságnak körülbelöl 20 millió jutott.

Tudományos és műegyetemek. Papnöveldék, hit-tani intézetek, jogakadémiák és sebészeti intézetek.

Tudományos egyetem hét van, miután az olmczi 1854-ben megszűnt; az innszbrucki és lebergi nem teljes, mert nincs meg benne az orvos-sebészeti kar. Az egyetemek tanári személyzete s hallgatóinak száma az 1864-diki téli félévben ez volt:

	rendes tanár	rendkívüli helyettes, segéd tanár	magán tanár és tanító	rendes tanuló	rendkívüli hallgató
Bécsi egyetem	69	55	58	2,306	490
Gráci „	32	16	10	396	80
Innszbrucki egyetem	29	4	10	302	78
Prágai „	48	43	26	1.088	200
Krakói „	32	26	6	283	88
Lembergi „	22	15	2	642	81
Pesti „	37	16	17	1,369	195
Összesen	269	175	129	6,386	1,212

Tehát a hét egyetemen az 1864-diki téli félévben összesen 7598, 1863-ban pedig 7202, 1860-ban 6301 tanuló volt.

A magyar k. pesti egyetemen 186 $\frac{6}{7}$ -diki téli félévben összesen 2085 tanuló volt beírva; ezekből 72 a hittani, 1109 a jog- és államtudományi, 466 az orvosi, 185 a sebészeti, 104 a philosophiai s 79 nő a bábászati tanulmányokra jelentkeztek. A pesti egyetem a tanulók számára nézve mindjárt a bécsi után következik, de tanereje, tudományos eszközei sokkal csekélyebbek. Már helyiségei sem felelnek meg a méltó igényeknek. Összes kiadásait 1862-ben 218,413, 1864-ben 231,240 fira szabták, de ezen összegből a tanári személyzet fizetésére csak 85—90,000, a tanítás szükségleteire 30—40,000 ft fordítatik. Ellenben a bécsi egyetem évi költsége egyremásra 370,000, a prágaié 200,000 ft, a krakóié 114,000, a lebergié 100,000, a grácié 66,000, az innsbruckié 63,000 ft, mely összegek jobbára a birodalom állami pénztárából fedeztetnek.

A műegyetemek száma szintén hét. Tanító személyzetök s tanulóik száma 1865-ben ez volt:

	összes tanár és tanító	összes tanuló		
		1863-ban	1864-ben	1865-ben
Bécsi cs. k. műegyetem	49	1,016	951	1,030
Gráci országos Johanneum . . .	14	157	175	192
Prágai országos műegyetem . . .	31	813	852	882
Brünni cs. k. műegyetem	16	243	248	242
Krakói cs. k. műegyetem	15	225	162	184
Lembergi cs. k. műegyetem	14	211	154	215
Budai k. József-műegyetem . . .	28	199	267	270
Összesen	170	2,864	2,809	3,015

A bécsi, prágai és brünni műegyetemek 1866-ban új czélszerűbb szervezetet nyertek; a budai erre leginkább szorulna, már helyiségeinek alkalmatlan, tantermeinek elégtelen, szűk volta miatt sem képes czéljának megfelelni. A vele kapcsolatban volt előkészítő osztály 1866-ban eltöröltették.

Az egyetemeknél megemlíthetjük a keleti nyelvek cs. k. akadémiáját, mely Bécsben van; 1864-ben 8 tanára és csak 7 tanulója volt.

A papnöveldék és hittani intézetek száma elég nagy. A római kath. egyház részére Bécsben két felsőbb papnöveldé van, az egyik az 1816-ban alapított Augustineum, a másik különösen a magyar papság számára rendelt Pázmány h.

primás által 1623-ban alapított *P a z m a n e u m*; ugyancsak Bécsben van 1852 óta a cs. k. papnövelde a g. kath. egyházmegyék 45 papjelöltjei számára; végre a két prot. egyház számára a cs. k. evang. hittaniskola van Bécsben, 1819-ben alapították, 1850-ben átalakították s 1861 óta tudori oklevelet is adhat; 15 császári ösztöndíj s 20 convictusi hely van benne; állami költségen tartatik fenn. A magyar r. kath. papjelöltek kiképezésére Pesten is van egy közös papnövelde, s azonkívül az egyes püspöki megyékben külön papnöveldek vannak; egyes szerzetrendek ugynevezett házi tanulmányokat tartanak fenn. 1863-ban összesen 59 r. és g. kath. püspöki papnövelde s 40 szerzetrendi iskola volt, a növendékek összes száma 3190-re rúgott. 1864-ben volt:

	r. kath. papnövelde	növen- dék	g. és örm. kath. növen- papnövelde	dék
Német-szláv tartományok	39	1,577	2	43
Magyar tartományok	30	888	4	260
Összesen	69	2,465	6	303

A magyarországi 4 g. kath. papnövelde Munkácson, Mária-Pócson, Balázsfalván és Szamos-Ujváron van.

A görög keleti egyház számára van Csernoviczon egy cs. k. hittanintézet, Karlócson egy érseki, Verseczen két püspöki (egy a szerbek, egy a rumánok számára), Nagyszebenben egy megyebeli, Plaskiban egy püspöki papnövelde, továbbá még Zomborban, Pakráczon, Aradon és Zarában van egy-egy papi intézet, összesen tehát 10. Növendékeik száma 1863-ban 510 volt.

Az ágostai hitvallásúaknak a már említett bécsi közös cs. k. intézeten kívül, Soprony, Pozsony, Eperjes, Nagyszeben, Meggyes, Segesvár, Brassó és Besztercze városokban vannak az illető gymnasiumokkal összekapcsolt hittani folyamaik.

A h. hitvallásúak hittani intézetei: Pesten, Kecskeméten, Sárospatakon, Debreczenben, Pápán, Kolozsvárt, Nagy-Enyeden és Maros-Vásárhelyen vannak.

Vége az unitáriusok theologiai intézete Kolozsváron van. A birodalomban tehát összesen vagy 112 hittani intézet van, s az egyetemeken tanuló hitjelöltekkel együtt a hittani tanulók száma mintegy 5200.

Jogakadémiák csak a magyar tartományokban vannak, és pedig r. kath.: Pozsony, Eger, Kassa, Nagy várad, Pécs és Zágráb, prot. pedig: Debreczen, Sárospatak, Pápa, Kecskemét, Eperjes,

Nagy-Enyed, Kolozsvár, Udvarhely, Maros-Vásárhely és Nagy-Szeben városokban. A 16 jogakadémián vagy 80 tanár és 1100 tanuló van.

Sebészeti tanintézet Salzburg, Innsbruck, Olmütz, Lemberg és Kolosvár városokban van, összes tanulóik száma 1864-ben 540, 1865-ben 717 volt.

Gymnasiumok és reáltanodák.

1) R. és g. kath. gymnasiumok. A hivatalos kimutatók szerint volt:

	gymnasiumok száma	tanítói személyz.	t a n u l ó			
			1864.	1863.	1864.	1865.
Alsó-, Felső-Ausztria és Salzburg . . .	13	250	4,225	4,340	4,437	
Stájerország, Karintia, Krajna . . .	8	138	2,748	2,781	2,702	
Tirol	8	145	2,103	2,086	2,033	
Csehország	25	338	7,509	7,479	7,777	
Morvaország, Szilézia	11	182	3,978	4,026	4,083	
Galiczia, Bukovina	18	284	5,643	6,958	7,111	
Isztria	5	86	918	1,060	1,061	
Német-szláv tartományok	88	1,423	27,124	28,730	29,204	
Magyarország	60	633	14,272	14,543	15,651	
Erdély	11	114	1,965	2,066	2,125	
Horvát-Tótország	6	76	1,116	1,211	1,295	
Végvidék	2	30	252	262	257	
Dalmátország	4	47	552	581	582	
Magyar-tartományok	83	900	18,157	18,663	19,910	
Egész birodalom	171	2,323	45,281	47,393	49,114	

2) Görög keleti gymnasium:

Bukovina	1	11	199	227	248
Magyarország	1	7	98	112	94
Erdély	1	10	136	138	138
Végvidék	1	17	190	209	211
Összesen	4	45	623	686	691

3) A protestáns gymnasiumokra nézve az 1864-diki stat. évkönyvben találtató kimutatás igen hiányos; benne csak 39 prot. gymnasium van megemlítve, s ezekben összesen 419 tanár és tanító s 7396 tanuló volt. A 39 gymnasium közül Sziléziára (Teschen) egy, Magyarországra 29, Erdélyre 9 esik. De tetteleg Magyarországon és Erdélyben jóval több prot. gymnasium van.

Az 1863-diki stat. évkönyv teljesebb kimutatása szerint Magyarországon van :

15 helv. hitv. gymnasium	149 tanítóval s	3,886 tanulóval
14 ág. hitv. „	124 „	2,482 „
2 egyesült prot. „	14 „	314 „
Együtt 31 „	287 „	6,682 „

Erdélyben van :

6 ág. hiv. „	78 „	866 „
3 unitarius „	34 „	397 „
6 h. hitv. gymnasium, melyek részéről az adatok nem küldettek be.		

Tehát 1863-ban Magyarországon és Erdélyben 46 prot. gymnasium volt körülbelül 470 tanítóval és 8850 tanulóval. Az 1865-diki stat. évkönyvnek még teljesebb kimutatása szerint Magyarországon van 21 helv. hitvallású s ugyanannyi ágost. hitvallású, meg egy egyesült, tehát összesen 43 prot. gymnasium, melyekben a tanítószemélyzet összesen 332, a tanulók száma pedig 7409 főre rüg.

Az erdélyi hat ágostai hitv. gymnasiumban 1865-ben 911, a 3 unitarius gymnasiumban 398 tanuló volt, az erdélyi helv. hitvallású gymnasiumokról az 1865-diki évkönyvben sincs tudósítás, tanulóik számát legalább 900-ra kell tennünk. E szerint 1865-ben a magyar korona területén 58 prot. gymnasium volt, 9618 tanulóval. Tehát a gymnasiumok összes száma 1865-ben Magyarországon 104, Erdélyben 27, a magyar korona területén 144, a gymnasiumi növendékek száma pedig Magyarországon 23,156, Erdélyben 4465, együtt a magyar korona területén 29,966 volt.

Az 1859-re vonatkozó kimutatások szerint volt :

Magyarországban	87 gymnasium	15,162 növendékek
Erdélyben	25 „	4,212 „
Végvidéken	3 „	468 „
Horvát-Tótországban . . .	6 „	1,046 „

Összesen 121 „ 20,888 „

Egybefoglalván az adatokat, úgy találjuk, hogy volt :

	1863-ban			1865
	főgymnas.	algymnas.	növendék	növendék
Német-szláv tartományokban	64	25	27,549	29,692
Magyarországon	45	47	21,052	23,156
Erdélyben	14	13	5,159	4,465
Horvát-Tótországban	4	2	1,116	1,295
Dalmátországban	3	1	552	582
Végvidéken	1	—	442	468
Magyar tartományok	68	62	28,321	29,966
Egész birodalom	132	87	55,870	59,658

E szerint a német-szláv tartományokban 645, a magyar tartományokban pedig 509 lélekre jut egy gymnasiumi tanuló. A birodalom 1865-diki gymnasiumi összes növendékei közül volt:

magyar	19,416	jut 1 tanuló	339 lélekre,	izraelita	4,455,	jut 1 tanuló	247 lélekre
német	16,416	" " "	489	" ág. hitv.	3,923	" " "	332 "
longyel	4,525	" " "	477	" h. "	4,585	" " "	436 "
cseh-tót	8,649	" " "	717	" r. kath.	40,341	" " "	515 "
déli szláv	4,573	" " "	920	" g. kath.	3,804	" " "	684 "
oláh	2,566	" " "	1,006	" g. keleti	2,056	" " "	1,405 "
ruthén	2,274	" " "	1,290	"			

A reáltanodák, a tanítók és tanulók száma ez volt:

	összes reál- tanoda	összes tanár és tanító	összes tanuló	
			1864	1865
Alsó-Ausztria	9	133	2,052	2,216
Felső-Ausztria	2	28	378	355
Salzburg	1	9	130	162
Stájerország	2	30	388	409
Karintia	1	20	237	222
Krajna	1	10	172	207
Isztria	2	21	370	414
Tirol	3	28	227	258
Csehország	11	175	3,760	3,784
Morvaország	5	75	1,831	1,828
Sziléczia	1	26	497	512
Galiczia	5	53	641	665
Bukovina	1	9	132	223
Német-szláv tartományok	44	617	10,815	11,255
Magyarország	17	128	2,137	2,432
Erdély	5	33	358	403
Horvátország	1	15	117	136
Végvidék	2	20	208	222
Dalmátország	2	16	125	110
Magyar tartományok	27	212	2,945	3,333
Egész birodalom	71	829	13,760	14,588

A gymnasiumokon és reáliskolákon kívül 7 reálgymnasium is van, melyek közül 3 Alsó-Ausztriában (2 Bécsben), 2 Csehországban, 1 Morvaországban s 1 Magyarországon van. Bennök összesen 1138 növendék volt 1865-ben.

Vége a német-szláv tartományokban némely szerzetrendek neveldeket (convictusokat) tartanak fenn, melyekben a gymnasiumi és reáltanodai tárgyakat is előadják. Ilyenek: a jezsuiták convictusa

Kalksburgban (Alsó-Ausztriában), a ciszterciták négy convictusa Alsó-Ausztriában, a benzések convictusai Admontban, Sz. Lambertben (Stájerországban) stb.

Bábászati, gazdasági, erdőszeti és baromvrosi tanintézetek.

A bábászati tanintézetek részint önálló, részint az egyetemekkel és sebészeti tanintézetekkel összekapcsolvák.

Önálló intézetek 1865-ben.

Linex	26 növendékkel	Trient mellett	17 növendékkel
Grác	37 „	Prága	225 „
Klagenfurt	15 „	Krakó	45 „
Lajbach	41 „	Csernovicz	22 „
Trieszt	33 „	Zára	40 „

Nem önálló tanfolyamok.

Bécs	147 növendékkel	Lemberg	54 növendékkel
Salzburg	8 „	Pest	178 „
Olmütz	108 „	Kolozsvár	34 „
Innsbruck	13 „		

Gazdasági és erdőszeti tanfolyamok többnyire a műegyetemeken is vannak. A birodalom fő gazdasági tanintézete a magyar-óvári, fő erdőszeti intézete a mária-brunni cs. k. erdőszeti akadémia Alsó-Ausztriában, s fő bányászati intézete a selmeczbányai cs. k. bányászati és erdőszeti akadémia. Az egész birodalomban mintegy 230 tanszék van a gazdasági tanulmányok számára, a növendékek száma pedig 1800. Az évi költség, mely e célra fordítatik, körülbelül 300,000 ft, mely legnagyobb-részt az illető országok és magánosok által fedeztetik. Az ide tartozó tanintézetek:

Cs. k. magyar-óvári felső gazdasági tanintézet	9 tanárral	155 tanulóval;
Lieboverdi országos gazdasági tanintézet (Csehorsz.)	15 „	134 „
Tábori „ „ „ „ „	4 „	?
Kolcsavkai felső gazdasági magánintézet „ „	2 „	50 „
Prágai gazdasági és erdőszeti „ „	?	?
Dublanyi gazdasági tanintézet (Galicziában)	7 „	36 „
Gráci gazdasági és erdőszeti tanintézet	18 „	43 „
Kőrösi gazdasági és erdőszeti tanint. (Horvátorsz.)	8 „	68 „
Keszthelyi országos gazdasági tanintézet	8 „	59 „
Debreczeni „ „ „ „ (alakulóban)		—
Mária-brunni cs. k. erdőszeti akadémia (Alsó-Ausztria)	4 „	69 „
Weisswasseri erdőszeti tanintézet (Csehország)	5 „	75 „

Selmeczbányai cs. k. bányászati és erdősz. akadémia	18	"	213	"
Windschacht cs. k. bányászati iskola	1	"	19	"
Nagybányai cs. k. bányászati és kohászati iskola	3	"	15	"
Nagyági bányászati iskola (Erdély) "	3	"	29	"
Leobeni bányászati tanintézet (Stájerország)	11	"	110	"
Pribami cs. k. bányászati intézet (Csehország)	7	"	41	"

Ezekon kívül Csehországban 5, Morvaországban 2, Stájerországban és Krajnában egy-egy, Galicziában 2, Magyarországon 2 földmives iskola, Morvaországban és Alsó-Ausztriában egy-egy, Stájerországban 3 erdőszeti iskola, Alsó-Ausztriában, Stájerország, Morvaország, Salzburg, Csehország és Magyarországon (Budán) egy-egy szőlő- és gyümölcstenyésztő iskola, Grác környékén egy selyem- és méhtenyésztő iskola van.

Baromvosi tanintézet kettő van: egyik Bécsben, másik Pesten. Amaz katonai intézet. Lajbachban és Grácban egy-egy országos patkolási tanintézet van.

Hajózási, kereskedelmi, műipari tanintézetek.

Itt legelsőbb a kereskedelem és hajózás cs. k. akadémiaját kell megemlíteni, mely Triesztben van s melyet 1864-ben 129 tanítvány látogatott. Kisebbszerű intézetek: a Lussinpiccolo szigeten, Zára, Spalató, Ragusa, Cattaro és Fiume városokban levő cs. k. hajózási iskolák; az utóbbi városban a kereskedelem és hajózás számára magán intézet is létezik.

Prágában, Bécsben, Grácban és Pesten kereskedelmi tanintézetek vannak, melyek 1862 óta keletkeztek az illető kereskedő testületek eszközzésére. 1865-ben a bécsiben 591, a prágában 222, a gráciban 88, a pestiben 240 tanuló volt. 186 $\frac{6}{7}$ -ben a pestit már majdnem 300 növendék látogatja. Magán kereskedelmi tanintézet, továbbá vasárnapi és esti iskola a kereskedő inasok és legények számára számos helyen van. Magyarországon 27, Erdélyben 5, Horvát-Tótországon 4, Alsó-Ausztriában 10, Csehországban 5, Morvaországban 6, az egész birodalomban körülbelül 60 magán kereskedelmi tanoda van.

Gyakorlati ipartanoda még kevés van.

Újabb időben kivált Morva, Csehországban, és Alsó-Ausztriában az ipar- és kereskedelmi kamarák, iparegyletek és magánosok létesítettek néhány továbbképzési és ipar-iskolát. Bécs-

ben 5 ipariskola van, melyeket 1865-ben 950 tanuló látogatott. Nevezetesebb a brünni ipariskola, mely 1852 óta áll fenn, s mely egy 3 évfolyamú előkészítő osztályból s 4 szakosztályból áll; 1200—1400 tanuló látogatja. Ugyancsak Brünnben 1860-ban az első ausztriai felsőbb szövéstanoda keletkezett, melynek 40 növendéke van. Csehországban is van néhány szövéstanoda, legnevezetesebb a reichenbergi. Hajda környékén (Steinschönauban) az üvegiparosok számára létezik egy jeles rajziskola; a prágai iparegyület egy cseh és egy német ipartanodát s külön rajziskolát, az alsó-ausztriai iparegyesület szintén néhány ipartanodát létesített. Különben Lincz, Salzburg, Klagenfurt, Villach s más városokban rajziskolák léteznek az iparosok számára. Csehországban az Óriási hegységben csipkeverő, varró és kötő, szalmafonó, paszománt-iskolák; Olmütz, Sternberg, Schönberg, Iglau városokban legényegyleti iskolák vannak.

Az iparosok izlésének nemesbítésére Bécsben a cs. k. művészeti és ipari muzeum alapított meg.

Katonai tanintézetek.

Legfelsőbb katonai tanintézetek: a cs. k. katonai akadémia Bécs-Újhelyben a gyalogság és lovasság számára; a cs. k. tüzérakadémia Weisskirchenben (Morvaország) s a cs. k. mérnöki akadémia (Genie-Akademie) Klosterbruckban (Morvaország). Ezeken kívül még 6 különleges felsőbb katonai tanintézet van Alsó-Ausztriában, t. i. a bécs-újhelyi katonai tanítókat képző intézet, a bécsi intézet a katonai igazgatás számára; a lovassági központi tanintézet, az orvos-sebészeti, s a baromorvosi tanintézetek s végre a hadi iskola oly tiszték számára, kik legalább két éven át már kitűnően szolgáltak s a tábori kar számára akarják magokat kiképezni. Az utóbbi négy tanintézet szintén Bécsben van.

Azután következik a hadapródok négy tanintézete, melyek Hainburg, Marburg, Kismarton és Fiume városokban vannak.

Felső katonai növelde 5 van, Strass (Stájerország), Kuttendorf (Csehország), Kőszeg, Kassa és Kamenitz városokban.

Alsó katonai növelde 4 van, Fischau és Bruck (Alsó-Ausztria), Prerau (Morvaország) és Fejértemplom (Végvidék) városokban.

Vége még 8 gyakorló századbeli iskola van, Hainburg és Olmützben a gyalogság, Prága, Olmütz, Krakó és Liebenau (Stájerország) városokban a tüzérség, Sz. Pöltenben a mérnökök s Tullában (Galiczia) az utászok számára.

A növendékek száma ezen katonai intézetekben 1854-ben 6,927, 1863-ban 4,303, 1864-ben 4,357, 1865-ben 4,350 volt. A költség 1865-ben 1.966,596 ftot tett.

Elemi tanodák és népoktatás.

A népiskolákról legteljesebb adatokat a cs. k. központi stat. bizottság 1865-diki „Évkönyv“-ében találunk, csak Erdély evang. iskoláiról nincsenek kimutatások. Tehát 1864-ben voltak:

	iskolai ügyel- ségek	alreál s főelemi tanodák			egyéb rendes nép- iskolák			nem rendes nép- iskolák	összes nép- iskolák
		fiú-	lány-	közös	fiú-	lány-	közös		
Magyarország . .	8,090	284	151	216	414	490	9,375	522	11,452
Horvát-Tótország .	458	15	8	2	14	19	400	32	490
Erdély	2,092	22	8	5	72	53	1,090	543	1,793
Végvidék	887	21	1	1	72	62	747	3	907
Dalmátország . .	253	8	3	—	101	18	5	56	194
Együtt	11,780	350	171	224	676	642	11,617	1,156	14,836
Német-szláv tart.	9,705	209	85	78	569	673	11,110	1,627	14,356

Összesen 21,485 559 256 302 1,245 1,315 22,727 2,783 29,192

Lombard-Velenczében összesen 2397 népiskola volt, ezekkel együtt a nem-magyar tartományok összes népiskoláinak száma 16,753-ra emelkedett. Erdélyből 1859-ben összesen 3315 népiskola volt kimutatva, ha tehát ott 1864-ig nem szaporodott a népiskolák száma, az evang. népiskolákra 1522 esnék, s e számmal együtt a magyar tartományok népiskolái 1864-ben 16,358-ra rúgtak volna; e szerint a magyar tartományokban a népességhez viszonyítva jóval több népiskola van, mint a német-szláv tartományokban. Az egész birodalomban mintegy 1140, a nem-magyar tartományokban 1330, a magyar tartományokban pedig 940 lélekre esik egy népiskola.

A népiskolákkal össze voltak kötve:

	német-szláv tartományokban	magyar tarto- mányokban	egész biro- dalomban
Néptanító képezde	57	36	93
Női munka-iskola	1,244	230	1,474
Ipariskola inasok számára	99	283	382
Vasárnapi ismétlő iskola	11,685	4,067	15,752
Gyümölcs-tenyésztő iskola	2,777	?	2,777
Méhtenyésztő iskola	352	?	352
Selyemtenyésztő iskola	169	—	169

A különböző egyházak között ekkép oszlottak fel a népiskolák:

	alreál s főelemei tanodák			egyéb rendes népiskolák			nem rendes népiskolák	összes népiskolák
	fiú-	lány-	közös	fiú-	lány-	közös		
római kath.	299	147	87	858	881	14,681	1,375	18,338
görög kath.	19	2	6	9	13	2,732	1,116	3,897
ág. hitvall. *)	43	33	49	39	61	1,263	52	1,540
helv. hitvall. *)	108	60	145	171	218	1,426	7	2,135
közös ev. iskola *)	4	3	4	—	17	173	19	215
görög keleti	9	2	3	80	44	1,438	141	1,717
izraelita	56	8	7	16	19	267	70	443
Végvidék a felekezeti megkülönbözt. nélkül	21	1	1	72	62	747	3	907
Összesen	559	256	302	1,245	1,315	22,727	2,783	29,192

A népiskolai tanítók száma ez volt:

	férfi tanítók	nő tanítók	össz. tanítók
Magyarország	19,675	489	20,164
Horvát-Tótország	950	52	1,002
Erdély	1,688	31	1,719
Végvidék	1,766	49	1,815
Dalmátország	585	52	637
Magyar tartományok	24,664	673	25,337
Német-szláv tartományok	30,493	2,394	32,887
Egész birodalom	55,157	3,067	58,224
Lombard-Veneze	5,096	372	5,468
Összesen	60,253	3,439	63,692
Ezek közül :			
római és görög kath.	52,203	3,246	55,449
evangelikus **)	1,857	47	1,904
görög keleti	3,769	9	3,778
izraelita	658	88	746
Együtt	58,487	3,390	61,877
Végvidéken valláskülönbőség nélkül	1,766	49	1,815
Összesen	60,253	3,439	63,692

*) Az erdélyi evang. iskolák nélkül ; ezekkel együtt az összes evang. népiskolák száma 4,384, s így az evangelikusoknál mintegy 760, a római katolikusoknál pedig 1,200 lélekre esnek egy népiskola.

**) Az evangelikus néptanítók száma bizonyosan csekélyre van téve, nemcsak azért, mivel az erdélyiek hibáznak ; mert ha 3,890 iskola van, lehetetlen, hogy csak 1,904 tanító legyen.

Az iskolára kötelezett gyermekek száma ez volt :

	fiú	leány	együtt
Magyarország	539,059	487,479	1.026,538
Tót-Horvátország	37,371	29,289	66,660
Erdély (az evang. nélkül)	71,568	53,448	125,016
Végvidék	52,642	41,528	94,170
Dalmátország	18,292	16,929	35,221
Magyar tartományok	718,932	628,673	1.347,605
Német-szláv tartományok	1.125,392	1.057,571	2.182,963
Egész birodalom	1.844,324	1.686,244	3.530,568
Lombard-Velencze	156,511	127,031	283,542
Összesen	2.000,835	1.813,275	3.814,110

Ezek közül :

Róm. és gör. kath.	1.690,088	1.551,803	3.241,891
Evangélikus	119,025	105,946	224,971
Görög keleti	121,070	98,204	219,274
Izraelita	18,010	15,794	33,804
Együtt	1.948,193	1.771,747	3.719,940
Végvidék, valláskülönbség nékül	52,642	41,528	94,170
Mindössze	2.000,835	1.813,275	3.814,110

A tetteleg iskolába járt gyermekek száma ez volt :

	fiú	leány	együtt
Magyarország	498,546	403,248	901,794
Horvát-Tótország	23,957	22,676	46,633
Erdély	52,659	30,950	83,609
Végvidék	35,822	20,820	56,642
Dalmátország	6,240	1,251	7,491
Magyar tartományok	617,224	478,945	1.096,169
Német-szláv tartományok	870,941	779,207	1.650,148
Egész birodalom	1.488,165	1.258,152	2.746,317
Lombard-Velencze	102,920	26,647	129,567
Összesen	1.591,085	1.284,799	2.875,884

Ezek közül ;

Római és görög kath.	1.314,272	1.097,256	2.411,528
Evangélikus	157,890	126,076	283,966
Görög keleti	63,188	26,508	89,696
Izraelita	19,913	14,136	34,049
Együtt	1.555,263	1.263,979	2.819,242
Végvidék	351,822	20,820	56,642
Összesen	1.591,085	1.284,799	2.875,884

E szerint az iskolára kötelezett gyermekek közül nem járt iskolába :

	fiú	lány	együtt
Magyar tartományok . . .	101,708	149,728	251,436
Német-szláv tartományok . .	254,451	278,364	532,815
Összesen	356,159	428,092	784,251

Vagyis az iskolára kötelezett gyermekeknek körülbelöl 19%
nem járt iskolába.

Az ismétlési iskolákat látogatta :

	fiú	lány	együtt
Magyarország	98,164	95,213	193,377
Horvát-Tótország	7,151	4,879	12,030
Erdély	4,356	3,076	7,432
Végvidék	11,938	10,281	22,219
Dalmátország	133	12	145
Magyar tartományok	121,742	113,461	235,203
Német-szláv tartományok .	352,422	302,304	654,726
Összesen	474,164	415,765	889,929

Magyarország 3 érseki és 14 püspöki r. kath. egyházmegyéjében 186 $\frac{1}{2}$ -ben volt :

iskolás egyház	tanító személy	tanképes fiú	tanképes lány	iskolába járó fiú	iskolába járó lány
4,436	6,420	330,370	294,950	270,754	229,701,

tehát 59,616 fiú vagyis 18%, és 65,249 lány vagyis 22% nem járt iskolába. Az 1859-diki kimutatások szerint a tanköteles gyermekek közül az egész birodalomban 73% a fiúknak és 64% a lányoknak járt iskolába. Magyarországot illetőleg e százalékok a fiúknál 75, a lányoknál 70. Legkevesebb gyermek Dalmátországban, Bukovinában, Galicziában, Isztriában és Krajnában járja az iskolát.

A közlött adatok nem volnának épen kedvezőtlenek, de egyrészt az iskolára kötelezett gyermek száma többnyire csekélynek van kitéve s a valóságban nagyobb, másrészt pedig az iskolajárásnak nincsen kellő sikere, mivel az iskolák nincsenek kellőleg szervezve és igazgatva, s mivel a tanítószemélyzet képessége és állása sem olyan, mint lennie kellene.

Így pl. 1863-ban az elítélt összes büntetettek közül az egész birodalomban 52., Magyarországbán 58., Horvát-Tótországbán 86.,% sem írni sem olvasni nem tudott. Ugyancsak 1863-ban a kiállított ujoneczok közül írni tudott :

Alsó- s Felső-Ausztria, Salzburg, Stájerország . . .	70 ⁿ / _o
Csehország	62 „
Morvaország, Szilézia	50 „
Tirol, Karintia, Krajna, Isztria	27 „
Magyarország	22 „
Horvát-Tótország, Végvidék	9 ⁿ / _o „
Erdély	8 ⁿ / _o „
Dalmátország	5 ⁿ / _o „
Galiczia	3 ⁿ / _o „

1864-ben összesen 81,002, 1865-ben 80,817 ujoncz állított ki; ezek közül 1864-ben csak 23,638, 1865-ben pedig 25,111 tudott írni. Magyarországon csak 5875, Horvát-Tótországban 194, Erdélyben 391 írásképes találtatott az 1865-diki ujonczok között, pedig Magyarországból összesen 24,144, Horvát-Tótországból 2041, Erdélyből 5131 ujoncz került ki.

Nyelvre nézve 1864-ben ekkép oszlottak fel a népiskolák :

	magyar	német	szláv	olasz	oláh	vágyes
Magyarország . . .	5,231	1,106	2,803	—	1,215	1,097
Horvát-Tótország . .	2	3	441	—	—	44
Erdély *)	271	24	1	—	1,425	72
Végvidék	2	69	573	—	104	159
Dalmátország . . .	—	—	63	18	—	113
Magyar tartományok .	5,506	1,202	3,881	18	2,744	1,485
Német-szláv tartom. .	1	6,229	4,196	972	15	2,943
Egész birodalom . .	5,507	7,431	8,077	990	2,759	4,428

Tudományos és művészeti intézetek és társulatok.

A tudományok bécsi cs. Akadémiája 1846-ban alapították, a matematikai, természettudományi s a bölcsélet-történelmi osztályra szakad; tiszteletbeli tagjainak száma 24, rendes tagjaié 60. Az állami pénztárból évenként 60—70,000 fíot kap.

A magyar tud. Akadémia, 1830-ban keletkezék, magán adakozásokból begyűlt alaptőkéje 1866. decz. 31-kén néhány sorsjegyen s részvényen kívül tett 1.107,411 ft 82 krt; jövedelmei 1866-ban 65,268, kiadásai 64,452 fítra rúgtak. Új palotája 1865-ben épült, szintén magán adakozásokból. Nyelvészeti és szépirodalmi, történelmi, bölcséleti, törvénytudományi, s matematikai és

*) Az erdélyi evang. iskolák nélkül, melyek közül legalább 300 magyar. Bukovinában csak 1 magyar népiskola van kimutatva.

természettudományi osztályokból áll; kebelében 5 külön bizottság is működik: a nyelvészeti, történelmi, statisztikai, matematikai és természettudományi és régészeti. Tiszteletbeli tagjainak száma 24, rendes tagjai 42. Külső és pénzbeli ügyeit a két elnökkel az igazgatótanács viszi.

A tudományok csehországi társasága Prágában 1784 óta.

Ezeken kívül említendők:

A cs. k. birodalmi földtani intézet a meteorologia és földdelejlenség központi intézete Bécsben; a roveredói tudományos Akadémia déli Tirolban; a déli szláv Akadémia Zágrábban; a krakói tudós társaság; a gróf Ossolinsky féle irodalmi intézet Lembergben; a magyar k. természettudományi és földtani társulatok, a pozsonyi és nagyszombeni természettudományi társulatok; az erdélyi honismeri egyesület; az állat- és növénytan társulat Bécsben; az építészeti emlékek megvizsgálására és fentartására rendelt központi intézet; a földirati és meteorológiai társulatok Bécsben; a Lotos nevű természettudományi társulat Prágában; a morvai, szerb (Pesten), illir (Zágrábban), dalmát, tót, román irodalmi egyesületek; a déli szláv történelmi és művészeti társulat (Zágrábban) stb.

Az országos muzeumok közül említendők: a Francisco-Carolinum Linzben, a Carolina-Augustanum Salzburgban, a Ferdinandeum Innsbruckban, a prágai, magyar és erdélyi nemzeti muzeumok, a bruckenthali muzeum Nagyszombenben.

Legnagyobb szerű könyvtárak: a bécsi cs. k. udvari könyvtár, a magyar nemzeti muzeum, a magyar tud. Akadémia könyvtárai; azután a bécsi, prágai, pesti egyetemek könyvtárai stb.

Csillagvizsgáló intézetek Bécsben, Prágában, Krakóban, Olmüzbén és Kremsmünsterben vannak.

A művészeti intézetek és társulatok közül említendők: a képzőművészetek cs. k. akadémia Bécsben; a művészeti tanoda Prágában. A bécsi akadémia 1866-ban új szervezetet nyert; áll az általános festő- és szobrásziskolából és különleges iskolából, a történelmi festészet, felsőbb szobrászat, tájfestészet, rézmetszés, apró plastika és építészet számára. Rajziskola sok helyütt van. Művészeti egyesületek csaknem minden tartományban vannak. Pesten a magyar műegylet és a magyar képzőművészeti társulat létezik. A Kisfaludy-társaság az imént módosított alapszabályai szerint hatáskörét a képzőművészetekre is kiterjeszté.

Jeles képtárak Bécsben és Pesten vannak; a nemzeti muzeum képtárában ugyan csak néhány becses remekmű van, de az Eszterházy-képtár, a magyar Akadémia palotájában, a legjelesebb képeket foglalja magában.

Közegészség. Jótékonyági intézetek.

A közegészség ügye kivált a magyar tartományokban még nagyon rossz karban van. Ezt a következő adatokból látni, melyek 1859-re vonatkoznak. Az orvosok és sebészek száma volt:

	orvos	sebész
a német-szláv tartományokban	3,009	3,832
Magyarországban	1,050	1,171
Erdélyben	83	158
Horvát-Tótországban	65	98
Dalmátországban	64	21
Összes magyar tartományokban	1,262	1,451
Egész birodalomban	4,371	5,283

Tehát Magyarországon csak 9420 lélekre jut egy orvostudor. Gyógyszertár az egész birodalomban 15,400 lélekre s 5 □ mfdre jut egy. Okleveles bába az egész birodalomban 18,517, a magyar tartományokban csak 3439 volt 1859-ben, a nem-magyar tartományokban 57, a magyar tartományokban 173 születés jutott egy okleveles bábára.

A k ö z k ó r h á z a k a t illetőleg Magyarországról nincsenek kimutatások, a többi tartományokban 1863-ban ekkép állott e dolog:

	kórház	ágy	felvett beteg
Alsó-Ausztria	11	5,043	45,877
Csehország	82	3,776	29,151
Galiczia-Bukovina	62	3,434	29,744
Tirol	61	2,440	7,539
Isztria	8	1,328	6,855
Felső-Ausztria és Salzburg	54	1,027	8,793
Végvidék	21	1,131	9,112
Morvaország és Szilézia	18	993	9,815
Stájerország	18	868	12,047
Horvát-Tótország	14	622	6,278
Karintia, Krajna	3	441	4,018
Dalmátország	4	401	2,853
Együtt	356	21,507	172,082

T é b o l y d a az egész birodalomban, Magyarországon kívül, csak 17 volt 1863-ban, s ezekben 2572 férfi és 2317 nő volt gyógyítás végett. Ugyanazon évben Lombard-Velenczében 17 tébolyda

volt, s ezekben 1002 férfi és 861 nő ápoltatott. Budán már évek óta épül egy központi tébolyda.

Itt a s i k e t n é m á k és v a k o k intézeteit is megemlíthetjük, jöllehet ezek némileg a tanintézetek közé tartoznak. 1862-ben a s i k e t n é m á k intézeteiben volt növendékek száma ez:

Bécsi intézet	54	fiú	33	lány
Meidlingi intézet	27	"	22	"
Linczi "	40	"	29	"
Gráczai "	34	"	29	"
Klagenfurti "	26	"	—	"
Görcei "	36	"	12	"
Halei "	21	"	16	"
Trienti "	33	"	—	"
Prágai "	83	"	45	"
Leitmericzi "	17	"	7	"
Brünni "	12	"	—	"
Przemysli "	2	"	—	"
Lembergii "	22	"	17	"
Váczi "	88	"	—	"
Pozsonyi "	7	"	—	"
Összesen	614	"	209	"

A v a k o k intézeteiben volt:

Bécsi intézet	44	fiú	25	lány
Linczi "	32	"	20	"
Prágai "	16	"	16	"
Brünni "	16	"	8	"
Lembergii intézet	14	"	—	"
Pesti "	28	"	16	"
Együtt	150	"	85	"

A nyugdíj- és gyámolító-intézetek közül említendőek: a bécsi általános gyámolítási intézet; a bécsi általános özvegy- és árva-nyugdíj-intézet s a magyarországi nyugdíj-intézet, melyek azonban nem feleltek meg a várakozásnak. Jobban állanak az egyes osztályok, testületek és hivatások számára fennálló nyugdíj-intézetek.

Számos segélyzési egylet is van, melyek czélja a keresetre alkalmatlanná vált tagok vagy az özvegyek és árvák gyámolítása. Ilyen nevezetesen a magyar írók segélyegylete, melynek vagyona 1866 végén 120,860 ft volt.

A kölcsönösség elvén alapuló segélyezési egyletek is mindinkább szaporodnak. Hazánkban ily egyletek: a kisczelli, mely

1858-ban keletkezék; a győrszigeti 1863 óta; a kaposvári, marczali, csurgói, nagy-atádi, nagy-bajomi stb.

A zálogházak többnyire közintézetek, ujabban Bécsben egy zálogkölcson-társulat keletkezék, s ilyen most Pesten is van alakulóban.

A munkakerülők számára néhány városban kényszerítő dologházak vannak; a keresetre képtelen öregek és szegények számára köz- és magánápoldák, szegények intézetei stb. vannak. De mindezen intézetek, kivált a magyar tartományokban, elégtelenek még. Az árváknak sem viselik elég gondját, s az árvák házainak száma még csekély.

TARTALOM.

	Lap.
I. FEJEZET.	
Terület és népesség.	
Az osztrák birodalom nagysága és alkotó részei	1
Általános és viszonylagos népesség	2
A birodalom népességének állandó viszonyai	4
A népesedési mozgalom	14

II. FEJEZET.	
Termelés.	
I. Mezőgazdaság, baromtenyésztés, bányászat	23
A termő föld kiterjedése és felosztása	23
A mezőgazdasággal foglalkozók száma, a telkek feldarabolása és rendezése	28
A mezői termékek mennyisége és pénzértéke	30
Gabnafogyasztás, behozatal és kivitel	36
A bortermelés és állati termények	37
Az erdőszeti viszonyok	39
Baromtenyésztés	42
A földbirtok pénzértéke, a mezőgazdaságba fektetett tőke s a belőle nyert évi jövedelem	46
Bányászat	51
II. Kézművi és gyáripar	61
A tápláléki és fogyasztási tárgyak gyártása	62
Gépek, szállító eszközök, műszerek gyártása	72
Fémárúk gyártása	77
Az agyag, üveg, kőárúk gyártása	80
A vegytermények gyártása	84
A fonás és szövés	86
Egyéb szerves anyagokat feldolgozó iparágak	93
A művészeti iparágak	97

III. FEJEZET.

Közlekedési és kereskedelmi viszonyok.

I. Közlekedés és szállítás.

Telegraf és póstaügy	99
Kőutak	101
Vasutak	102
A vízi utak és folyami közlekedés	110
A cs. k. kiváltságos Dunagőzhajózási társaság s az osztrák Lloyd	114
A tengeri forgalom	116

II. Az osztrák birodalom külkereskedése.

Vámterület, Kereskedelmi szerződések	122
Ausztria külkereskedése általában	123
Ausztria külkereskedésének főirányai	125
A külkereskedés főtárgyai	127
Az egyes országok osztályrésze a külkereskedésben s különösen Magyarországon a külkereskedése	131
Az átmeneti forgalom stb.	133
A belkereskedés	135

III. A műipar és kereskedést előmozdító intézetek.

Hitelintézetek	136
Biztosító intézetek s takarékpénztárak	144
Iparegyletek. Kereskedelmi iparkamarák	146
Árúközsdék, kereskedelmi társulatok, konszulságok	148

IV. FEJEZET.

Pénz- és hadügy.

Az állam jövedelmei és költségei általában	149
A állami jövedelem főforrásai	153
Az állami kiadások	160
Eredmények és egybehasonlítások	163
A tisztviselők száma és fizetése	165
A magyar korona területének adózásai	167
Az osztrák birodalom s a magyar országok közjövedelmei és kiadásai kiegyensúlyozása	171
Az állami adósság	175
A földtehermentesítési adósság	181
A közadósságok részletes kimutatása	184
A hadügy	189

V. FEJEZET.

Köz műveltségi viszonyok.

Egyházi dolgok	192
Tudományos és műegyetemek. Papnöveldék, hittani intézetek, jogakadé- miák, sebészeti intézetek	195
Gymnasiumok és reáltanodák	198
Bábászati, gazdasági, erdőszeti, baromvrosi intézetek	201
Hajózási, kereskedelmi, műipari tanintézetek	202
Katonai tanintézetek	203
Elemi tanodák s népoktatás	204
Tudományos s művészeti intézetek és társulatok	208
Közegészségügy. Jótékonyági intézetek	210
